
1-2•98

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

e

OBSAH

<i>Helena Červeňáková</i> Úvodník	3
<i>Milena Hübschmannová</i> Čtyři písně o žalu	6
<i>Zuzana Jurková</i> Archetypální zpěvačka	19
Av ajsi, sar uľiľal Bud' taková, jakou jsi se narodila	29
<i>Cila Stojka & Igor E. Kutlík-Garudo</i> Dve vlašickoromské rozprávky	35
Tri vlašickoromské pesničky	45
<i>Angèle Postolle</i> Saintes-Maries-de-la-Mer (Francie)	50
Kústka - oko - mysl (tři variace na jedno téma)	63
<i>Anna Žigová</i> Vědět znamená prožít. A prožít může každý, je to věc volby. (Medailon fotografky Báry Plichtové)	69
<i>Viktor Elšík</i> K etymologii romského slova „hango(s)“	72
<i>Helena Červeňáková</i> ... angle oda bino ... a pro ten hřích	82
Romové ve Velké Británii	87
<i>Donald Kenrick</i> Shakespeare a Romové	90

<i>David Vaughan</i> Multikulturní společnost?	96
<i>Christo Kjučukov</i> Slovesnost istanbulských Romů	100
SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA	108
<i>Jan Šándor</i> E žefeno cholov - Zelené nohavice	108
Zázrak na Veľkonočný pondelok	109
Blúdenie	111
Božie zázraky	111
S mŕtvymi si nezahrávaj	112
Velikonoční setkání	112
ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI	115
<i>Anna Žigová</i> Hádání se sochou (Medailon romské sochařky Boženy Vavrekové)	115
PORTRÉTY	
<i>Tony Gatlif</i>	120
<i>Eva Davidová</i> Kdo je Tony Gatlif	123
Gatlif hovoří o filmu Lačo drom	128
RECENZE - ANOTACE	131
INFORMACE	144
OHLASY	169

Helena ČERVEŇÁKOVÁ

O Roma ko pumáro gulo Del hažden o vašta. Šoške štam core? Šoške amen o gadze na kamen? Vakeren, hoj i phuv hin ca lengeri. U amen šo? Ko štam? Ká hin amáro kham, šo amen kajárdža buter? Šoške le gádžengero gulo Del len kerďa bokhalen vaš šavóro? Lenge kempel bare khera, motora, lóve te šomnakaj. U tu amen diňal ca bokh, truš te mordovišágo. Amenge na kempel barvajipen. Kamipen hin vaš šavóro. Mang vaš amenge tire phrale, le gadžengere Devle, te phuttravel le gadženge o jile u me del len odá, šo pumenge vaš nišave lóve na cinena. I phuv hin bári, than vaš šavórenge. Kamaš te dzivel khetáne, khetáne amen te ikrel. Le jileške jekh, save sínoha hin maklo: Me avel avka ištone kólo te láco, te pe džanel te roždel la bachtáha. O dzivipen hin vaš o manuša odá najekhkuceder, šo len hin. Akor šoške pumen na kamen? Avka ištone anaš le cáven pro világo, na šikláraš len jekh jekhávreš te na kamel. Višar pr'amende jákha, dikhaš feder jekh jekhávreš, daš amen pačiv. O šárge t'o kále bala hin šukár, i páрни lalija t'o kálo tulipáni páchinel. Sadinaš khetáne o štromi te dijavaš amenge pal i búti. Našvajipena peren pre šakonešte! T'o kamipen avka ištone labol andro jílo. Amen na štam plane, muken amen, te šikavaš, hoj dzanaš te del pačiv. Odkeren tumáre plane búta t'amen amáre. Hoj na kamaš jekh jekhávreš, odá na lidžal ke ni soste. Javaš láce cáve amare dadenge. Ca andro bachtale u pokojne dīveša podel te ácavel khera te te bāraavel le caven. Na štam feder, t'amen córaš, máraš amen te murdáraš. Cor šavóre manušenge po világo andro jíle, te kamen jekh jekhávreš, u ša avka avla, šar hin t'avel. Odoj, káj hin o kamiben, hin jekh, ci tro muj hin páрно vaj kálo. Devlale, na štan so te kerel? Keren le manušen ášen, šar tumen štan, pro tumaro obrazi. Obrazi kamipnaha, bachtáha te pačivaha.

Odá, ko dzanel te odmukel, dzanel te te kamel.

Odá, ko dzanel te hajol, dzanel te te pačal le ávreške.

Odá, ko dzanel píreštar te del, na kamel t'avel barválo.

Pri phuv avla rajo, te o kálo t'o páрно kamla t'avel Manuš!

O Roma hazden opre o vasta ke peskero gulo Del. Soske sam čore? Soske amen o gadže na kamen? Phenen, kaj e phuv hin ča lengeri. U amen so? Ko sam? Kaj hin amaro kham, so amen kalardža buter? Soske le gadžengero gulo Del len kerďa bokhalen pal savoreste? Lenge kempel bare khera, motora, love the somnakaj. U tu amen diňal ča bokh, truš the pharipen. Amenge na kempel barvaļipen. Kamiben mol jekhbuter savorestar. Mang vaš amenge tire phrales, le gadžengere Devles, kaj te phundravel le gadženge o jile u te del len

oda, so peske vaš ňisave love na cinena. E phuv hin bari, than vaš savorenge. Kamas te dživel jekhetane, jekhetane amen te likerel. Le jileske jekh, sava farbaha hin makhlo, jekhbareder hin, te avel kovlo the lačo, te pes džanel te ulavel la bacht'aha. O dživipen hin vaš o manuša oda jekhkučeder, so len hin. Akor soske pen na kamen? Jekh sar the aver anas le čhaven pro svetos, na sikh'aras len jekh avres te nanavidzinel. Visar kij'amende o jakha, kaj te dikhas radeder jekh avres u kaj te das jekh avres pativ. O šarga th'o kale bala hin šukar, e parŋi laliya th'o kalo tulipanos pachinel. Sadzinas jekhetane o kašta u gilavas amenge pal e buti. Nasvalipena peren pre sakoneste. Th'o kamiben labol andre sakoneskero jilo. Amen na sam plana, muken amen te sikhavel, kaj džanas te del pativ. Odkeren tumare plana but'a u amen odkeraha amare. Kaj na kamas jekh avres, oda na mol nič. Avas lače čhave amare dadenge. Ča andro bachtale the pokojna dīvesa pes del te ačhavel o khera the te bararel le čhaven. Na sam feder, te amen čoras, maras amen the murdaras. Čhor savore manušenge pro svetos andro jile, kaj te kamen jekh avres. Ča avka avla, sar hin te avel. Odoj, kaj hin o kamiben, hin jekh, či tro muj hino parno vaj kalo. Devlale, nane tumen so te kerel? Keren le manušen ajsen, sar tumen san, ke tumaro obrazis. Obrazis kamibnaha, bacht'aha the pativaha.

Oda, ko džanel te odmukel, džanel the te kamel.

Oda, ko džanel te achaľol, džanel the te paťal avreske.

Oda, ko džanel peskerestar te del, na kamel te avel barvalo.

Pre phuv avla rajos, te o kalo th'o parno kamela te ačhel Manušeske.

Do východoslovenské romštiny přeložila redakce

E Rom vazden opre e vast ká pesko Dejl. Mír sam čorre? Mír e gáže či kamen ame? Phenen, hod' i luma feri lengi-j. Taj ame? Ko sam? Ká phabol amáro kham, so kajardas ame maj but sar e ávren? Mír o gážengo Dejl kerdas kecave bokhále manušen, save kamen, te avel intrego luma lengi. Len trobuj báre khera, motori, louve, somnakaj. Taj tu dal ame feri bokh, truš taj pharimo. Amen či trobuj barvalimo, de azír ká o kamimo si maj but. Mang opre t're phrales, ko si gážengo Dejl, te phutrel e gáženge e jile taj te del len kodo, so nášťik kinen penge pej louve. I luma si bari taj pe kado than šaj avel sako. Kamas te trajinas taj te ikras sa khetáne. E jileske si jekh, sava barvasa si makhlo, maj báro si, te avel kouvlo taj lášo, te žanel te ulavel pe a bacht'asa. O trajo si maj kuč, so e manušen si. De mír hát či kamen pe? E šavoure kerd'on sakoneske ečformavo taj khonik andá amende či siťarel le te na kamen e ávren. Dikh pej amende, amáro Dejl, taj de, te šaj kamas jekh ávres maj but taj te das jekh ávres i páťiv. Vi e galbeni taj vi e kále bal si šukára taj sagolin nič feri e párne luluda, no vi kále. Aven, šuvas khetáne e terne čelčiji andi phuv taj aven, dila-bas amenge, kana či avla amen má buti. Sako manuš šaj avel nasválo taj vi ande sakonesko jilo o kamimo phabol. Ame či sam nasula, muken ame te sikhavas, sar ame žanas te das ávren i páťiv. Ávri tráden tumáre čorre but'a anda tumáro trajo taj ame ávri trádasa amáre. Kodo, ká ame či kamas ame, naj khančeske khanikaske. Kamous te aven tume taj vi ame láše šavoura amáre dadenge. Feri kana si vouja taj páča, šaj ašavas khera taj baráras e šavouren. Kodo naj mišto, kana feri čouras, máras ame taj mundáras ame. Šor sakone

manušeske andi luma ando jílo tíro kamimo. Te šaj kamas jekh ávres, sa avla kadej, sar trobuj. Kothé, ká si o kamimo, jekh-i, te avesa páрно vaj kálo. Dejv-lale, naj tume, so te keren? Keren e manušen kecaven ečformavi kecave, sar tu-me san: mindík te kamen, te aven voujake taj paťivále.

Kodo, ko žanel te engedij, žanel vi te kamel.

Kodo, ko žanel taj haťarel, žanel vi te paťal ávreske.

Kodo, ko žanel te del ávreske andá pesko, či kamel te avel barválo.

Pi luma avla rájo atunči, kana vi o kálo taj vi o páрно kamla te avel Manuš.

Do olašské romštiny přeložila M. Lakatošová

O Roma ko pumáro gulo Dél vazden o vasta. Soske s'tam čore? Soske amen o gádže na kamen? Vakeren, hoj i phuv hi čak lengeri. Ta amen so? Ko s'tam? Ká hi amáro kham, so amen kál'arda buter? Soske le gádžengero gulo Dél len kerda bokhalen vaš savóro? Lenge kampil bare khera, motora, lóve te somnakaj. Ta tu amen diňal čak bokh, truš ta pharipe. Amenge na kampil barvalipe. Kamipe hi vaš savóro. Mang vaš amenge tire phrale, le gádžengere Devle, te pharavel le gádženge o jíle ta mek del len odá, so pumenge vaš ňisave lóve na tinna. I phuv hi bári, than vaš savórenge. Kamas te dživen jekhetáne, jekhetáne amen te ikren. Le jíleske hi jekh, save sínoha hi makhlo. Mek ovel avka istone kólo te lácho, te pe džanel te ulaven la bast'aha. O dživipe h' vaš o manuša odá jekhkučeder, so len hi. Akor soske pumen na kamel. Avka istone anas le čháven pro svito, na sikh'aras len jekh jekhváre, te i pumen kamen. Vazde pre amende o jakha, dikhas feder jekh jekhváre, d' amenge paťiv. O žute ta o kale bala hi šukár, i páрни lalija ta o kálo tulipán. Šukáre ságolinel. Sadinas jekhetáne o stromi ta d'ilavas amenge pal i búti. Nasvalipena peren pre sakoneste. Te o kamipen avka istone labol andro jílo. Amen na s'tam erd'ave, muken amen, te sikhavas, hoj džanas te den paťiv. Traden ári tumare erd'ave búta te amen amare. Hoj na kamas jekh jekhváre, oda na mol ke ňisoste. Ovas láche čháve amare dadenge. Čak andro bachtale ta pokojne divesa pe del te áčhaven o khera ta te báraven le čhaven. Na s'tam feder, te amen čóras, maras amen te mundaras. Čhor savóre manušenge pro svito andro jíle, te kamen pumen jekh jekhváre, ta sa avka ovla, sar kampil t'oven. Odoj, ká hi o kamipe, hi jekh, te tro muj hi páрно vaj kálo. Devlale, nane tumen so te keren? Keren le manušen asén, sar tumen s'tan, ke tumáro obrazi. Obrazi kamipnaha, bast'aha te paťivaha.

Oda, ko džanel te engedinen, džanel te te kamen.

Oda, ko džanel te ha'lon, džanel te te paťan le ávreske.

Oda, ko džanel pro te den, na kamel t'oven barvalo.

Pri phuv ovla rajo, te o kálo te o páрно kamela te oven Manušeske.

Do dialektu z okolí Klenovce přeložila A. Horváthová

Milena HÜBSCHMANNOVÁ

ČTYŘI PÍSNĚ O ŽALU (K TEXTŮM PÍSNÍ PANÍ IRINY KUDRAČOVÉ)

Na paní Irinu Kudračovou vzpomínala naše redaktorka Edita Žlnayová už v prvním čísle Romano Džaniben (1994). Dnes se znovu vracíme k této vzácné ženě, která svou moudrost čerpala z prostornějších zdrojů, než jsou stránky učebnic. Neuměla číst ani psát, ale její vhled do tří světů by jí mohl závidět leckterý akademik.

*Čtyři písně, které jsme nahráli při své návštěvě u paní Kudračové v průběhu roku 1982, zaujaly etnomuzikoložku Zuzanu Jurkovou natolik, že věnovala stať jejich muzikologické analýze. Tím inspirovala i mě, abych se konečně začala zamýšlet nad svými sbírkami romského folkloru a zpřístupňovala je veřejnosti. Pokusím se tedy něco říci o textové stránce písní, která alespoň u tzv. **čorikane giľa** (písně o sirobě a chudobě) bezprostředně souvisí jednak s jejich pěveckou performancí, jednak s jejich psychohygienickou funkcí.*

Konečně blok věnovaný paní Kudračové uzavřeme ukázkami z jejího životopisného vyprávění, které zpracovaly a přeložily Hana Šebková a Edita Žlnayová a které vyšlo ve francouzském překladu v knize „Fragments tsiganes“, Lierre et Coudrier, Paris 1991 - viz rubrika Recenze - Anotace v čísle 1-2/1995 ROMANO DŽANIBEN.

Připadá mi téměř svatokrádežné pokoušet se o odborný výklad lidského žalu. Čtyři písně, které paní Kudračová zazpívala při naší návštěvě v roce 1982, jsou trestí nejnižšího žalu: Svědčí o tom jak jejich melodie, tak texty, tak i přednes několikrát přerušovaný pláčem. Rovněž žánr písní, který paní Kudračová zvolila, totiž **žalostna giľa** - *žalostné písně*, napovídá, že se zpívá o tom, co člověku způsobuje žal - totiž je-li sám, osiřelý anebo chudý. Tyto významy se shlukují v sémantickém poli romského výrazu **čorikano**, a proto se tyto písně nazývají též **čorikane giľa** - *písně o sirobě, osamocení, o chudobě a bídě*.

A přece je to se žalem v žalostných **čorikane giľa** trochu jinak. Právě píseň přenáší ono doslova tělesné, srdcesvírající utrpení do jiné dimenze. V „prefabrikovaných“, stylizovaných slovech (verších, slokách) písně se i žal dostává do roviny stylizace a tím se jaksi destiluje, odhmotňuje. To neznamena, že prožitek písně není upřímný. Mezi psychofyzickým stavem zpívající (záměrně neužívám slovo „zpěvačka“, protože mezi Romy byla dříve zpěvačkou téměř každá žena) a písní typu **čorikaňi giľi** byla vždy spojnice. Zároveň však netotožnost písně se zpívajícím umožňovala vidět (prožívat) žal zvnějšku, jakožto něco od sebe odděleného a zároveň i obecného, protože standardní sloky **phurikane giľa** (starodávných písní), žalující na sirobu a chudobu, dokazují, že vždycky a všude se najdou nešťastníci, které **o Del mardã** - *Bůh potrestal*. Hojivý prostor mezi bezprostředním prožitkem žalu a žalem vyzpívaným v písní popsal výstižně pan Koloman Š. (1982).

Paní Irina Kudračová s Editou Žlnayovou

Foto: archiv redakce

Me na som barvalo - dikhen miro nabitkocis, skamindoro, bovero, kredencos, lavkica - ale me na te uľomas čoro, vašoda, hoj som čoro - chvala Devleske dživav. Som čoro, bo kadaj bešav ča me jekh korkororo Rom maškar o gadže. Sar širochmancos. Te na giľadomas mange, na džanav, sar ľikerďomas avri kada miro čoripen. Te giľavav, ta mek feder mange rovav - ale sar pes phenel: Lači giľi, so pes rovel opre. Kodi giľi mange sikhavel, hoj na som ča me korkoro mire korkoripnaha, mire čoripnaha. The kale Romeske „muľa e daj, o dad romňa iľa“ - na? Džanen kodi giľi, čačikaňi, phurikaňi, žuži romaňi! The kale Romes o Del marda, the kales, the kales - sakones hin peskeri žaľa. A te paš odi miri giľi rovav, ta imar na rovav pre mande, ale pre sakoneste, ko chal bokh, kas marel o dživipen. Oda imar - sar som te phenel? - oda imar nane ratvale apsa, oda imar žuže apsa Devlestar.

Nejsem bohatý - vidíte tady můj nábytek, stolek, kamna, kredenc, lavici - ale nejsem chudák snad proto, že bych byl chudý, chvála Bohu nějak přece jen žiju. Já jsem chudák proto, že tady bydlím samotný Rom mezi gádži. Jako sirotek. Kdybych si nezpíval, nevím, jak bych tuhle bídu vydržel. Když zpívám, tak sice přitom pláču ještě víc - ale jak se říká: Dobrá písnička je ta, při které si člověk může poplakat. Ta písnička mi totiž ukazuje, že já s tou svou samotou a s tím svým žalem nejsem sám. Vidím, že i támhle tomu Romovi „umřela matka a otec se oženil“ - ne? Znáte tu písničku, to je pravá, starodávná, čistá romská písnička! Zkrátka - každý má svůj žal. A když já při té své písničce pláču, nepláču už nad sebou, pláču nad každým, kdo hladoví, nad každým, koho pronásleduje život. A to - jak bych vám to řekl? - to už nejsou krvavé slzy, to jsou už čisté slzy Boží.

Myslím, že přesně tímto procesem tak typickým pro zpívajícího a jeho *žalostnou píseň*, k níž patřil pláč opravdový a ceremoniální zároveň, procházela i paní Kudračová. A proto snad přece jen máme právo se nad texty písní zamyslet s pokusem o střízlivou odbornost.

Termín **čorikane gila** vypovídá o obsahu. Svou základní funkcí patří **čorikane gila** do kategorie **halgato** - *písní k poslechu* na rozdíl od **čardášů** - **čardaša**, které doprovázejí tanec. **Halgato** i **čardaša** reprezentují dva základní žánry *písní starodávných* - **phurikane gila**. Ale i mezi **moderna/neve gila** - *moderními/novými písněmi rompopového* stylu se objevují písně vyvěrající z tradice jak formální, tak obsahové, tedy něco jako nové **čorikane gila** a nové **čardaša**.

Z formálního hlediska se starodávné písně typu **čorikane** skládají většinou ze slok o čtyřech verších a každý verš má šest slabik, nepočítáme-li pomocné citoslovce **jaj, de**. Citoslovce pomáhají při pěveckém „rozběhu“, ale také při rozpamátování na texty standardní; při vlastních improvizacích pak slouží jako odrazový můstek nebo výplň, neví-li zpěvák honem, jak dál. K upamatování pomáhá i opakování posledního verše sloky s prvním veršem sloky následné. Často se však opakuje i druhý a třetí verš uvnitř sloky.

Tuto formu dodržuje i paní Kudračová u prvních tří písní. Čtvrtá píseň je formálně rozvolněná. Hlavní zpěvačkou čtvrté písně je ovšem nešťastná dcera paní Kudračové, která je momentálně hlavní příčinou žalu vlastního, a tedy i žalu své matky. Dcera zpívá prim, improvizuje a matka se jí přizpůsobuje.

Texty všech čtyř písní s ukázkami doprovodného rozhovoru uvádíme na konci statě. Podrobněji budeme analyzovat pouze píseň první - **Čhave, mre čhavore - Děti, mé dětičky**.

Ráz celé písně je dán jejím žánrem, tj. tím, že to je **čorikaňi gili**.

Žalostné písně, ale i **phurikane gila** vůbec začínají obvykle standardní slokou anebo standardním dvojverším, které navozuje základní náladu. Tak je tomu i u písně **Čhave, mre čhavore**.

(Osiřelé) děti, které chodí po osadě a prosí o kus chleba (**pal e dvoura phiren/ kotor maro mangel**) je dvojverší opakující se v mnoha písních.

Jiná vynikající interpretka žalostných písní, zesnulá Marynda Kešelová, včlenila toto dvojverší do písně začínající jinými standardními verši: **Dale, mri dajori/ mukh'al amen čoren** - *Maminko, mamičko moje/ zanechala jsi nás osiřelé*. Dvojverší užité paní Kudračovou se u Maryndy vyskytuje v následující textové souvislosti: **Ola mre čhavore/ pal o dvouri phiren/ pal o dvouri phiren/ kotor maro mangel**. - *Ty moje děti/ chodí po osadě/ chodí po osadě/ prosí o kus chleba*. (Nahrávka ze 17. 5. 1982.)

Marynda pochází ze stejné lokality jako paní Kudračová, avšak toto dvojverší je běžné i v písních z jiných lokalit. Vyskytuje se například v recitálu pana Kolomana Š. ze Svitú (okr. Poprad), u Jana Slepčíka od Košic a u mnoha dalších interpretů.

Zvláštní v textu paní Kudračové je příměr *děti, mé dětičky, jak drobní červíčky*. Je zcela ojedinělý. Podobné přirovnání jsem nenašla ani ve svých nahrávkách, ani v publikovaných zpěvnících. Všechny dalších devět slok této **čorikaňi gili** o jedenácti slokách ukazuje, co může být příčinou žalu:

- Velmi zlé je, když děti musí prosit o kousek chleba nejen gádže, ale i Romy (2. a 9. sloka). Zatímco žebrať u gádžů nebyla **ladž** - *ostuda*, žebrať u Romů se v tradiční romské komunitě odsuzovalo. Hovoří o tom například píseň Věry Bílé-

Kalí (nahrávka z roku 1976): **Mekča dural avav/ o Roma mange vakeren/ hoj lendar mangav maro/ on man prekoškeren** - *Sotva se objevím (dosl. přicházím zdaleka)/ Romové mi říkají/ že na nich žebrám chleba/ a proklínají mě (za to).* V písni **Čhave, mre čhavore** sice děti nejsou odsuzovány za to, že prosí u Romů o chleba, ale sám tento fakt zdůrazňuje jejich neskonanou ubohost.

- Hlavní důvod k žalu spočívá ve smrti matky (3. - 9. sloka). V sedmi prostředních slokách se o smrti matky hovoří v různých souvislostech a ukazují se různé důsledky této tragédie, jedné z největších tragédií, jaké Roma (romské dítě) může potkat. Třetí sloka začíná opět jedním z obecně známých dvojverší, pevně zakotvených v romském písňovém folkloru: **E daj mange muľa/ o dad iľa romňa.** - *Matka mi zemřela/ otec se oženil.* Po tomto dvojverší ovšem obvykle následuje jiná kombinace, než jakou zvolila paní Kudračová, totiž: **Ačhiľom korkoro/ sar čhindo kaštoro.** - *Zůstal jsem sám/ jako podřatý strom.* Celá píseň - a ta patří k písním, které téměř nepodléhají variabilitě - tedy zní, jak ukazuje např. nahrávka u pana Kolomana Š. z roku 1982:

Soske khere džava,
te man ňiko nane?
E daj mange muľa,
o dad romňa iľa...

Nač mám chodit domů,
když nikoho nemám?
Matka mi zemřela,
otec se oženil...

Nane man dajori,
nane man dadoro,
ačhiľom korkoro
sar čhindo kaštoro...

Nemám maminku,
nemám tatínka,
zůstal jsem sám
jako podřatý strom...

- Matka zemřela, otec se oženil a děti nemají, kam by se uchýlily. Přitom **baro jevend avel** - *přichází krutá zima* a my (zpívající, žalující) *jsme nazí*, nemáme co na sebe (3. a 4. sloka). Také verš **baro jevend avel** je typický pro **čorikane giľa** a vyskytuje se v obsahových souvislostech, jako: nemám se kam podít, nemám co na sebe a podobně.

- Pátá sloka začíná oblíbenou metaforou - obrazem *padajícího listí*. Padající listí vyjadřuje smutek, smrt, pomíjejcnost. Tuto sloku zpívala paní Kudračová často v jiných nahrávacích situacích, někdy jen samotnou a třeba dvakrát za sebou. *Padejte listy, padejte, jenom nezakryjte místo, kde leží má matka.* Celá sloka se v různých obměnách opakovala i v repertoáru jiných romských zpěvaček a zpěváků. Varianta nejčastěji zpívaná v osmdesátých letech na území celé tehdejší Československé republiky zněla: **Peren prajta peren/ čak man ma učharen/ čak man ma učharen/ šargona čikaha** - *Padejte listy padejte/ jen mě nezakryjte/ jen mě nezakryjte/ žlutým blátem.* Ono „mě“ by bylo nesrozumitelné, kdybychom z jiných verzí písně nevěděli, že zpívající hovoří za zemřelou matku.

U Maryndy Kešelové se obraz padajícího listí objevil v této souvislosti:

Peren prajta peren,
peren pal o stromos.
Oda na prajtora,
oda mre asvora.

Padá listí padá,
padá ze stromu.
To není listí,
to jsou moje slzy.

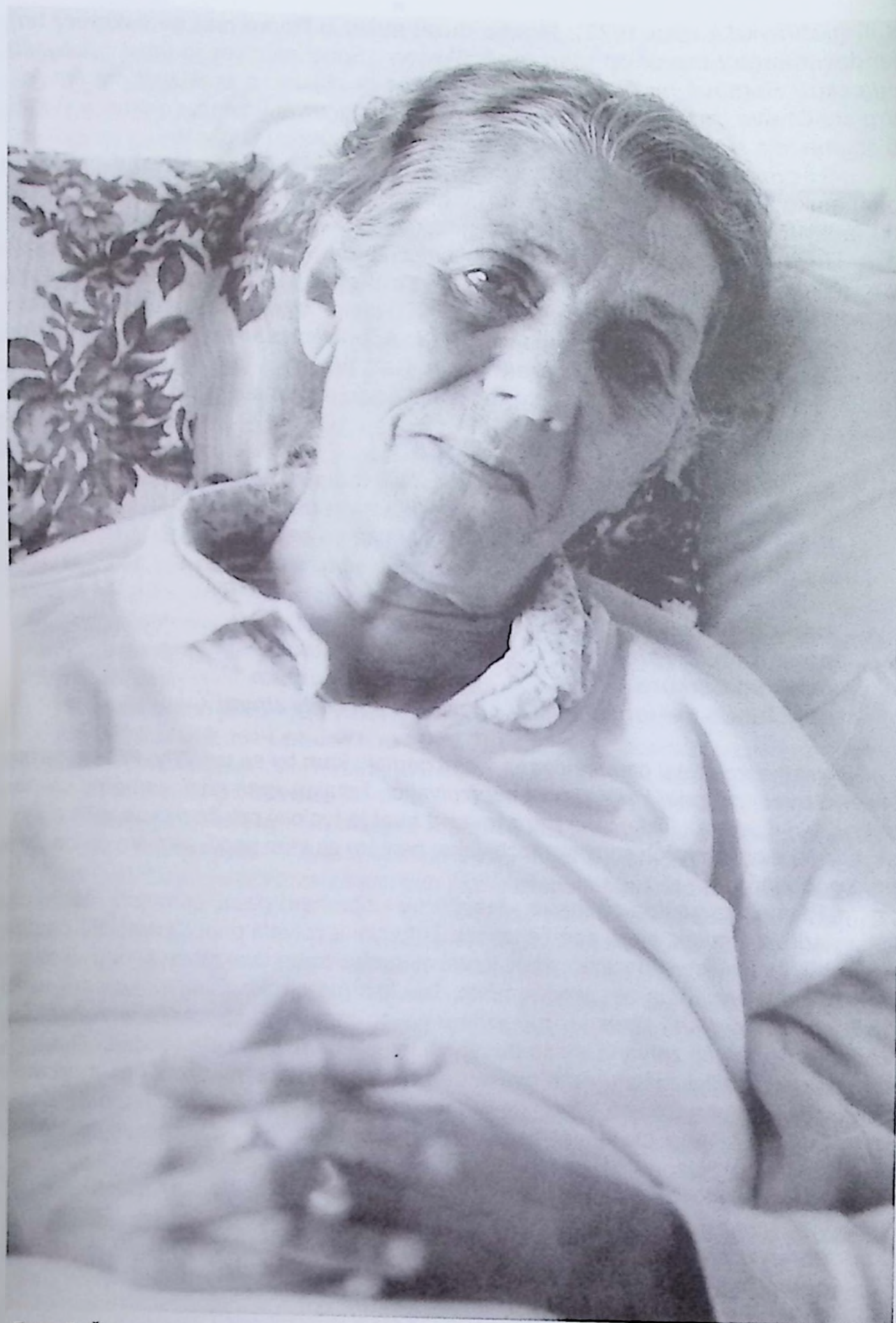

Foto: E. Žlnayová

Marel o Del marel
a man bizo mardas
a man bizo mardas,
bo man nane ňiko.

Bůh trestá (lidi)
a mě opravdu potrestal
a mě opravdu potrestal
tím, že nikoho nemám.

Šestá a sedmá sloka písně **Čhave, mre čhavore** není příliš srozumitelná, a přesto je svou poetikou nesmírně působivá:

*Tam, kde leží má matka,
je velká voda.
Kdo ji vyčistí,
když jsem nemocná?*

*Půjde děvčátko
(a) vyčistí ji.
Kdykoli ji čistí,
prolévá slzy.*

Jistě by bylo hnidopišské ptát se: Jaká že voda? Jaké děvčátko? Jak vodu čistí? O to přece nejde. Jde o to, jakou moc mají *slova*. Slova v tradiční romské kultuře mají moc magickou. O významu slov hovoří i romská přísloví, jako:

Lačo lav sar maro. - *Dobré slovo je jako chleba.*

Godaver lav mol buter sar love. - *Moudré slovo má větší hodnotu než peníze.*

Laveha šaj mares, laveha šaj murdares, laveha šaj anes o jilo pro than. - *Slovem můžeš ublížit, slovem můžeš zabít, slovem můžeš vrátit srdce na své místo.*

Lavestar baro džal. - *Ze slova vznikají velké věci.*

Jsou slova, která přesahují svůj „slovníkový“ význam. Jejich auru ovšem cítí jenom ti, kdo se je naučili vnímat v prostředí romské komunity, syceni její kulturou, kulturou „tří světů“. A právě takových slov užívá paní Kudračová v 6. a 7. sloce své písně: **paŋi** (*voda*), **nasvaŋi** (*nemocná*), **te čirinen** (*čistit*), **asva, te čhoren asva** (*slzy, prolévat slzy*)... (Jenom pro zajímavost: jiným takovým „kouzelným“ slovem je např. **jilo** - *srdce*, **daj** - *matka*, **romipen** - *romství*, **paťiv** - *úcta* atd.)

Nemoc zmíněná v šesté sloce je pak dalším důvodem k žalu.

Devátá sloka je variací na sloku třetí.

Desátá sloka se ve stejném znění vyskytuje v repertoáru Maryndy Kešelové.

A jedenáctá sloka je najednou obsahově nelogická. Ukazuje, že žal může vyplývat i z toho, když se matka chová k dítěti macešsky, nemá o ně zájem, a to většínou proto, že dítě je pryč z domova, daleko, **andro svetos** - *ve světě*.

Varianty na tuto sloku jsou například:

**Daje, daje miri,
či me na som tiri?
Či ča ola tire,
so paš tute hine?**

*Maminko, maminko moje,
cožpak nejsem tvoje?
Což jsou tvé (děti) jen ty,
co jsou u tebe?*

Anna Ondičová, Tachov 1984

Nelogičnost v písni paní Kudračové spočívá v tom, že téměř v celé písni se hovoří o tom, že matka umřela, a najednou je živá a macešská!

Tento obsahový lapsus ovšem není důležitý. Důležitá je *nálada* písně, *rozpoložení* zpívajícího. V hindské poetice se tomu říká **ras**. Základní význam slova **ras** je *šťáva*. Je to jakýsi emotivní *roztok*, v němž mohou volně plavat různé sobě na

první pohled nepodobné věci, ovšem nikoli věci, které s „chemickou“ podstatou „rasu“ neladí. Ani indická poetika - ať v urdských **ghazalech** nebo v hindských duchovních písních **bhadžanech** - nevyžaduje přísnou logickou a obsahovou jednotu jednotlivých slok. Důležitá je jednodušnost „rasu“ a jeho slučitelnost se základní (po)citovou sémantikou veršů.

Nechci ovšem tvrdit, že tato poetická zvláštnost romských **phurikane gila** (starodávných písní) typu **halgato** (určených k poslechu) je kontinuálním pokračováním poetiky **ghazalů** nebo **bhadžanů**. Je to možné, ale zdaleka to není jisté. Ona obdoba spočívá patrně v období přednesu. Zpěvák (i v Indii se **ghazaly** a **bhadžany** zpívají) zpívá proto, že chce vyjádřit svůj cit, svou náladu - anebo naopak píseň v něm příslušnou náladu vzbudí. S každou další slokou ona nálada, onen „ras“ sílí, narůstá, dme se, překypuje a hledá nutný průchod v dalších a dalších slokách. Někdy zpěvák ke standardním slokám připojuje vlastní improvizace. (Příkladem byla již zmíněná Marynda Kešelová z Litoměřic, původem od Michalovců; matka výtvarníka Rudy Dzurka z Pavlovců nad Topľou, která prochodila celé noci, protože ji mučily bérkové vředy a bolest zaháněla nepřetržitým proudem zpěvu; paní Justina Klempárová ze Svitú, která podle vlastních slov „prozpívá“ všechny cesty autem, když putuje do Maďarska či Polska za obchodem, a další a další). Někdy vedle sebe zpěvák řadí standardní sloky, které k sobě mají blízko základním tématem, ale hlavně náladou. „Ras“ prostupující celou jeho bytost mu nedopřává času, aby dbal na přísnou obsahovou logiku písně. A většinou na ni nedbají ani posluchači, neboť i oni se poddají písni a spolu se zpěvákem intenzivně prožívají její náladu.

Kdybychom nevěděli vůbec nic o paní Kudračové, kdybychom nenahlédli do nahrávací situace, o které se dále také zmíníme, kdybychom neznali zpěvaččin „žal“ způsobený žalem a bezvýchodnou situací její dcery, ale i tím, že dcera matku ve dvou nejzávažnějších okamžicích života neposlechla, a vnímali pouze odosobněný text písně **Čhave, mre čhavore**, shrnuli bychom jeho rozbor stručně takto:

Píseň je **phurikaňi čorikaňi gili** - starodávná píseň o sirobě a chudobě. Metricky odpovídá nejběžnějšímu typu těchto písní. Téměř každá sloka, nebo spíše každé dvojverší je standardní, to znamená, že se vyskytuje (s nepatrnými variacemi) i v repertoáru jiných romských interpretů. Řazení slok je však ojedinělou improvizací paní Kudračové. Z poetického hlediska jsou některé sloky prostým sdělením, v jiných se vyskytují metafora a zdánlivě „obyčejná“ slova, která však v tradiční romské kultuře mají „magickou“ působivost. Nad „nedostatečnou“ jednotou obsahu stojí absolutní jednota citu, pocitu, nálady, „rasu“ - a to nejen jednota pocitu individuálního, nýbrž pocitu komunitního, jehož zdrojem je **romipen**, společná existenciální zkušenost Romů zakotvená v prastaré životodárné kultuře.

Po tomto suchém a odosobněném shrnutí se pokusíme přiblížit životní osudy paní Kudračové, její osobnost a momentální situaci, v níž jsme píseň nahráli.

Bylo to v roce 1982 v bytě u paní Kudračové. Už v té době byla těžce nemocná se srdcem; zpěv byl přerušován astmatickým kašlem. Její potřeba vyzpívat se ze žalu byla tak silná, že na kašel nedbala. Trápila ji situace její sedmatřicetileté nešťastně provdané dcery.

Ta byla poprvé vdaná za gádže o dvacet let staršího. Prý si ho vzala pro peníze. Proti vůli matky. Když už si ho však jednou vzala, měla s ním podle příkazu tradiční romské etiky zůstat do smrti. **Ko kas peske lel, mi leha dživel** (*Kdo si koho vezme, s tím ať žije*).

Dcera však znovu neposlechla matku ani příkaz tradice, gádže opustila a začala žít s mladým kriminálním. S gádžem měla dvě děti a dvě si nechala vzít (viz devátou sloku čtvrté písně).

Paní Kudračová charakterizovala situaci své dcery takto:

Kolake, mira Margitake vakerás:

„Margit, sar mukheha le gádžes, ko pařala le Devles, maro tut dela. Dža, dikh, sar terpines bokhate!“

Kada buři na kerel, deřuduj berř pal leste bertena, no tak s’oda za životos? Te na e řhajori kerel buři, deřochtoberřengeri, te na oj kerel buři, te na del, tak bokh meren.

Aře oj sas bari raři pař kada gađžo. Aře th’avke, mek zavidzinelas sakoneske!

Já té moři Margitě pořád říkala:

„Margit, kdyř necháš toho gádže, dá ti kus chleba jenom ten, kdo věři v Boha. Jen se podívej, jak trpíš hladem!“

Tenhleten (nový druh) nedělá, má za sebou dvanáct let vězení, no tak co je to za život? Kdyby dceruřka nepracovala, osmnáctiletá, kdyby ta nepracovala a nedávala jim, tak umřou hladem.

Jenomže ona [Margita] byla velká dáma vedle toho gádže. A i přesto každému záviděla!

Poslední větu jsme zdůraznili, protože ukáže význam úvahy, již paní Kudračová zakončila zpěv své druhé písně.

Uprostřed naší návštěvy přišla neřřastná dcera za matkou. U třetí a čtvrté písně se připořila k matčině zpěvu: nejprve zpívala druhý hlas, potom vedla prim, protože to byla vlastně ona, kdo se potřebovala vyzpovídat ze své žalosti.

Při nahrávání písní byla doma ještě nejmladří, tehdy sedmnáctiletá dcera paní Kudračové z jejího druhého manželství. První muž, který přišel o zdraví v koncentračním táboře, zemřel na infarkt, kdyř bylo paní Kudračové necelých 35 let. Měla s ním patnáct dětí. Později začala žít s o hodně mladřím řechem, s nímž měla jednu dceru. Svazek trval až do smrti paní Kudračové. V roce 1993 podlehla srdeční chorobě.

Spolu s písněmi jsme nahrávali i rozhovor s paní Kudračovou. Uvedeme zde z něho několik úryvků, o kterých se domníváme, že by mohly osvětlit situační a pocitové (náladové) zázemí, z něhož čtyři nahrané písně vzeřly.

První píseň zazpívala paní Kudračová na naše požádání. Třebaže nebyla zdravá, trápil ji kařel, začala zpívat bez rozmýřlení, jako by měla právě tuto píseň na programu. V průběhu dalšího nahrávání pak přecházela spontáně z mluveného slova do zpěvu a ze zpěvu do mluveného slova, aniř vnímala mikrofon.

**I. 1. Čhave, mre řhavore,
sar churde kirmore,
pal e dvore phiren,
kotor maro mangel.**

*Děti, mé dětičky,
jak drobní řervířci,
chodí po dvoře,
prosí o kus chleba.*

**2. (ej de) Kotor maro mangel
le bute Romendar,
le bute Romendar,
le bute gadžendar.**

*Prosí o kus chleba
u tolika Romů,
u tolika Romů,
u tolika gádžů.*

3. E daj mange muľas,
o dad iľa romňa,
kaj amen thovaha,
baro jevend avel.

*Maminka mi umřela,
otec se oženil,
kam se podějeme,
přichází krutá zima.*

4. Baro jevend avel,
amen nangvale sam,
b'amen nane ňiko,
č'amen korkorore.

*Přichází krutá zima
a my jsme nazí,
protože nikoho nemáme,
jsme úplně osamělí.*

5. Peren o prajtora,
čak odoj ma peren,
čak odoj ma peren,
kaj miri daj pašťol.

*Padají lístečky,
jenom nepadejte tam,
jenom nepadejte tam,
kde leží má maminka.*

6. Kaj miri daj pašťol,
odoj baro paňi,
(de) ko les čirinela,
te me nasvaľori?

*Kde leží má maminka,
tam je velká voda,
kdo ji vyčistí,
když já jsem nemocná?*

7. (De) džala e čhajori,
oj les čirinela,
kecivar čirinel,
o asvora čhorel

*Půjde děvčátko
a vyčistí ji,
kdykoli ji čistí,
(pokaždé) prolévá slzy.*

8. Ušťi, mamo, upre
ke tire čhavore,
Rom Romendar phiren,
kotor maro mangen.

*Vstaň, maminko,
ke svým dětem,
chodí po Romech,
prosí o kus chleba.*

9. Den man kotor maro,
e daj mange muľa,
(přerušeno záchvatem kašle)
e daj mange muľa,
(jaj) o dad iľa romňa.

*Dejte mi kus chleba,
matka mi zemřela,*

*matka mi zemřela,
otec se oženil.*

10.(Jaj) Romale, čhavale,
bo tumenge mištes,
amenge namište(s),
b'amen nane ňiko.

*Romové, chlapci,
vám je dobře,
nám není dobře,
protože nikoho nemáme.*

11.Dale, mri dajori,
či me na som tiri?
(de) že me andro svetos,
mandar na bajines?

*Maminko, mamičko má,
cožpak nejsem tvoje?
(To) proto, že jsem ve světě,
o mě nedbáš?*

IK: To je těžká písnička!

MH: Kastar la šund'an?

(Od koho jste ji slyšela?)

IK: Jojoj, me la imar džanav! La babatar la šund'om. A pale kana aven, ta man furt o kirlo dukhal.

(Jéje, tu já znám už dlouho! Od babičky jsem ji slyšela. Vždycky když přijdete, tak mě bolí v krku.)

MH: Aľe šukares gil'aven!

(Přesto krásně zpíváte!)

IK: Sar majinav te phenen: Kaj t'avav leghoršeder, no pre mire berša, pre miri choroba, savi me nasvali, oda mek deržinav oda žužipen. Akana kidav kola zorale praški, pro jilo, pro uklidnění, kaj te sovav.

(Ale jak to mám říct: Že bych byla nejhorší (to ne), na svůj věk, při své nemoci, na to, jak jsem vážně nemocná, udržuju si pořád čistotu. Teď беру ty silné prášky na srdce, pro uklidnění, abych mohla usnout.)

MH: Aľe oda diliňarel manušes, na?

(Ale to člověka otupuje, ne?)

IK: So šaj kerav, jekhvar mang'avk'avľa. Oj mange kodi čhaj dodiňa.

(Co můžu dělat, najednou to na mě přišlo. To ona mi dodala, ta holka...[dcera s nevydařeným manželstvím]).

Z nedokončené věty přechází paní Kudračová spontánně do zpěvu.

Na melodii charakteristickou pro mnohé **čorikane gil'a** zpívá nejprve pomocnou slabiku **jaj**; ta jí napomáhá vyhledat v paměti nejvhodnější slova.

**II. 1. Džal paňi, džal paňi
tejle le fouroha,
jaj učhar man, čhajori,
tira leketaha.**

*Teče voda, teče
dolů městem,
přikryj mě, děvčátko,
svou zástěrkou.*

**2. Sar me tut učharav,
o žandara (j)aven,
jaj o žandara (j)aven,
sa amen murdarkeren.**

*Jak tě mám přikrýt,
přicházejí četníci,
přicházejí četníci
a všechny nás povraždí.*

**3. De (j)andr'oda taboris,
phares buťi keras,
/:jaj phares buťi keras,
de mek mariben chudas.:/**

*V (pracovním) táboře
těžce dřeme,
těžce dřeme
a ještě nás bijou.*

**4. De gejl'om me Prahate
upre bari čouri,
jaj pinca na phundrard'om,
gadža na murdard'om.**

*Jel jsem do Prahy
na velkou krádež,
nerozbil jsem pokladnu,
nezabil jsem gádžovku.*

**5. Chu(d)ne man o phan(d)le,
Ruzinate řidžan,**

*Chytili mě četníci,
vedou mě do Ruzyně,*

jaj, rajale, ma maren,
de man hin khere čhave.
Jaj te man murdarena,
štar čhave (j)ačhena.

nebijte mě, pánové,
mám doma děti.
Když mě zabijete,
zůstanou po mě čtyři děti.

Z písně přechází paní Kudračová opět zcela bezprostředně do následující úvahy. Nepochybně se týká dcery, která přišla s pláčem, že je její druh opět zavřený. Pil, nepracoval a za to se za bývalého režimu zavíralo. Čtvrtá sloka písně však naznačuje, že nepodařený zeť má na svědomí i jiný přečin. Píseň má právo o něm mluvit, protože: **Andre gilí šaj phenes savoro.** (*V písni smíš říct cokoli.*) **Gil'aha šoha na čhines paťiv.** (*Písní nemůžeš nikdy nikoho urazit.*)

Úvaha paní Kudračové ovšem ukazuje, že zoufalství dcery nemusel zavinit špatný manžel. Neštěstí si člověk působí sám, i tehdy, když se zdá, že mu je působí někdo jiný: **Savoro so keres, tuke avel pale.** (*Všechno, co děláš, se ti jednou vrátí.*)

Ať dobré, či špatné. Boží odplata se ubírá záhadnými cestami, a ocitne-li se člověk v neštěstí, měl by se vydat zpátky cestou k jeho původu - to je k vlastní vině a tuto vinu matka dceři taktně připomíná. Je to závistivost, o které paní Kudračová povořila, než dcera přišla.

**IK: Mušind'a maškar amende te
en jekh ajso bibachtalo manuš. Mu-
šind'a! Choc, phenas, odi džuvli na
mušinel te jen bibachtaľi. Na muši-
nel te jen plano. Aľe mindik peske
duminel pre varesoste avreste: - La
hin buter, man nane! Me kamás ada
te cinen, našťi cinav.-**

A choč la hin, na kamel te cinen, a te dikhel pre aver, ta oj tiž kamel, duminel, duminel, oleha phirel te soven. A olestar andro kher la hin bibacht. Že ajsi hiňi - amen phenas „izdraďi“, pre savoro izdral. O Devloro lake na del, ajsa manušňake.

Aľe ajsi džeňi, kaj na kamel but, ča oda, so la hin, ta furt la hin. Mindik lá o Del del. Oda mange vakerlas miri daj. A oda sakona čhajorake avka vakerav.

Mezi náma [v rodině] musel být nějaký prevít! Musel! Taková ženská ani třeba prevít není. Není špatná. Ale stačí, že myslí na něco, co patří někomu jinému: - Támhleta má víc a já nemám! Chtěla bych si támhleto koupit, ale nemůžu...-

A třebaže má [všeho dost] a vlastně si to ani koupit nechce, chce to, jakmile to uvidí u druhého, a pořád na to myslí a s tou myšlenkou chodí spát. A z toho má pak doma neštěstí. Že je taková - my říkáme „třaslavá“, na všechno se třese. Pámbíček [takové ženské] nepřeje.

Ale osoba, která nechce moc a spokojí se tím, co má, ta má pořád všeho dost. Pán Bůh jí přeje. To mi říkala má maminka a já to říkám všem svým dcerám!

Paní Kudračová vyzívá dceru, aby s ní zpívala druhý hlas. Dcera se připojuje. Píseň začíná standardní slokou, která se v první písni paní Kudračové vyskytla jako sloka desátá.

**III.1. Čhavale, Romale,
bo tumenge mištes,
amenge namištes,
b'amen nane ňiko.**

*Chlapci, Romové,
vám je dobře,
nám není dobře,
protože nikoho nemáme.*

2. Džavas mange, džavas,
le buchle dromeha,
jaj šoha pale n'avá
ke mire čhavore.

*Šla jsem, šla jsem
širokou cestou
nikdy se nevrátím,
ke svým dětem.*

3. Ke mire čhavore,
ke miri dajori,
bo me bari čori,
de bo man nane ňiko,
(Dcera pláče, matka ji konejší:)
Ma rov!
bo man nane ňiko,
ča me korkorori.

*Ke svým dětem,
ke své mamince,
jsem strašně ubohá,
protože nikoho nemám.*

*[Nebreč!]
protože nikoho nemám,
jsem sama samotinká.*

Dcera se rozvzlykala, nemůže zpívat dál. Když se uklidnila, požádala matku:
Tercin tu, skušin pal mande! - Zpívej druhý hlas, zkus zpívat podle mě.

Paní Kudračová se přizpůsobuje dceři a zpívá druhý hlas:

IV.1. Dajori man nane,
dadoro man nane,
jaj ke kaste me džava
mre trine čhavenca?

*Nemám maminku,
nemám tatínka,
za kým mám jít
se svýma třema dětma?*

2. Pheňa man na džanen,
jaj o phral man na kamel,
joj pal o Roma phirav,
de pharas lenge kerav.

*Sestry mě nechtějí znát,
bratr mě nemá rád,
chodím po Romech
a těžce na ně pracuju.*

3. De (j)akor maro man den,
kana paňi anav,
jaj de paňi na (j)anava,
maro man na dena.

*Jen tehdy mi dají chleba,
když jim nanosím vodu,
a když vodu nepřinesu,
chleba mi nedají.*

4. (J)av ča, dale, ke ma,
jaj le de o dikhloro,
jaj skikide mro jilo,
bo me imar merav.

*Pojd' ke mně, maminko,
vem šáteček,
ovaž mi pevně srdce,
protože už umírám.*

5. Joj bo me imar merav,
n'avka la dukhatar,
jaj n'avka la dukhatar,
sar la žalícatar.

*Umírám už,
ani ne tak od bolesti,
ani ne tak od bolesti,
jako ze žalu.*

6. De Roma man na kamen,
o gadže na paťan,
že som lachi džuvlí,
nič ke lende na som.

*Romové mě nemají rádi,
gádžové mi nevěří,
že jsem dobrá ženská,
nemám u nich žádnou cenu.*

7. Jaj mard'a de man o Del,
na džanav vaš soske,
či vaš mro lačhipen,
či vaš mro plañipen.

*Bůh mě potrestal,
nevím proč,
jestli pro mou dobrotu,
nebo pro mou špatnost.*

8. Esas mange mištes,
kana somas khere,
/:a o Del man mard'a
vaš mre duj čhavore.:/
(dcera pláče)

*Bylo mi dobře,
když jsem byla doma,
Bůh mě potrestal,
kvůli mým dvěma dětem.*

9. Dži khatar joj phirelas,
adarig rovelas,
de peskera dajora
sako dīves užarelas.

*Kudy chodila,
tudy plakala,
svou maminku
každý den čekala.*

10. Vaš soske man mares,
Devla, mro Devloro,
že la da na šundom...
(pláč...)

*Proč mě trestáš,
Bože, můj Božíčku,
že jsem neposlechla maminku...*

11. Jaj de te man imar mares,
ma mar mre čhavores,
jaj ov hin mek ciknoro,
the ov nič na džanel.

*A když už mě trestáš,
netrestej moje dítě,
je ještě maličké,
a nic neví.*

Te na giľadomas, o jilo andre mande phariľahas.
„Kdybych nezpívala, puklo by mi srdce,” říká dcera a utírá si slzy.

Kana manuš giľavel, vakerel le Devleha.
Když člověk zpívá, hovoří s Bohem.

Kana manuš giľavel, vakerel peskere voďeha.
Když člověk zpívá, mluví se svým svědomím.

Tato přísloví shrnují celou situaci, ve které jsme nahráli čtyři písně paní Kudračové a její dcery. A zároveň výstižně vyjadřují psychoterapeutickou funkci žalostných písní.

Zuzana JURKOVÁ

ARCHETYPÁLNÍ ZPĚVAČKA*)

Jedním z prvních výsledků, které přinesla práce na evidenci pramenů romského hudebního folkloru z území České republiky, je základní zpracování fonotéky Dr. Mileny Hübschmannové¹⁾. Mezi mnoha krásnými nahrávkami jsou i nahrávky paní Iriny Kudračové: Pásek se signaturou Hů 3 obsahuje čtyři písně a dlouhý rozhovor Mileny Hübschmannové se zpěvačkou. Nahrávky jejích písní představují esenci hudebního folkloru slovenských Romů. Jestliže tedy ve *Vzpomínce na paní Kudračovou* čteme, že „*patrila k nositeľom romských tradícií, ktoré sa prenášali ústne z generácie na generáciu, romskej kultúry a čistého romského jazyka,*“²⁾ totéž o ní můžeme potvrdit jako o lidové zpěvačce.

Jakými pojmy je charakterizován lidový zpěvák? Bezpochyby jedním z ústředních je **orální tradice**, která v sobě zahrnuje mnohé další: způsob a prostředí předávání, **repertoár**, míru kreativity ve variantách, interpretační zvláštnosti...

Základním znakem folkloru vůbec, a tedy i hudebního folkloru Romů, je **orální předávání**. V negramotnosti paní Kudračové³⁾ se odráží původní samozřejmý znak nositelů orální tradice, který byl v posledních staletích u interpretů majoritního etnika na našem území pozvolna stírán. Prostředí, v němž se orální předávání děje, se v různých kulturách liší. Pro evropský folklor převážně a pro romský výlučně (ale zdaleka ne pro každou orálně tradovanou hudbu) je příznačné **tradování uvnitř rodiny**; pro romský folklor převážně mezi jejími ženskými příslušnicemi⁴⁾: Ze čtyř písní, které paní Kudračová na nahrávce zpívá, o prvních dvou víme, že se je naučila od babičky⁵⁾ - ty jsou předmětem další analýzy -, další dvě (**Čhavale, romale a Ma maren, ma maren**) zpívá se svou dcerou Margitou. Tak je tu zpěvačka zaklíněna mezi generace předchozí a následující.

Fenomén označovaný jako orální tradice určuje mimo jiné i **repertoár**. Prameny ke studiu romského hu-

Foto: H. Šebková

debního folkloru ze střední Evropy nejsou zatím zpracovány do té míry, aby mohly spolehlivě potvrdit pracovní hypotézu o *lokální rozrůzněnosti repertoáru*. Je pravděpodobné, že repertoár usedlých, tedy na našem území „slovenských“ Romů (**Servika Roma**) je lokálně mnohem diferencovanější než folklor Romů olašských, pro který je naopak charakteristická relativní homogenita⁶⁾, daná především jejich pohybem v rámci určitého poměrně velkého teritoria. I v malém vzorku písní paní Kudračové, slovenské Romky, máme záchytný bod pro potvrzení této hypotézy: Varianta jedné ze dvou písní, které se paní Kudračová naučila od babičky - **Džal paňi, džal paňi** - je známa také z repertoáru jiné zpěvačky, Maryndy Kešelové z Litoměřic (viz níže). Obě zpěvačky přitom žily před r. 1946 v téže oblasti, v okolí Michaloviců na východním Slovensku.

Základním rysem folklorních útvarů je *existence ve variantách*. Není přitom jednoduché odlišit variační podíl jednotlivce od variant řekněme rodových nebo lokálních. Pro romský folklor máme pro podobná zobecňování málo materiálu. Pokusme se však k této problematice něco odkrýt v nahrávkách Iriny Kudračové.

PÍSEŇ „DŽAL PAŇI, DŽAL PAŇI“

Tato píseň je na uvedené nahrávce až jako druhá. Vzhledem k tomu, že k ní máme srovnávací materiál, a navíc je v některých znacích skutečně příznačná, uvádím její rozbor jako první.

V katalogu incipitů publikovaných romských písní z území ČR⁷⁾ jsou doložena další dvě znění této písně: ze sborníků **Aven Roma**⁸⁾ a **Romane gila - Cikánské písně**.⁹⁾ V obou případech jde o notové zápisy první sloky, což je dáno povahou publikace (obě jsou míněny jako zpěvník). Oba záznamy byly pořízeny podle magnetofonových nahrávek M. Hübschmannové¹⁰⁾, v prvním případě však jde zřejmě o nahrávku ze Slovenska¹¹⁾, zatímco v druhém případě jde o nahrávku písně Maryndy Kešelové z Litoměřic¹²⁾.

1. Aven Roma

Andante ♩ = 63

1. Ej de Džal pa - ňi džal pa - ňi te - lo te fo -

ro - na Ej de u - čhar man čha - jo -

ri Ej de ti - ra le - ke - la - ha

2. Romane gila - Cikánské písně

19. Džal paňi...

Džal pa-ňi džal pa-ňi te-le le fo-ro - ha u-čar mon
Čha-jo - ri ti-ra le-ke - ta - ha

3. Píseň **Džal paňi, džal paňi**, jak ji zpívala Irina Kudračová¹³⁾. V tomto případě sledujeme melodický průběh variant, proto rezignuji na přesnější rytmičný záznam.

Džal paňi, džal paňi

zpívala I. Kudračová

1. *střecha*

8 [E]de Džal paňi džal pa - ňi te-le le fo-ro - ha
u-čar mon Čha-jo - ri ti-ra le-ke - ta - ha.

2.

8 Sar me tat u-čar-rav o žandara (ja) - ren
Jaj o žandara (ja) - ren sa a-nu-mardar-ke - ren.

3.

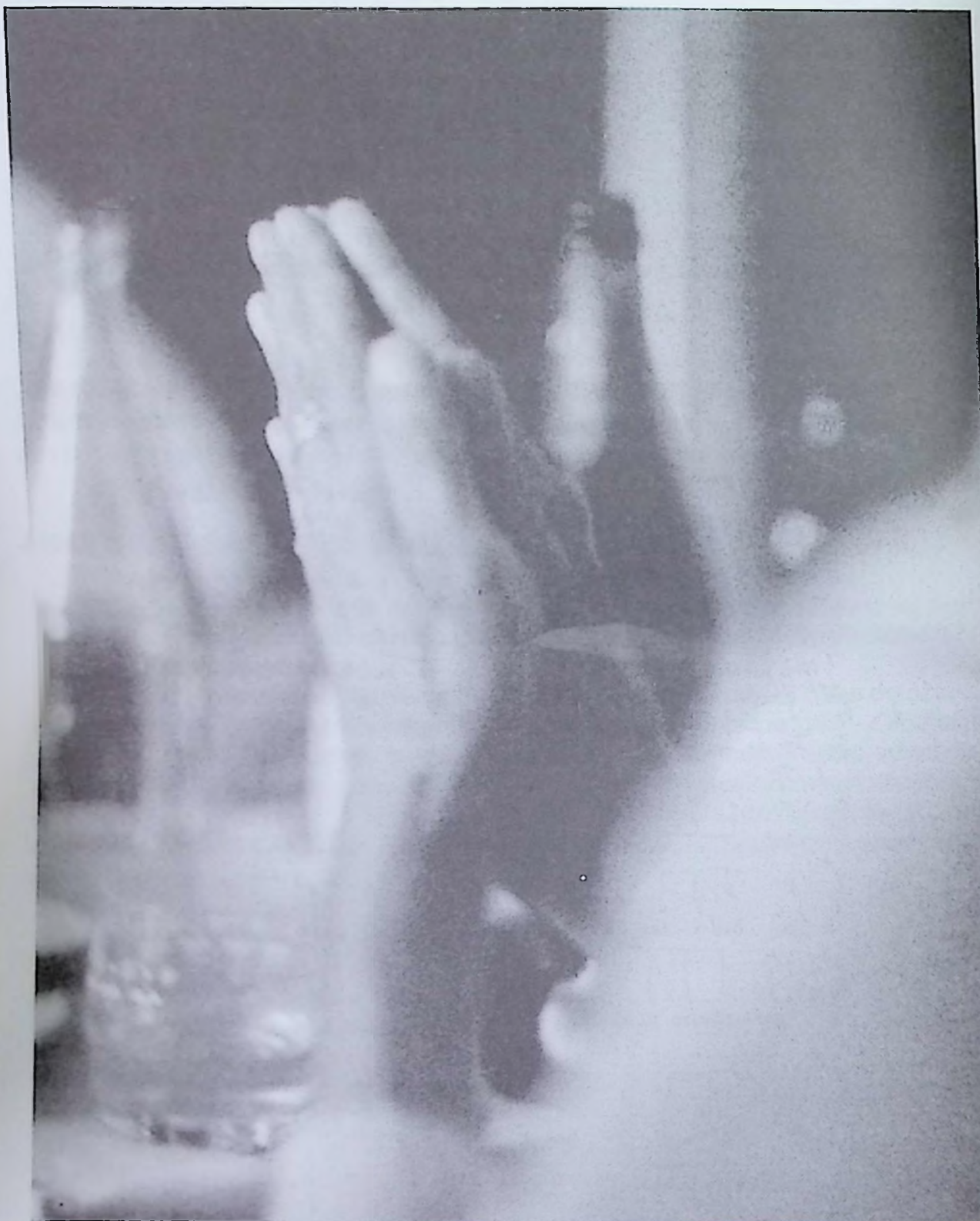
8 [De] And-o-da ta-bo - ris phares blati ke - ras
Jaj phares buti ke - ras mek me-ri-bea chu - das.

4.

8 [De] gejčom me Pra-ha - te u-pre ba-ri čo - ri
Jaj pinca na phandrar - dóm, gadia na mar - der - dóm.

5.

8 [E]j chodme me o phan - dle Ezi - ná-te li - dtau
Jaj raja-le na ma - ren [de] mek hie klere Čha - re.

*Ruce paní Kudračové při zpěvu
Foto: E. Žlnayová*

MELODIKA

Melodie se vyvíjí v aiolské mollové tónině bez alterací (s naprosto závaznou výjimkou - zvýšeným 7. stupněm před finálou). Nónový rozsah je zachován ve všech slokách.

FORMA

Základem všech tří zápisů je textové čtyřverší, kterému v hudební rovině odpovídají čtyři melodické fráze - „řádky“⁽¹⁴⁾. Zřetelný je předěl mezi 2. a 3. řádkem. Příbuznost této formy s *malou písňovou formou* (jak se jeví z dalšího rozboru) je málo překvapivá u etnické skupiny, jejíž příslušníci se tradičně živili mezi jiným jako hudebníci majoritního etnika, jemuž je tato forma vlastní^{(15), (16)}. Pozoruhodné je shlukování 1. a 2. řádku, narušující jinak pravidelné členění podle veršů, které je zřetelné jak v prvních dvou zápisech, tak i ve 2. sloce písně Iriny Kudračové (vyjádřeno jako a+b).

Při pohledu na notový zápis všech pěti slok písně I. Kudračové (př. 3) je zřejmé, že některé řádky jsou stabilnější (neboli jsou méně obměňovány), jiné jsou naopak proměnlivější. Naprosto stabilní je poslední řádek (označovaný jako „d“ - dvě vzestupné kvarty od spodní kvinty a následné tři sestupné sekundy), který je ve všech slokách shodný. První řádek (označený „a“) je čtyřikrát shodný, popáté (ve druhé sloce) je spojen s druhým řádkem, přičemž jsou ale zachovány hlavní tóny jeho melodie - tónika, spodní kvinta, malá septima a dominanta jako poslední tón řádku. Třetí řádek („b“) se v písni vyskytuje ve dvou podobách: Po tónice následuje buď svrchní kvinta (2x - 1. a 2. sloka), nebo spodní kvinta (3x - 3., 4. a 5. sloka). Nejproměnlivější je část „b“, která má tři různé podoby: terciovou transpozici části „d“ (1., 3. a 4. sloka), zkrácenou podobu ve spojení s částí „a“ (2. sloka) a oktávovou obměnu této zkrácené verze se septimovým skokem na emocionálně nejvypjatějším místě (5. sloka).

Harmonické schéma jednotlivých řádků je přibližně:

a: T - VII. - D

b: III. - S - VII.⁷ - III. (lze chápat jako kadenci T - II. - D⁷ - T v paralelní dur)

c: T - VII.⁷ - III.

d: T - S - D⁷ - T.

Zásadně stabilním prvkem jsou jednak dva poslední tóny každého řádku a dále harmonický průběh řádku.

Porovnáme-li tyto stabilní prvky v písni Iriny Kudračové s variantami jiných interpretů (viz př. 1 a 2), zjistíme, že - i přes poměrně odlišný melodický průběh (zejména u př. 2), a odhlédneme-li od harmonického názoru upravovatelů (podstatné je, že všechny melodické varianty lze také harmonizovat výše uvedeným způsobem, a tedy latentní harmonie je shodná) - se všechny varianty právě v nich shodují. Pokud by se podařilo potvrdit tuto hypotézu o shodném harmonickém základu variant lidových písní „slovenských“ Romů, šlo by o podstatný krok v pochopení variačního principu této kultury a povahy její hudby vůbec. Není bez zajímavosti porovnat výše získaný poznatek se zjištěním K. Kovalcsikové, které se vztahuje k variabilitě v písních olašských Romů. *Changes are to be found in the microstructure, originating from the alternation or the replacement of certain notes, or from addition of grace-notes*⁽¹⁷⁾.

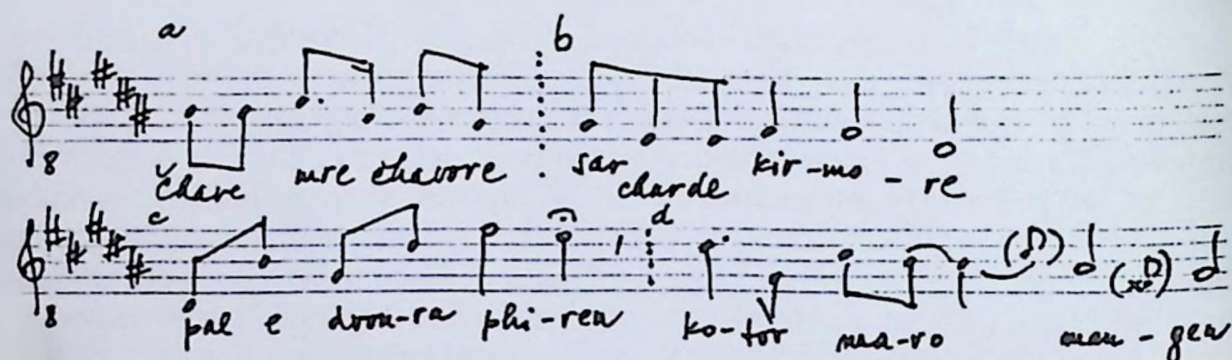
(Změny najdeme v mikrostruktuře a vyplývají z alternace, nahrazení některých not, případně dodání hudebních ozdob.)

Píseň Čhave, mre čhavore

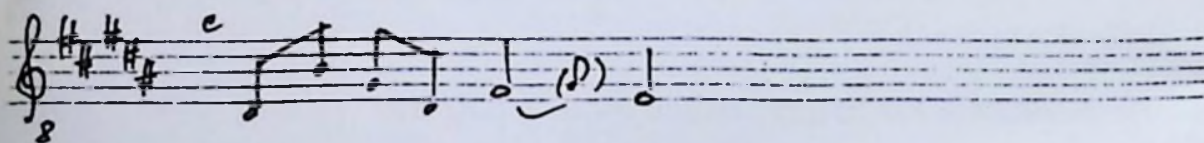
Tuto píseň nenajdeme ani v abecedním katalogu incipitů, ani v katalogu uspořádaném podle začátků melodií; neznáme ji ani z jiných nahrávek ve fonotéce M. Hübschmannové. V jediné zmínce vztahující se k této písni je uvedeno, že se ji I. Kudračová naučila od své babičky¹⁸⁾.

Píseň má jedenáct čtyřveršových slok. Vzhledem k tomu, že jejich variabilita je omezená, uvádím dále jen obměněné verze.

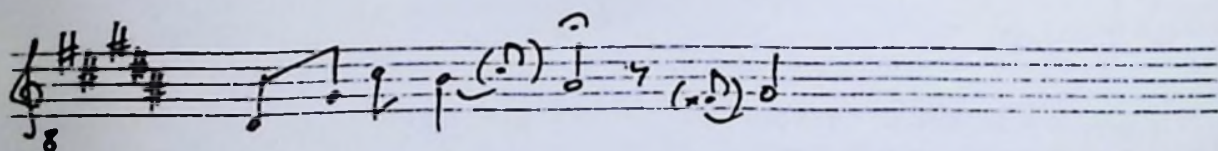
První sloka:

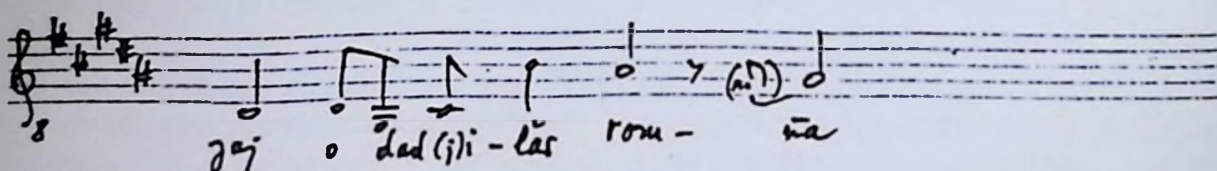
Od 4. sloky do konce má část „c“ poněkud pozměněnou podobu:

Od 4. sloky do konce - s výjimkou 9. sloky - má část „d“ tuto podobu:

V 9. sloce zpívá I.K. tuto variantu:

V 10. sloce má část „b“ následující podobu:

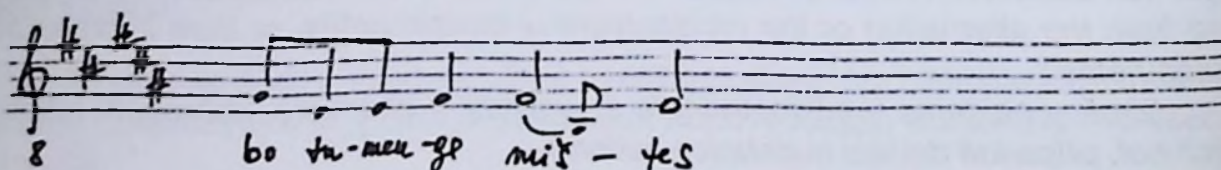

Foto: E. Žlnayová

Formální podoba nápěvu je odlišná od schématu veršového: Proti textovému čtyřverší stojí tři melodické fráze, z nichž první slučuje první dva verše. Přesto v označování zachovávám členění čtyřdílné, neboť - jak je zřejmé z rozboru - zatímco první část fráze zůstává v celé písni stejná, druhá část se (byť jen v jednom pří-

padě) proměňuje (př. 8). Toto shlukování prvních dvou veršů ve čtyřverší do jedné melodické fráze není ničím ojedinělým - jak je patrné z rozboru předchozí písně.

Variabilita této písně je tedy zřejmě poměrně omezená, což také zmenšuje význam předchozího rozboru pro potvrzení výše uvedené domněnky o variabilitě na základě latentní harmonie. Řádek „a“ je ve všech 11 slokách stejný, řádek „c“ má dvě podoby (1. až 3. sloka; 4. - 11. sloka), které se liší pouze oktavovou transpozicí. Řádek „d“ má tři podoby (1. - 3. sloka; 4. - 8. a 10. - 11. sl.; 9. sl.), z nichž první dvě se liší také pouze oktavovou transpozicí, melodicky odlišná je pouze varianta v 9. sloce (př. 6) - při zachování latentní harmonie. Řádek „b“ je téměř neproměnný - v 10 slokách má stejnou podobu, pouze v 10. sloce má odlišné dva poslední tóny melodie. Tato odlišnost je ovšem pozoruhodná: Mění totiž harmonickou funkci (místo dominanty je fráze zakončena tónikou).

Vysvětlení této harmonické proměny lze snad hledat v textu: Zatímco obsah celé písně (viz článek M. Hübschmannové k textům písní I. K.) - jak je ostatně příznačné pro romské písně typu **čorikane gila** (*písně o sirobě a chudobě*) - je smutný až tragický, první dvojverší 10. sloky se výrazně liší atmosférou: *Romové, chlapci, vám je dobře*. Reflektuje tuto proměnu atmosféry i změna v harmonii?

RYTMUS, METRUM, TEMPO

Všechny čtyři písně jsou typu **halgató** (*k poslechu*), který představuje odhadem 70 % dosud evidovaného tradičního repertoáru. Je zřetelně příbuzný s tzv. *písní východního typu*, rozšířenou na východní Moravě a Slovensku¹⁹⁾. Je pro ně příznačné volné tempo a rozvolněná metrika. Zatímco u *písní východního typu* se předpokládá existence latentního (i když na první poslech nezřetelného) metra, jehož přítomnost se dokládá např. jednotným sborovým unisonem lidových zpěváků a vysvětluje vazbou zpěvu na nějakou mimohudební situaci (kolébání, hrabání, volná chůze)²⁰⁾, nebylo takové metrum u písní typu **halgató** zatím doloženo²¹⁾²²⁾.

Píseň **Džal paňi, džal paňi** je zpívána s velmi zvolněnou agogikou, která znesnadňuje určení tempa. S touto výhradou lze určit základní puls přibližně na 56 úderů za minutu.

Druhá píseň - **Čhave, mre čhavore** - má pravidelnější rytmus se základním pulzem 66 úderů za minutu.

INTERPRETACE

Pokud jsme označili Irinu Kudračovou jako archetypální zpěvačku, vztahuje se její archetypálnost i na její interpretaci.

Irina Kudračová měla hluboko posazený hlas s poměrně velkým rozsahem: Písně jsou zapsány v absolutní výšce, tj. nejnižším tónem v první písni je malé c, ve druhé dokonce velké ais (zapsané jako gis, ale zpěvačka v průběhu písně stoupala o velkou sekundu), nejvyšším zpívaným tónem je fis¹. Mimořádně zajímavý je pohled na spektrogram²³⁾ zpěvu paní Kudračové. Je z něj totiž zřejmé, že hlasový projev romských zpěvaček, který je považován za ideální (že lze považovat zpěv I. Kudračové za typický, dosvědčuje srovnání se zpěvem z mnoha jiných nahrávek), je značně odlišný od zpěvu majoritního etnika. Hlas paní Kudračové není z akustického hlediska „čistý“²⁴⁾ (jistá zastřenost je při poslechu patrná) a zároveň je mimořádně bohatý na alikvótní tóny.

Co je zejména charakteristické pro interpretaci tohoto písňového žánru pomalých písní, označovaných často jako čorikane gila, je mimořádné citové nasazení. Z některých výpovědí interpretů je patrné, že dříve romské zpěvačky při zpěvu těchto písní plakaly²⁵⁾. Tomu se bude sotva divit ten, kdo porozumí textu i jeho společenským a individuálním konotacím a kdo pochopí splynutí zpěvačky s výpovědí písně.

Právě takovou „klasickou“ interpretaci můžeme slyšet i ve třetí a čtvrté písni - **Čhavale, Romale a Ma maren, ma maren**. Na těchto nahrávkách, kde zpívá Irina Kudračová se svou dcerou, je nejpozoruhodnější právě tragický výraz, na některých místech dokonce hlasitý pláč některé ze zpěvaček. Domnívám se, že bez možnosti poslechu vlastní nahrávky by bylo pojednání tradiční interpretace písní tohoto typu - a konečně jejich rozbor vůbec - jen málo výmluvné. Doufejme, že možnost publikace nahrávek není příliš vzdálená.

*) This work was supported by the Research Support Scheme of the OSI/HESP, grant No. 1047/1997.

Poznámky:

- ¹⁾ O způsobu zpracování viz Jurková, Z.: *Prameny ke studiu autentického hudebního folkloru Romů v České republice*. Bulletin Muzea romské kultury 1997, v tisku.
- ²⁾ Žlnayová, Edita: *Spomienka na pani Kudračovú*. In: *Romano džaniben* 1/94, s. 58
- ³⁾ Viz pozn. č. 2.
- ⁴⁾ *Nositeli lidových písní, které jsou naprosto převažující složkou hudebního folkloru, byly a jsou v komunitě „slovenských“ Romů ženy, zatímco muži byli tradičně, tj. do 2. světové války, často hráči na hudební nástroje. Také v komunitě olašských Romů, kde se profesionální hudebnictví nevyskytovalo, zpívaly častěji ženy. Viz např. Stojka, Peter: Piesne v rómskej tradícii. Romano džaniben 3-4/97, s. 100.*
- ⁵⁾ Viz pozn. č. 2, s. 56.
- ⁶⁾ Viz Kovalcsik, Katalin: *Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia*. Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1985, s. 28.
- ⁷⁾ Katalog je sestaven jednak abecedně, jednak podle číselně kódovaného melodického incipitu. Blíže viz *Prameny ke studiu...* pozn. č. 1.
- ⁸⁾ *Aven Roma*, upravil Harry Macourek, text I. Havlů. Praha: Panton 1985.
- ⁹⁾ *Romane gila - Cikánské písně, notový přepis Milena Jelínková, textový přepis Milena Hübschmannová*. Xerox, s.a., s.l.
- ¹⁰⁾ Sdělení M. Hübschmannové
- ¹¹⁾ Současný stav zpracování fonotéky neumožňuje určit, o kterou nahrávku jde.
- ¹²⁾ Z repertoáru M. Kešelové je tato píseň ve fonotéce MH nahraná celkem třikrát. Publikovaná verze je jako sedmá píseň na pásce se signaturou Hů 31. Tato verze je nejodlišnější od verze Iriny Kudračové; proto jsem ji vybrala.

- ¹³⁾ K notovému zápisu viz Jurková, Z.: K notovým zápisům romských písní typu halgató. In: *Romano džaniben 1-2/1997*, s. 56 - 58.
- ¹⁴⁾ Tuto terminologii přejímám od Dušana Holého, viz např. *Otázky textových a hudebních metro-rytmických vztahů v táhlé písni východního typu. Český lid 56/1969*, s. 130 - 138, a zejména *Zpěvní jednotky lidové písně, jejich vztah a význam. Brno: Univerzita J. E. Purkyně 1988*, s. 13 n.
- ¹⁵⁾ Na okraj upozorňuji na to, že významní etnomuzikologové B. Sárosi a po něm K. Kovalcsiková doporučují nepřeceňovat význam romského profesionálního hudebnictví, kterým se živilo jen relativně malé procento mužů.
- ¹⁶⁾ V písňovém folkloru olašských Romů, kteří se tradičně hudbou neživil, jsou pomalé písně formálně podstatně méně spřízněné s hudbou neromského etnika.
- ¹⁷⁾ Kovalcsik, Katalin: *Vlach Gypsy Folk Songs in Slovakia. Budapest: Institut for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences, 1985*, s. 29.
- ¹⁸⁾ Viz pozn. č. 2, s. 56.
- ¹⁹⁾ Viz např. Holý, D.: K problematice rytmiky táhlé písně. *Slovácko II/1960*, č. 7, s. 14.
- ²⁰⁾ Holý, D.: *Otázky textových a hudebních metro-rytmických vztahů v táhlé písni východního typu. Český lid 56/1969*, s. 130 - 138.
- ²¹⁾ Romským písním vůbec nejsou ostatně vazby na pracovní situace vlastní.
- ²²⁾ Problematikou tempa v pomalých písních Romů se zabývá Irén Kertész-Wilkinsonová v zajímavé studii *Lokes Phen! An Investigation into the Musical Tempo Feeling of a Hungarian Gypsy Community Based on Their Own Evaluation. In: 100 Years of Gypsy Studies*, s. 193 - 201. Jde ovšem o písně olašských Romů, tedy o problematiku poněkud odlehlou.
- ²³⁾ Spektrogram je vizuální zobrazení zvuku, konkrétně alikvótních tónů, neboli té jeho kvality, která zachycuje barvu zvuku. Spektrogram nahrávky I. Kudračové pro mě vyhotovila Dr. Lenka Dohnalová, za což jí srdečně děkuji.
- ²⁴⁾ Nejedná se o intonační čistotu, ale o akustickou kvalitu základního tónu,
- ²⁵⁾ Potvrzuje to např. Marynda Kešelová z Litoměřic na nahrávce se sig. Hů 31 z fonotéky Dr. Mileny Hübschmannové.

AV AJSI, SAR ULILAL BUĎ TAKOVÁ, JAKOU JSI SE NARODILA

(Výňatky ze životopisného vyprávění I. Kudračové)

E daj miri furt mange phenlas, že man ela bacht, že ulilom čapkaha. Čapkaha ulilom. E daj kodi čapka ila, thoda la te šuol, šuťarlas la. Sako phenlas: „Oda čhavouro ela bachtalo.“ U sas man bari bacht. Man the akanake bari bacht hin. Mek mange na ubližind'a ňiko.

Me ulilom Nad'mihajate. O dad phagerlas o bara, la dakeri fajta sas sa - až o čhaja - sa sa sa lavutara. Mek dži akanake imar lengere čhave andro televizi bašaven. Bogarovci pen vičinen.

Amen samas khejre dešuduj čhave. E daj tavlas andre ajsi bari piri te chan, u te džavas avri te bavinen pre dvoura le čhavenca, ta pre mande imar na ačhelas. Imar na chavas. E daj mange palis thovlas e jag pre dvoura, pekela mange bandurki, kaj the me te chav. Te man na sas rokľa, ta lás o dikhlouro phandás mange sar rokľica. Maškar o nipi našti gejlom, bo na sas andre soste...

x x x

Mire pešone romestar mange sas dešupandž čhavoure. Ov muľa pro jilo. Sas andro koncentrakos, andro buťakero taboris. The o dochtoura mange phende, že našti džidila, bo pal leste sas koncentrakos. Kajsi chev les sas maškar o pašvare!

Pal e dvoura les ile o Němci. Me somas ko dad le čhavoureh a na

Moje maminka mi vždycy říkávala, že budu mít v životě štěstí, protože jsem se narodila s čepičkou na hlavě. Narodila jsem se s čepičkou". Tu čepičku pak máma vzala, usušila ji a schovala pro štěstí. Všichni pak říkali: „Tohle dítě bude mít v životě štěstí!“ A taky jsem vždycy štěstí měla, i teď mám vel štěstí. Ještě nikdo mi nikdy neublížil.

Narodila jsem se v Michalovcích. Otec lámal kámen, matčina rodina, to byli všichni - dokonce i dcery - úplně všichni muzikanti. Vždyť až do dneška ještě jejich děti vystupují v televizích. Bogárovi se jmenují.

Bylo nás doma dvanáct dětí. Maminka vařila v takovém velkém hrnci, a když jsem si šla hrát ven na dvůr s dětmi, tak na mě nezbylo. Už jsem se nenajedla. Maminka mi pak rozdělala na dvoře oheň, upekla mi brambory, abych se taky najedla. A když jsem neměla sukni, tak jsem si vzala šátek a uvázala jsem si ho jako sukni. Mezi lidmi jsem nemohla, protože nebylo v čem...

xxx

Se svým prvním mužem jsem měla patnáct dětí. Zemřel na srdce. Byl v koncentráku, v pracovním táboře. I doktoři mi řekli, že dlouho žít nebude, protože měl za sebou koncentrák. Měl takovouhle díru mezi žebry!

Němci ho sebrali venku v osadě. Byla jsem zrovna s naším malým u otce

POZNÁMKY

" „Čepička“ - zbytky placenty na hlavičce novorozeněte jsou tradičně považovány za symbol štěstí.

džanavas, že o Němci pre dvoura. Me mange zapaťardom e cigarekľica, zakrucindom la a na sas man švabľiki. Phenav mire romeske: „Dža ke miro ujcus švabľikengel!“ A ov, pindrango, ča andre gatíca, andro gadouro - avka les ile. A me užarav, užarav - imar na avľa pale. Savoure Romen chudkerde, sa sa sa, the le čhavourenca. The phrales mires chudle. Sig tosara džalas ko Čhinde jag te thoven. Jevende. O jiv kavka - na sar akanake, bo o jiva akor bare! Pindrango, andro gadouro, gatíca - ile les. Aňi les na dikhľom.

Evakovinde savouren. Sa marnas avri, ča me korkouri ačhiľom andro kher. Bari bacht man sas! Avle o Němci le grajenca, me andro kutocis bešav, o čhavouro pro vasta. Imar baroro sas, phirlas mange. Dumindom, že man murdarna. Ale na kerde mange nič, nič, nič. Cejlo taboris sas čučo, ča me korkouri le čhavoureha. Hazdav opre ko somnakuno Delouro o duj angušta, že maškar o Němci somas andro kher, čučo sa, a na kerde mange nič!

O Němci avle andro kher le grajenca, sa kale, sa andro kale renti sas a adaj les sas odi šmerca. Čhide man avri, avri pre dvoura. Korkouri somas, ta gejľom trin kilometri teje ko Roma, le čhavoureha pro dumo. Štar džene le grajenca pal mande denašenas, narokom, kaj ča te perav, te murdarav man. Kaj merav kadaj, kaj bešav: Nič pes mange na ačhiľa!

O Němci igen daranas le Ungrendar. Denašľom ko phral. Le phraleskeri romňi sas Ungrickiňa a lakero phral odoj sas andro slugadžika renti. O Němci avle dží andro kher, u sar dikhle, kaj odoj bešen o Ungri, andro svetos denašle. Man mukhle odoj.

Korkouri somas avka das čhon. Phirás pal o khera le čhavoureha, či n'arakhava bandurki abo maro, či na mukhle. Odoj sas čista Němci. A me

a ani jsem nevěděla, že v osadě jsou Němci. Ubalila jsem si cigaretu, ukroutila si ji, ale neměla jsem sirky. A tak povídám muži: „Skoč mi k strejdovi pro sirky!“ A on - byl bos, jenom v kalhotách a košili - a tak ho sebrali. A já čekám, čekám, ale už se nevrátil. Sebrali všechny Romy, dočista všechny, i s dětmi. Sebrali i mého bratra. Brzy ráno šel zatopit k Židům. Bylo to v zimě. A toho sněhu! Ne jako dnes, tehdy bývaly strašné spousty sněhu. Taky byl bos, na sobě jen košili a kalhoty - sebrali ho. Ani jeho jsem už nikdy neviděla.

Odvlekli všechny. Všechno vymlátíli, jen já samotinká jsem zůstala v domě. Měla jsem veliké štěstí! Přijeli Němci na koních, já sedím v koutě s dítětem v náručí. Bylo už větší, už mi běhalo. Myslela jsem si, že mě zabijou. Neudělali mi ale nic, dočista nic. Celá cikánská čtvrť byla vylidněná, jen já sama s dítětem. Zdvihám k zlatému Pánubohu tyhle dva prsty, že jsem byla v prázdném domě sama mezi Němci, nikde nikdo, a vůbec nic mi neudělali!

Němci přišli s koňmi až do domu. Celí černí, všichni v černých uniformách a tadyhle měli smrtku. Vyhodili mě ven. Byla jsem sama, a tak jsem šla tři kilometry pěšky do jedné romské osady s dítětem na zádech. Čtyři Němci na koních uháněli za mnou - naschvál, abych upadla, abych se zabila. Ať se na místě propadnu, že jsem se nezabila!

Němci se hrozně báli Maďarů. Utekla jsem k bratrovi. Švagrová byla Maďarka a její bratr tam byl ve vojenské uniformě. Němci přišli až do domu, a když uviděli, že tam bydlí Maďaři, rozutekli se na všechny strany. Mě tam nechali.

Byla jsem sama asi měsíc. Chodila jsem s dítětem po domech, jestli tam nenajdu brambory nebo kus chleba, jestli tam něco nenechali. Byli tam sami

maškar lende korkouri le čhavoureha. Phučenás mandar, kaj mange o rom. A me phenav: „Ov tumenge arbajt, ov tumenge arbajt. Tuke, tuke arbajt, tuke!“

A o Němcos phenel: „Ahá!“ Sa achalíla, so leske phenav. Bari bacht man sas, bari bacht, b'oda sas lačo Němcos - mušind'a ov te jen dareso budto Čechos abo Ukrajincos abo kajso dareso, že na delas mange te ubližinen.

Sar miro rom avla Aušvicatar, and'a khejre das duj kili džuva. Denašta. Sar sas o khera phagerde, rozmarkerde, kaj o bombi čhivkernas, no ta ov pes dochudñas odoj, no a palis dži k'amende Nad'mihajate. O phral miro - akurat pre bacht - preke blaka džalas andro kher pal o Čhinde. Odoj kamelas te kiden o renti. A sar les dikhla, mire romes, oštrihimen, ča čista džuva, ta pejla tejle. Palis les čhida tejle a le pirenca o prachos pre leste čhivelas. E pouši. Andr'oda kher mek džalas tato paňi, b'oda sas barvale Čhinde, všelijčina len sas andro kher. Mukla o paňi andre vana, ila o sapuňis, odi kefa, so pro dili, kartačind'a leske ola džuva pal o cejlos. Sa rat les kerd'a, mušind'a. Morda les tejle, urda les.

Palis, sar dikhľom mire romes, ta lestar denašavas, daravas, bo imar les na dikhľom das pandž berš. Miro rom avla, no ale takoj pes hlašind'a ko slugadža sar dobrovolňikos. Daralas, kaj les pale te na chuden. Perši džalas ko partizana, palis khatar o partizana gejl'a slugadžiske. Homonate kidenas. Mek man mukhľa phara u gejl'a het ko slugadža.

xxx

Ajse manušes, kaj na kamel but, ča oda, so les hin, ta mindik les o Del del! Manuš korkouro peske kereľ.

Miri baba mange tiž phenlas: „Ča m'av hamižno, čhaje mirije, liker

Němci a já mezi nimi samotná s dítětem. Ptali se mě, kde mám muže. A já povídám: „On vám arbajt, on vám arbajt! Tobě, tobě arbajt, tobě!“

A Němec nato: „Ahá!“ Rozuměl všemu, co mu říkám. Měla jsem ohromné štěstí, náramné štěstí jsem měla, protože to byl hodný Němec. Musel to být nějaký budto Čech nebo Ukrajinec nebo něco takového, že nedopustil, aby mi někdo ublížil.

Když se pak můj muž vrátil z Osvětimi, přinesl domů asi dvě kila vší. Utekl. Skrýval se v domech rozbouřených od bomb, a tak se dostal až k nám do Michalovců. Můj bratr zrovna náhodou lezl oknem do jednoho domu po Židech. Chtěl tam vzít nějaké šaty. Když tam uviděl mého muže, ostříhaného dohola, samá veš, omdlel. Když se probral k životu, svlékl ho a nasypal na něho několik hrnců popela a písku, a protože v tom domě ještě tekla teplá voda - byli to totiž bohatí Židi a měli v domě všechno možné - napustil do vany vodu, vzal mýdlo a takový ten kartáč na podlahu a vykartáčoval mu ty vší z těla. Sedřel ho až do krve, protože musel. Umyl ho a oblékl.

Potom, když jsem svého muže uviděla, tak jsem od něj utíkala pryč, bála jsem se ho, protože jsem ho neviděla aspoň pět let. Muž tedy přišel, ale hned se šel hlásit jako dobrovolník k vojsku, protože se bál, aby ho znovu nechytili. Nejdřív šel k partyzánům a potom od partyzánů k vojsku. V Humenném brali za vojáky. Akorát mě stačil přivést do jiného stavu a odešel k vojsku.

xxx

Člověku, který v životě mnoho nežadá, spokojí se jen s tím, co má, takovému Pánbůh dopřává všeho. Člověk si všechno dělá sám.

Moje babička mi taky říkala: „Jenom nebud' lakomá, holka, bud' ta-

tut avka, sar ulifal, sar baros, sar phuros. U te pre tute rušen, dumin tuke avka: Mi rušen! Abo ladž tutar te keren, o Delouro opre. Sar o Delouro man diña pro svetos, ajsi som. U te tu sal feder - o Delouro tuke potiñla. Nigda ma phen, ma ker ladž abo ma zavidzin ñikaskes. Visar e goudi, av ajsi, sar ulifal laha, ma dumin tuke ñi pre soste, visar tiri goudi, sar sas tut - maj dikheha, sar tut ela andro kher - bacht. Dživeha mištes, ela tut savouro.“

Ale feder pes mange pačinelas darekana o svetos. Akanake - čoro baripen. Man nane nič, nane man moderno nabitki, nič, ča purano - ale rado som, že dživav!

ková, jakou jsi se narodila, ať už dospíváš, nebo stárneš. A kdyby se na tebe lidi zlobili, tak si pomysli: Jen ať se zlobí! A když se ti bude někdo posmívat, tak věz, že Bůh je nahoře a vidí. Tak jak mě Pánbůh přivedl na svět, taková jsem, a ty, když jsi lepší, tak ti to Pánbůh vynahradí. Nikdy nikoho nepomlouvej, nezesměšňuj a nikomu nezávid'. Buď taková, jakou jsi se narodila, a uvidíš, že budeš mít ve svém domě štěstí. Bude se ti žít dobře a budeš mít všeho, čeho ti bude třeba.“

Ale dřív se mi ten svět líbil stejně víc. Dnes je to takový ubohý blahobyť. Já nemám nic, nemám moderní nábytek, nic, všechno staré, ale jsem ráda, že žiju.

*Redakce a překlad textu
H. Šebková a E. Žlnayová*

Pozn.: Romský text je přepsán z magnetofonového záznamu v michalovském subdialektu vypravěčky.

RESUMÉ

Quatre chansons sur la tristesse

En 1982, Milena Hübschmannová avait enregistré Irina Kudračová. Elle nous présente ici le contenu de ces chansons „Čhave, mre čhavore“ (Mes enfants, mes petits enfants), „Džal pañi, džal pañi“ (L'eau coule), „Čhavale, Romale, bo tumenge mištes“ (Les gars, vous allez bien, vous) et „Dajori man nane“ - (Je n'ai pas de maman). Après l'étude que fait Milena Hübschmannová sur le texte et le contexte de ces chansons, Zuzana Jurková nous en propose une étude musicale.

La musique rom distingue deux types de chanson, les „čorikane giľa“ et les „čardaša“. Les deux types sont inscrites dans la tradition des chansons anciennes, les „phurikane giľa“, mais on les retrouve aujourd'hui dans la musique contemporaine - le „rom-pop“.

A la différence des „čardaša“, musiques pour danser, la „čorikañi giľi“ est une chanson à écouter, comme toutes les autres chansons „halgató“ auxquelles on les apparente, un groupe plus large. Car la spécificité de ces chansons n'est pas uniquement l'importance que l'on accorde au contenu, mais c'est encore leur tristesse, le chagrin qu'elles portent. Elles chantent tout ce

qui peut provoquer le désarroi d'un homme, sa solitude - qu'il soit seul parce qu'il est orphelin ou isolé des autres par sa pauvreté.

En romanès, le mot „čorikano“ évoque chagrin que peuvent provoquer la mort des parents, la solitude et la pauvreté. Ce sentiment est donc développé dans ce type de chanson. Il est associé à certains thèmes, récurrents dans la tradition musicale rom - et dans l'échantillon que nous propose ici Milena Hübschmannová - tels que la mort de la mère, avec son pendant le dénuement des enfants qui se retrouvent seuls. La mendicité témoigne de leur misère, telle qu'ils ne mendient pas uniquement chez les „gadjes“, mais aussi chez les Roms. Ces sentiments y sont toujours très forts et touchants, autant pour l'interprète que pour ces auditeurs, qui communient dans la tristesse et les larmes.

Composition, forme

Ces chansons sont donc traditionnelles, elles doivent obéir à certaines règles et à une structure bien précises. Elles se composent en strophes de 4 vers, chaque vers comptant six syllabes. Cette structure varie avec chaque interprète, toujours libre d'improviser. La plus simple de ces improvisation commence avec diverses interjections qui sont toujours un pont entre l'original et ses variations.

Le pouvoir des mots et le „ras“.

La structure est donc précisément définie. Mais le texte semble parfois manquer de logique. Comme si l'interprète avait confondu quelque chose. Or s'attacher à une logique objective et la chercher dans le texte de telles chansons, c'est compter sans le pouvoir magique de certains mots dans l'imaginaire rom. Ces termes sont liés à la représentation des „trois mondes“. Les mots qui accompagnent cette conception sont par exemple „eau“, „malade“, „nettoyer“ et „purifier“, „les larmes“ et „verser des larmes“, ou encore „le coeur“, „la mère“, „la romité“ et „le respect“. On en retrouve de nombreux dans les chansons que nous propose ici Milena Hübschmannová.

Ils peuvent donc se retrouver reliés les uns aux autres au nom de cette force évocatrice, et non pour la logique de l'histoire (et parfois même au détriment de celle-ci). Car ce n'est pas la logique qui importe, mais l'humeur, rappelle Milena Hübschmannová. Elle propose ici un parallèle avec la poésie indienne, en expliquant le terme de „ras“ - la sève - et ce qu'il représente. Certaines choses et certains mots se trouvent réunis, sans avoir de lien objectif, mais leur lien est dans ce „ras“, le caractère sensible de ces vers.

Pour résumer les points que développe ici Milena Hübschmannová, prenons l'exemple d'une chanson. Si l'on ne connaissait pas le destin d'Irina - la chanteuse, explique-t-elle, on en dirait, c'est une „phurikañi čorikañi gili“, sa métrique y est fidèle, même si la strophe la plus expressive s'en éloigne, sous l'effet de l'improvisation. Les métaphores et les paroles de ces chansons semblent à première vue simples, mais ils ont une force évocatrice très forte, presque magique qui les ordonne les uns par rapport aux autres, beaucoup plus que la logique objective du texte.

Milena Hübschmannová souligne ses racines dans la réalité, où il y a le contenu de la chanson et l'état de l'interprète. Il exprime la peine qu'il chante par ses larmes par exemple.

En nous racontant dans quelles conditions elle a enregistré ces chansons, Milena Hübschmannová nous montre l'importance des expériences personnelles de la chanteuse. Car il ne s'agit pas uniquement de reproduire une structure définie par la tradition, mais aussi d'en exprimer la tristesse. Irina était à cette époque affaiblie non seulement par la maladie, mais aussi par les malheurs de sa fille. Celle-ci, par deux fois n'avait pas écouté les conseils de sa mère et avait enfreint les interdits de sa communauté, en épousant un „gadjo“, puis en le quittant. Elle avait dû laisser aussi ses deux enfants.

Les remarques, les dialogues entre la vieille femme et Milena Hübschmannová, nous mon-

trent les passages de la chanson, qu'elle considère comme l'expression de sa propre peine, ou de ces proches, on y retrouve sa fille, le nouveau mari de sa fille en prison.

Sa fille est là, elle accompagne sa mère. Lorsque les paroles reflètent son propre malheur, elle pleure. C'est sa peine qu'elle chante.

Elle compare la version d'Irina avec d'autres interprétations, chacun peut apporter une nouvelle variante, selon son expérience.

Mais il y a encore autre chose. Si une chanson est triste, elle ne fait pas appel aux sentiments d'une seule personne, mais à ceux de toute une communauté, réunis par leur romité, leur expérience ancrée sur une culture très ancienne.

Car ces peines, ces chagrins que chantent les „čorikane gifa“ sont ceux de toute une communauté, compris et vécus par tous. A travers ces chants, le chagrin est travaillé, stylisé, distillé, transcendé vers une autre dimension. Il se dématérialise. C'est la tristesse du chanteur et c'est aussi celle que portent les chansons anciennes („phurikane gifa“), celle de tous ceux qui ont vécu.

Milena Hübschmannová cite l'exemple de Monsieur Koloman Š. Il raconte qu'il chante parce qu'il souffre de la solitude. Cette souffrance revient dans ses chansons, mais ce n'est plus la sienne seule, c'est aussi la solitude de celui qui l'écoute. Il pleure en chantant, mais ce n'est pas sur lui, sur tous ceux, dont il partage la peine, et qui partagent la sienne. Il y a alors une sorte d'union, dans le chagrin, il n'est plus seul.

Dans son étude sur ces quatre chansons, Zuzana Jurková, musicologue, nous montre deux niveaux - individuel avec le lien qui unit le chanteur à sa chanson comme si c'était sa propre histoire, et inclus dans un groupe plus large. Elle appuie ces réflexions sur une analyse musicale.

Zuzana Jurková explique en quoi Irina fut une représentante de cette tradition orale, passée d'une génération de Roms à l'autre, au fil du temps. Pour ce faire, elle commence par définir les caractéristiques de la musique populaire et de ses interprètes. Le trait essentiel est la transmission orale. Dans le cas d'Irina K. elle était nécessaire, puisque la vieille femme était analphabète. Cette transmission se fait à l'intérieur d'une famille, et à travers les femmes. Enfin le répertoire témoigne d'une diversification locale, avec quelques nuances: le répertoire des Roms slovaques sédentarisés est sans doute plus diversifié que celui des Roms Vlaxs - les mouvements et les échanges d'une famille à l'autre ont dû homogénéiser leur musique.

Zuzana Jurková propose ensuite un descriptif des quatre chansons, de leur composition musicale. Elle s'arrête sur les variations, distinguant

deux types de variations: celles qui se font à l'intérieur d'une mélodie, c'est-à-dire lorsque le chanteur s'éloigne de la ligne musicale. Il y en a une autre, qui transforme légèrement chaque chanson d'une interprétation à l'autre. Pour les premières variations, Zuzana Jurková montre que, comme pour le texte, la musique obéit à une structure bien définie. Toutefois, les lignes musicales construites autour de cette structure sont plus ou moins stables. Lorsqu'elles se font plus changeantes, elles n'en respectent pas moins l'harmonie de la chanson. De même si la chanson peut prendre de nouvelles inclinaisons musicales avec chacun de ses interprètes, toutes ces variantes s'accordent autour de l'harmonie de la chanson. On voit donc se réunir toutes les variations autour d'une harmonie.

Parmi ces réflexions autour des chansons interprétées par Irina, Zuzana Jurková fait une analyse précise de „Čhave, mre čhavore“. Elle souligne son unicité, puisqu'on ne peut la trouver nulle part ailleurs que dans l'enregistrement de Milena Hübschmannová.

La mélodie et le texte de cette chanson sont décalés dans le sens où les quatre vers de chaque strophe se chantent en trois phrases musicales. Alors que la première phrase musicale demeure inchangée tout au long de la chanson, la seconde est beaucoup plus variable. Cette variabilité se fait toujours dans les limites de l'harmonie, par une transposition dans une octave supérieure, par exemple. Zuzana Jurková note toutefois un changement harmonique (une dominante remplacée par une tonique), qu'elle fait concorder avec un changement de l'atmosphère du texte (un passage joyeux dans une „čorikaňi gili“).

Pour ce qui est du rythme et du tempo, la musicologue nous rappelle que ces 4 chansons appartiennent à un genre plus large - „halgató“, très proche des autres chansons moraves et slovaques. Elles sont toutes caractérisées par leur grande liberté rythmique. Le tempo est le rythme obéissant à des lois indépendantes des règles musicales - telles que celles qui dirigent le calme d'une berceuse par exemple.

L'interprétation

Irina Kudračová avait une voix profonde et riche. Elle pouvait descendre dans les graves et monter dans les aigus facilement.

Sa voix n'est toujours „pure“ d'un point de vue acoustique, remarque Zuzana Jurková, mais elle est étonnamment riche en tons aliquotes.

Leur force émotionnelle est un trait essentiel de l'interprétation de ce genre de chansons, lentes et tristes. Ce n'est pas qu'une question d'interprétation, le texte a déjà une charge émotionnelle importante. La musicologue souligne encore une fois l'union entre la chanteuse et le contenu du texte. Dans les interprétations il était fréquent que les chanteuses pleurent, comme sur l'enregistrement des chansons d'Irina, en particulier, celle qu'elle interprète avec sa fille, c'est leur histoire et leur tristesse que chantent les deux femmes.

Pour conclure, les souvenirs d'Irina Kudračová ont été retranscrits. Elle raconte sa vie, sa famille. Ce texte est paru en français dans le recueil „Fragments tsiganes“, publié par Lierre et Coudrier, Paris, 1991.

S. Cirac

Cila STOJKA a Igor E. KUTLÍK-GARUDO

DVE VLAŠICKOROMSKÉ ROZPRÁVKY

Rozprávky vyrozprávané v lovárskom nárečí vlašických Romov zaznamenal druhý z autorov state v druhej polovici tridsiatych rokov v obci Vištuk, v tom čase patriacej do bývalého okresu Modra. O prostredí a okolnostiach, za akých sa usku- točňoval ich záznam, ako aj o jazykových a prednesových osobitostiach rozprávačkinho podania, nájde čitateľ obšírnejšiu zmienku v 4. čísle III. ročníka (1996) ROMANO DŽANIBEN (str. 16 - 24).

Určité odchýlky od rečového úzu vlastného tejto oblasti západného Sloven- ska, podmienené zväčša len prevzatím niekoľkých, vcelku len málo početných jazy- kových prvkov zo slovenskej romčiny, ostali v texte zachované v ich pôvodnom znení. Niektoré úpravy vykonané druhým autorom sa týkali menších alebo aj väčších (domnelých) medzier i „lysiniek“ v texte, ktoré by sa v doslovnom slovenskom prekla- de pociťovali ako výpadky narúšajúce do istej miery zmysel rozprávajúceho. Takéto úpravy sú v tlači vyznačené kurzívou.

Nielen z typografickotechnických príčin sa namiesto apostrofov v texte použili znaky accentus gravis` na označenie väzieb blízkyh sandhi a iných obdobných väzieb, ale aj z toho dôvodu, aby nedochádzalo k mätúcim zámenám so znakmi abecedovej schémy API.

O DEŠUDUJ ÁTKOZINDE PHRALA

Sas kaj nas, bachtále Devla, či- na motholas pe, čina phenelas pe ande kadi svunto ratt, o čorro gážo. Taj sas les dešuduj rakle. Taj sas les- ki romni pale phári. Phende lake lake rakle, hod t`avla la šávo, hod atunči mišto avla. De t`avla la phen, hát ká- dej žana tar, hod či híro, či hango či šunla lenge. Sas la šej! Lake rakle puše: „T`akánik, muri dej, kana sas tut šej, so keresa, átkozinesa amen?“ Vouj átkozindas len, te ker- đon andal lende dešuduj holóva. Ašile kadalendar holouvura taj mala- de pe andej pháka taj urajle tar.

Taj akánik, kana i raklouri aba phírelas andi škola, laki dej sako đejs

O DVANÁSTICH ZHAVRANELÝCH BRATOCH

Kde bolo, kde nebolo, žehnajúci Bože, ani sa už o tom nehovorilo, ani sa už o tom nerozprávalo v tej svätej noci, bol raz jeden biedny sedliak. A mal dva- násť synov. Jeho žena bola zase raz ťarchavá. Jej synovia jej povedali, že ak porodí chlapca, bude dobre. Ale ak bu- de mať dievča, tak odídu všetci, že po nich nebude ani chýru, ani slychu. Mať porodila dievča. Jej synovia sa jej opý- tali: „A teraz, mati naša, keď si porodila dievča, čo urobíš? Prekláješ nás?“ Aj ich prekliala, aby sa z nich stali dvanásti havrani. Ostali z nich zrazu havrani, za- trepotali krídlami a odleteli preč.

Teraz už povyrastené dievčatko začalo chodiť do školy. Mať ju bila každý

márelas la. I rakli phendas le tanitouvoske, hod sako dejs márel`la laki dej. Le kaštesa tordol palal vudar taj márel la. Taj phendas lake o tanitouvo, hod kana šinla tejle o mesároši la gurumňa, te lel peske čáro taj te pherel ande ratt. Taj te žal khejre taj te phenel peska dake: „Dá, sako dejs máresas man. Te na phenesa mange, soustar man máresas, dikh, so kerdem mange, hát me murdárrou ma.“ I dej phendas lake kádej: „Sas tu, muri rakli, dešuduj phral. Taj akánik mivel tu salas rakli, kádej gejlre thar, `te phral.“

I rakli las peske gombalágo taj las peske márno taj gejlre tar palal lenge. Gejli, phirdas taj gejlre ande`kh vejš taj kothé sas ek chájink. Kothé das pe tejle pašaj i chájink. Taj avilou kothé o raklo palal pájes. Taj uš`tadas la opre taj phendas lake: „So rodes tu kathé, kana mék bugári ni mák č`avel kathé?“ I rakli phendas leske, hod rodel dešuduje phralen. O raklo phendas lake: „No hát, te žanes, me sim `to phral.“ Taj kardas la, ingerdas la khejre taj la garadas. Avile leske phral, dešujekh khejre. Taj kana chále, mukhlas pe brígako. Phende leske: „So-ji tuke, kana sal brígako?“ Vouv phendas len: „Jaj, mothovou tumenge variso.“ - „Phen amenge!“ - „Taj či kodo leske kanči te solachámas?!“ De či mothodas. Taj pale brígako mukhlas pe...

„No hát mothovou tumenge. Avilas amári phen. Raklem la taj pušlem, so rodendas. Phendas, dešuduj phralen.“ - O phrala pušle, kaj`li, há? Taj gejlre taj sikadas la lenge. - „No hát, amen žasa andi eftadiko vármeda taj tu kiravesa amenge,“ phende lake. I rakli pušlas lake phralendar: „Šaj žav andi khangejri?“ Voun phende lake, hod šaj žal, de igen ande niči, feri agoural i khangejri. Taj dikhlas la kraj, kana harangozinenas. I rakli minda gejlre tar anglal, hod te na dikhel la, kaj žal. De dikhlas la o princo. Taj gejlou

deň. Dievča to porozprávalo učiteľovi, že mater ju bije každý deň. S *polienkom dreva* stojí za dverami a bije ju ním. Učiteľ dievčaťu povedal, aby si vzala miskú, keď másiar bude porážať kravu, a nech ju naplní krvou. A nech ide domov a povie svojej materi: „Mamo, každý deň si ma bila. Ak nepovieš, prečo si ma bila, pozri, hľa, čo som si urobila - ja sa zmárnim.“ Matka jej odpovedala takto: „Mala si ty, dievča moje, dvanásť bratov. A keďže si sa narodila dievčaťom, odišli tvoji bratia preč.“

Dievča si vzalo kľbko, vzala si chleba a išla preč za bratmi. Šla, chodila, až prišla do jedného lesa, v ktorom bola studňa. Tam sa pri tejto studni uložila spať. Prišiel ta jeden mládenec po vodu. Zobudil ju a vraví jej: „Čože tu hľadáš, keď sem ani chrobák, ani *len* mucha neprídu?!“ Dievča mu povedalo, že hľadá *svojich* dvanásť bratov. Mládenec jej povedal: „Nuž vedz, ja som tvoj brat.“ Aj ju pozval, odviezol ju k nim domov a ukryl ju. Prišlo jeho jedenásť bratov. Keď sa pustili do jedla, mládenec zosmutnel. Vraveli mu: „Čože ti je, že si smutný?“ On im *odvetil*: „Jaj, poviem vám niečo.“ - „Nuž, povedz, už nám povedz!“ - „A či by *mu* za to nekliali?!“ - Ale on na to nič nepovedal a zase zosmutnel.

Napokon sa rozhodol: „Nuž teda porozprávam vám. Prišla naša sestra. Našiel som ju a opýtal som sa jej, čo tu hľadala. Povedala, že *svojich* dvanásť bratov.“ Bratia sa pýtali, kde je *teda*, há? *Mládenec* šiel a ukázal im ju. Povedali jej: „My teda odídeme do siedmeho podhradia a ty nám budeš variť.“ Ona sa spýtala bratov: „Smiem ísť do kostola?“ Povedali jej, že môže, ale nie veľmi dovnútra, len *niekde* na kraj v kostole. Aj tak si ju *všimol* kráľ, keď vyzváňali. Ona sa hneď nato pobrala popredku *domov*, aby nevideli, kam

khejre taj phendas peske bosorákoske, hod te na ánla la rakla, šoha-kana či traila. O bosoráko gejlou kothé. Vouj darajli lesthar, kana šimitindas la. Kádej cipindas, ž'ande eftadiko vármeda šunde la phrala. Kodola phende, hod báro čiriklo-ji kothé. Avile kajgodi chiv ande te kerén, te na nášel ni čirikli othar. Kezdinde kathar o jek páto ži ka le dešutrin. Rakle pe raklako páto ek páno thav. O phralas o chárno taj šindas kodo thav perdal. Ašinlas andal les múlo gážo. Prachonde les andi bár. Taj áver d'ejš phendas o princo la čocháňake, hod te žal t'anel la rakla. I čocháni gejlí ande, šimitindas la. I rakli cipindas ž'ande eftadiko vármeda. O phrala phende: Kodo-j inke majbáro čiriklo! Sitáren kothé. Kezdinde pale te rodén kathar o jekh páto ži ka le dešutrin. Taj rakle páno thav. Šinde le perdal, sas andal leste múli gajži!

I rakli phendas: „Phrala, naj kado mišto. Sar vatozinou tumen avri?“ Phrala phende: „Te či vourbisa ejfta berš čisoske muršesa! Kádej avrislobodzis amen.“ I phen phendas: „Hát ingren man varekaj, te na vourbinav khonikasa.“ Ingerde la p'ek šelčija. Phirade lake te chan, so laki oudi kivánjas.

Gejlou kouthar o princo taj bešlas tejla šelčija. Taj lesko žuklo bašolas ki šelčija. O princo phendas: „Kočišina, ža p'ek šelčija, dikh, kon si kothé!“ Vouj gejlou opré taj phendas: „Kraja báre, si kathé ek rakli, či pe kadi luma, či pi áver luma naj ke-savi, de tista nangi.“ O princo gejlou

ide. Ale ju uvidel aj princ. Šiel domov a povedal svojmu strigôňovi, že ak to dievča nedovedie k nemu, nebude viac žiť. *Strigôň sa vybral* ta. Keď ju chcel pohladkať, *dievča* sa ho zľaklo. Zvýskla tak *silno*, že ju bratia počuli až v siedmom podhradí. Tí si povedali, že tam *musí byť* veľký vták. Prišli domov *zapchať* akúkoľvek škáru na dome, aby ani vtáčik *neunikol*. Začali od prvej po trinástu postel' hľadať. Na posteli dievčata našli bielu niť. *Jeden* z bratov uchopil šabl'u a preťal túto niť. Ostal z nej mŕtvy strigôň. Pochovali ho v záhrade. Na nasledujúci deň povedal princ strige, aby šla a *doviedla* mu dievča. Striga vošla *do domu* a pohladkala ju. Dievča zvriesklo, že *ju bolo počuť* až do siedmeho podhradia. Bratia si povedali: „To je ešte väčší vták!“ Ponáhľajú sa ta! Začali zase hľadať od prvej postele po trinástu a aj našli bielu niť. Preťali ju - ostala z nej mŕtva striga.

„Bratia,“ povedalo dievča, „toto nie je dobre. Ako vás vyslobodím a *vrátim* vám vašu ľudskú podobu?“ Bratia jej povedali: „Ak by si neprehovorila sedem rokov s nijakým mužom, tak nás vyslobodíš.“ Sestra im povedala: „Vezmite ma teda niekam, kde by som sa s nikým nerozprávala.“ Vyložili ju na jeden strom. Nosili jej jesť, čo jej duša ráčila.

Šiel tade princ a sadol si pod *tento* strom. Jeho pes brechal *stále* na strom. Princ povedal: „Kočiš, vylez na ten strom a pozri, kto tam je.“ Ten vyliezol hore a povedal: „Kráľ môj *vznešený*, je tam dievča, že niet takej ani na tomto, ani na druhom svete, ale je načisto na-

POZNÁMKA

¹¹ Zo štyroch významov slovesa *solachárel* (prisahá, zosobáš sa, kláje, príp. zlorečí) dáva vete tak, ako bola pôvodne zaznamenaná, prijateľný zmysel len význam „kľiať“. (V nárečí španielskych Kale má slovo *solajar* [v transkripcii *solachar*] výlučne význam „kľiať, zlorečiť, rúhať sa“; „zosobáš sa“ je [romandiňar, romandiňelar], ako uvádza QUINDALÉ, F. in SALES MAYO, DE y QUINDALÉ, F.: *El Gitanismo con un epitome de gramática gitana y un diccionario caló-castellano*, Madrid, Victoriano Suarez 1870, s. 65, 69 (Q).

taj andas la teje taj šudas prej la pesko zubuno taj ingerdas la khejre. Taj sas lasa jekh berš. Taj i rakli sas lestar phári. O princo gejlou ando márimo. Taj sas la jekh raklouro, o kham ande lesko kolin taj šon po čikat taj le čerhaja pre phike.

Las les i čocháni avri taj kerdas leske kisna. Šutas le rakloureske louve ande, taj šudas les andi dunera. Taj telal la rakli šude duj žuklen. Le princoske skirinde, hod na sas la šávo, hoj sas la duj žukle. Vouv či das pe kodo kanči. Čak pa kh berš i rakli pale sas phári. Pale sas la jekh raklouro. I čocháni pale skirindas le princoske, hoj la raklake sas duj žukle. Po tritovar i čocháni skirindas le princoske, hoj la raklake sas trin mucí. O princo phendas te n`avel bantáši, mék avla vouv khejre, te mukhen la.

Akánik kerde lake kápolna taj šute la ande, hoď kon žala kouthar, hoď te dela mílathar lake jekh žimbla taj sako te šungárel prej la. Das akánik híribe, te avén le krajura the princura - so žanel, sako te mothol lenge. Taj avilou o raklako raklouro. Taj phende leske, hi katana, hod te šungárdel vi vouv andi kápolna. De vouv phendas: „Me či šudav - kodi muri dej!“ Taj gejlou ande, maladas o vudar trinvar.

Phendas kádej: „Rajále, vi me phenou, so žanav. Muro dad, kana gejlou ko márimo, atunči kerdílem`me. Ek čocháni las ma avri, le čocháňa šute man andi láda, taj šudine ando páji, taj šute telal muri dej žuklen. Trin rakloura samas, mindík ando páji šudenas amen, taj šute vaš amende žuklen taj mucen telal muri dej. I vouv či vorbíjas! Kádej avri slobodzindas peske phralen.“

Le raja phende la čocháňake: „Kon kerdas kodo, pre štár rigál te šinen la, taj pe l sako fourosko ágor ek kotor te avel malado.“

Te na múle, ž`adejs train.

há.“ Princ podišiel *k stromu*, zniesol ju dole, prehodil na ňu svoj plášť a vzal ju so sebou domov. A bol s ňou jeden rok. Dievča od neho oťarchavelo. Princ odišiel do vojny. Dievča malo chlapčeka - slnko mu *svietilo* v hrudi, mesiac na čele a hviezdy na plecích.

I vybrala ho striga z *perinky*, urobila mu debnu, vložila mu do debny peniaze a vhodila ho do mora. A dievčaťu podvrhli dve psícatá. Princovi napísali, že nemala syna, ale dve štence. On na to nič nedal. Ale po roku bola zase ťarchavá. Zase mala chlapčeka. Striga zase napísala princovi, že dievča zase malo dve psíčence. Tretí raz striga napísala, že dievča porodilo tri mačatá. Princ povedal, aby jej neubližovali, aby ju nechali na pokoji, dokiaľ sa nevráti..

Teraz jej postavili kaplnku a *umiestnili* ju dovnútra, aby *každý*, kto pôjde okolo, jej dal zo súcitu žemľu a každý na ňu napľul. Dal rozhlásiť, aby prišli králi a princovia - a aby im každý povedal, čo vie. Prišiel aj chlapec *nešťastného* dievčaťa, *ktorému* povedali, že je teda vojak, nech aj on napľuje do kaplnky. Ale on povedal: „Ja nevhodím *svoju slinu* na ňu - lebo to je moja mať.“ A vošiel dnu a tri razy zabúchal na dvere.

Povedal takto: „Páni, aj ja poviem, o čom viem. Môj otec, keď odišiel do vojny, vtedy som sa ja narodil. Jedna striga ma vybrala z *perinky*, strigy ma vložili do truhlice a hodili do vody a mojej materi podhodili psícatá. Traja chlapci *sme sa narodili* a vždy nás hodili do vody a namiesto nás podhodili mojej matke štence a mačence. Ale ona *slova* nepreriekla! Tak vyslobodila svojich bratov zo *zakliatia*.“

Po tomto páni povedali strige: „Kto toto vykonal, nech ho zo štyroch strán rozseknú a na každý koniec mesta nech pribijú jeden kus.“

A ak nezomreli, žijú *všetci* po dnes!

ZUSAMMENFASSUNG

Das Märchen von den zwölf durch Fluch ihrer Mutter in Raben verhexten Brüdern im Lovari-Dialekt stammt aus dem Südwesten der Slowakei. Es wurde Ende der dreißiger Jahre zuerst schriftlich und später auch auf Tonband aufgezeichnet bzw. aufgenommen.

Ein armer Bauer hatte zwölf Söhne. Als sein Weib wieder schwanger wurde, drohten ihre Söhne warnend, dass sie das Elternhaus verlassen würden, falls die Mutter ein Mädchen und nicht einen Knaben zur Welt bringen sollte. Die Frau verfluchte sie alle miteinander. Die in Raben verhexten Söhne erhoben sich darauf in die Lüfte und flogen davon. Als das nachher geborene Mädchen später in die Schule zu gehen begann, schlug sie die Mutter bei der Heimkehr jedes Mal mit einem Holzscheit. Auf die Frage des unglücklichen Mädchens, warum ihr die Mutter so viel Leid antue, erzählte ihr die Mutter, weshalb sie ihre Söhne, also die Brüder des Mädchens, verflucht habe. Das Mädchen, das sich bereits mit Selbstmordgedanken getragen hatte, begab sich nach dieser Eröffnung unverzüglich auf die Suche nach ihren Brüdern. In einem Wald, in dem sie sich zur Ruhe legen wollte, begegnete sie einem Jüngling, der sich ihr als einer von ihren Brüdern zu erkennen gab. Er nahm sie zu sich, musste sie allerdings vor den übrigen Brüdern versteckt halten. Schließlich gestand er ihnen, ihre Schwester sei von ihm hierher, in ihr Heim gebracht worden. Die übrigen Brüder stimmten schließlich dem Gedanken zu, sie möge bei ihnen bleiben und für sie nur das Essen kochen. Die Schwester wollte noch wissen, ob sie die Kirche besuchen dürfe. Die Brüder waren damit unter der Bedingung einverstanden, dass sie sich stets in der Nähe der Kircheneingangstür aufhalten werde. Trotzdem fiel sie einem Prinzen ins Auge, der sogleich seinem Hexenmeister den Befehl erteilte, das Mädchen aufzufinden und zu ihm zu bringen. Als er das Mädchen gefunden hatte und es streicheln wollte, stieß sie einen hellen Schrei aus, der die Brüder bewog, sofort aus dem siebten Landkreis nach Hause zurückzueilen. Bei ihrer Suche nach etwas Verdächtigem fanden sie auf dem Bett der Schwester einen weißen Faden. Einer von den Brüdern durchtrennte mit einem Säbelhieb den Faden. Der durchschnittene Faden verwandelte sich auf der Stelle in den Leichnam des Hexenmeisters. Dasselbe geschah mit der danach vom Prinzen mit dem gleichen Auftrag entsandten Hexe. Die Schwester meinte, dies könne nichts Gutes bedeuten und fragte, wie sie ihre Brüder vom Fluch befreien könnte. Die Brüder waren sich darin einig, dass dies nur dann geschehen könnte, wenn sie sieben Jahre lang mit keinem Mann auch nur ein Sterbenswörtchen verlieren wür-

de. Die Brüder brachten das Mädchen zu einem Baum, in dessen Krone sie sie gut versteckten und sie dort mit allem, wonach es ihr gelüstete, ständig versorgten. Eines Tages lustwandelte der Prinz in der Nähe des Baumes und setzte sich in seinen Schatten. Durch das Gebell seines Hundes aufmerksam gemacht schickte er seinen Kutscher nachzusehen, warum der Hund so unruhig sei und immerfort belle. Und so wurde vom Kutscher das ganz nackte Mädchen in der Baumkrone entdeckt, um darauffolgend vom Prinzen, notdürftig mit seinem Mantel bekleidet, heimgeführt zu werden. Nach einem Jahr wurde sie von ihm schwanger, er musste sie jedoch allein zu Hause lassen, da er in den Krieg zog. Sie ist eines wunderschönen Knäbleins genesen - die Sonne stand auf seiner Brust, der Mond auf der Stirn und zwei Sterne auf seinen Schultern. Indessen hob eine Hexe das Kind aus dem Federkissen, legte es in eine Kiste, gab ein wenig Geld hinein und stieß die Kiste in die Meereswogen. Der jungen Mutter unterschob sie zwei Welpen an Kindes statt und berichtete dem Prinzen verleumderisch-böswillig, mit welchem Ergebnis die Niederkunft des Mädchens verlaufen sei. Der Prinz traute jedoch dieser Nachricht nicht. Als er vom Feldzug heimgekehrt war, wurde das Mädchen von neuem schwanger. Auch diesmal spielte sich alles auf die gleiche Weise ab, und die Hexe schrieb in einem Brief dem Prinzen, dass seine Beischläferin zwei Hündchen geboren habe. Auch zum dritten Mal wiederholte sich die ganze Geschichte mit der. Unterschied, dass das Mädchen von drei Kätzchen entbunden worden sei. Der Prinz befahl, man möge dem Mädchen nichts Böses antun, ließ sie jedoch in eine Kapelle überführen und sie dort eingeschlossen festhalten. Ein jeder Vorbeigehender sollte ihr aus Mitleid in ihren Kerker eine Semmel hineinreichen, aber sie auch mit Spucke bewerfen.

Mittlerweise sollten sich hier mehrere Könige und Prinzen treffen und jedermann sollte ihnen alles vorbringen, wovon er Kenntnis von Belang habe. Als der Sohn des Prinzen heimkehrte, wurde er aufgefordert, er möge als Soldat das vermeintlich untreue Mädchen oder eher Frau bespucken. Dies lehnte er ab und bekannte sich zu der in der Kapelle festgehaltenen Frau als zu seiner eigenen Mutter. Der Sohn erzählte nun den versammelten hohen Herrschaften, wie sich alles in Wahrheit zugetragen hatte und auch davon, dass seine Mutter, indem sie ihr Gelübde erfüllend, kein Wort im Gespräch mit irgendeiner Mannsperson, auch nicht zu ihrer eigenen Verteidigung je vorgebracht habe, ihre verhexten zwölf Brüder vom Fluch befreite. Der Urteilsspruch für die Hexe lautete, sie solle geviertelt werden und ein jedes Viertel ihres Körpers solle an den vier Stadtenden angenagelt werden.

I. E. Kutlík

I. E. K. - G. - Čind.

Sas kaj nas ekh raj. Taj sas les ekh rakli, bušolas „Krasna Amalijsa“. Lake bal sas somnakune, lake dand sas rupune. Sas la pirámno. Taj lako pirámno sas generáli. Taj sas mário taj gejlou late. Ášilou late štár d'ejš. Le katanen bišadas anglal. O generáli phendas la raklake: „Áš Dejvlesa, vi kádej murdárena sogode katanen!“ Taj uradas pe vouv. I rakli gejlí lesa. Taj avile and'ekh báro vejš. Kothé pašlile tejlí pi zeleno mál. Vouv phendas lake: „Me akánik chunavou mange chiv taj murdárrou`ma. Cirdesa man ande chiv taj lesa ko bar taj šosa les prej mande!“ Taj i rakli gindindas, hod pheras kerel. I rakli sutas ande. Vouv chunadas avri chiv taj las i puška taj das pe puške. I rakli darajli taj uštili opré. Dikhlás múles taj báďadindas múli. Kana uštilas opré, šutas peske tejlé gáda, šutas len andi chiv taj cirdas les ande. Šutas peske párne gáda po lesko muj taj cirdas kodo bar prej les. Le somnakune betévonca skirindas opré po bar lesko ánav taj vi pesko, taj hod anda kaki murdárdas pe. Taj kerdas pe tejlé taj rudindas pašal les: „Dévla svuntona, kaj žou me akánik?! Hod' me sako d'ejš rudínáv taj rudínáv pašal leste taj te rovav!“

Taj gejlí pe`kh mál. Kothé sas ekh phúro bojtári, na sas les šavou-ra, khonik. I rakli phendas: „Dejvla, te len ma solgalin!“ Čak gejlí te solgalin taj gejlí detehára bakren te chachavén. Kothé gejlí leste taj kothé rovelas pejr les taj báďadíjas pe. Phirdas pejr leste štár berš.

Taj delas igen báro brišind taj vouj ink'avri sas bakrenca. Žalas ekh kraj khati. Či gejlou feri kothé, kaj kodo phúro phírelas. Taj sas deš čásura. Taj kana avili i rakli khejre, dikhlás i hintouva, taj e grasti. Avri las len, cirdas i hintouva te-

Kde bol, kde nebol, bol *raz* jeden pán. Mal dcéru, *ktorú všetci* volali Krásnou Amáliou. Vlasy mala zlaté, zuby strieborné. *Dievčina* mala milého. Jej milenec bol generál. Bola vojna a on šiel do nej. Ostal v nej štyri dni. Vojakov poslal vpred. Generál povedal dievčine: „Zbohom ostávaj, aj tak všetkých vojakov pobijú.“ Obliekol sa *do rovnošaty*. Dievčina šla s ním. Prišli do veľkého lesa. Tam si ľahli na zelenú lúku. On jej povedal: „Ja si teraz vykopem jamu a zmárnim sa. Ty ma vtiahneš do tej jamy. *Zapri sa mocno* do tohto balvana a *prival* ma ním!“ Dievča myslelo, že žartuje, a *hned' nato* zaspalo. On vykopal jamu, vzal pušku a zastrelil sa. Dievča sa *prenáramne* zľaklo a *prudko* vstalo. *Zbadalo* mŕtveho a zamdlelo tak *hlboko*, akoby bolo mŕtve. Keď sa dievčina *prebrala*, vyzliekla si šaty, vložila ich do *hrobu* a vtiahla mŕtveho dnu. Položila *kraj* svojich bielych šiat na jeho tvár a *prevalila* ten balvan na jeho obličaj. Zlatými písmenami napísala na balvan jeho meno, ako aj svoje, a že sa pre ňu on *sám* zmárnil. Pokľakla a modlila sa vedľa neho *takto*: „Svätý Bože, kam mám teraz ísť? Avšak tak, aby som sa *mohla* každý deň vedľa neho modliť a tu plakať?“

A odišla na jednu lúku. Bol tam starý pastier, ktorý nemal detí a *vôbec* nikoho *na svete*. Ona mu povedala: „Bože môj, vezmiteže ma *k sebe* slúžiť!“ *Tak teda* šla slúžiť a išla ráno pásť ovce *na pašu*. *Stamodtiaľ* odchádzala *za svojím mŕtvym milým*, tam za ním plakávala, až omdlela. Takto za ním chodila štyri roky.

Raz veľmi pršalo a ona bola ešte vonku s ovcami. Viezol sa tade jeden kráľ. *Ale nešiel k nej*, lež ta, kde bol starý pastier. Bolo desať hodín. Keď prišla späť domov, videla hintov a kone. Vypriahla ich a zatiahla hintov pod kôľnu. Vošla

la'j sina. Gejli ande, naisardas lenge. Kana dikhlas la o kraj, mind'a le šil maladas les avri. I rakli gejli andi bār, t' andas džimejčo taj kerdas lenge than. Taj gejele te sovén, o kraj peska romňasa. Drago ratt či súte, sa opral late vourbinde. Detehára o kočiši astardas, taj o kraj peska romňasa mukhle lake, kana gejele tar, tela colo duj ezera, kana aba gejele khejre.

Igen šukar raklo sas len. O kraj peska romňasa vourbindas pale opral late. Taj o raklo halgatijas andi koňha. Uradas pe, las peske louve andi posotij taj gejlou te rodén la. Taj žalas, kaj aver bojtári gejlou te solgalin. I rakli las pes detehára taj gejli te chachavén e bakri. Taj vi vouv gejlou te chachavén. Taj kerdas peske kecavi šípa, hod' kana šípozijas, andal late sar dešuduje andela te bašavnas. I rakli katka sovelas, kana šundas, hod o raklo šípozín. „Hoj, Dévla svuntona, dikhla man muri mila, šov berš kaj sa rovať taj bríži-nav. O Dejl dikhlas muri mila, fajma ando svunto čejri les andela bašavén!” Áver dejs o raklo pale maj zuráles šípozijas. I rakli sa pre najende gejli, gejli leste. Taj dikhlas les. „Kaj lal tu, manuša, kathé? Má me kathé eťta berš sim, me či čirikloura či dikhlem!” O raklo, kana dikhlas la, intrejgo izdralas. Vouv pušlas latar: „Kaj pejlal kathé?”

I rakli phendas: „Sas ma`kh pirámno taj anda ma murdárdas pe.” Taj o raklo phendas lake: „Ketháne šaj phíras le bakren te chachavén?” I rakli phendas leske: „Me našti lav tu - anda mande murdárdas pe muro pirámno, me site phírav inke trin vaj štar berš kathé te ruďín.” O raklo kerdas pe te roven taj phírelas palal late sako kurko. Keťi kerdas, mék či dilárdas la kádej. I rakli phendas: „Lou`tu, te manca ingresa vel phúren taj vi kodole múles, te keravav les mužikálóva te prachonel, andi kruťta šuvav les.

dovnútra a pozdravila kráľa a jeho ženu. Keď ju kráľ uvidel, *schytili ho zimomriavky*. Dievčina odišla do záhrady a doniesla im ovocie a upravila im miesto *na spanie*. Kráľ sa *uložil* aj so svojou ženou spať, avšak celú noc nespali a stále hovorili o tej dievčine. Ráno kočiš zapriahol a kráľ, keď odchádzal preč, zanechal jej dve tisícky pod plachtou.

Kráľ a jeho žena mali veľmi pekného syna. Obaja sa rozprávali aj doma o dievčine. Mládenec ich počúval z kuchyne. Obliekol sa, vzal si peniaze do vrecka a išiel dievča hľadať. Išiel ta, kde už ten druhý pastier bol šiel slúžiť. Dievčina sa pobrala záranky pásť ovce. Aj mládenec šiel ovce pásť. Zhotovil si takú písťalu, že keď na nej pískal, *znelo* to, ako keby hrali dvanásť anjeli. Dievča *na lúke* zaspalo. Keď začula, že mládenec píska na písťale, vraví si: „Hoj, ty Svätý Bože, videl si moju lútosť - je už šesť rokov, čo stále plačem a smútim. Boh akiste videl môj zármutok, nuž, hádam, *môjmu milému* v Svätom nebi hrajú tak anjeli.” Na druhý deň mládenec znova, ale ešte silnejšie pískal. Dievčina šla, *šípiac už čosi*, po špičkách prstov nôh za ním a uzrela ho! „Kde si sa tu vzal, človeče? Ja som tu už sedem rokov a *veru* som tuto ani vtáčika-*letáčika* nevidela.” Mládenec, keď ju uvidel, celý sa roztriasol. Pýtal sa jej: „A ty si odkiaľ sem zapadla?”

Ona mu odvetila: „Mala som milého a kvôli mne sa zmámil.” A on jej povedal: „Ale *zato* môžeme spolu chodiť pásť ovce?” Dievča mu povedalo: „Ja si ťa nemôžem vziať. Pre mňa si môj milenec *vzal život* a ja musím ešte zo tri-štyri roky chodiť sem *k nemu*.” Mládenec sa robil, že *preto* plače, i chodil za ňou každú nedeľu. Ale čo ako si počínal, *nezviedol* ju takýmto spôsobom. Ona povedala: „Vezmem si ťa, ak zoberieš so mnou aj starého *pastiera*, aj toho *mŕtveho*.” *On na to pristal* a ona *k tomu dodala*: „*To chcem preto*, aby som svojho milého dala pochovať s muzikou

The le phúre manušes te`ngrav manca,
ke dosta mištimo kerdas mange.“

Taj o raklo las la taj ingerdas la
khejre. Kana dikhlas la o raklesko
dad taj leski dej, nášle angla late
pel`gradičoni tejle taj phadīlou lengo
purno. Igen, igen kamle, kaj andas
la. Anadas la khejre taj keradas o bi-
jav. Taj o dad mothodas: „Kaski rakli
sal?“ Apal kádej phendas lako so-
kro: „Kodo t'o dad muro amal sas.“
Taj kerde o bijav, taj prachosarade le
generáli.

Te na múle, ž`ađejs train.

Pomerne veľký počet úprav, vytlačených kurzívou v texte slovenského prekladu, ktorými sa dajú vcelku obstojne vyplniť ľahko domysliteľné štylistické elipsy, ktorými sa však už nedajú tak poľahky výstižne substituovať iné, kde-tu sa vyskytujúce emotívne a asociatívne inkoherencie, nezvyčajné dokonca i v rozprávkach, kde vďaka fantázii rozprávačov „je všetko možné, predstaviteľné i nepredstaviteľné,“ tu teda je takýto značný počet lichoprázdných miest trochu zarážajúci a možno ho sotva objasniť prostým použitím vžitých, zaužívaných fabulistických rozborových prístupov. To spôsobovalo aj isté ťažkosti pri preklade a táto okolnosť by azda aj mohla - ako dúfa druhý autor - byť nápomocnou skorigovať prípadné mylné interpretácie vlašickoromského lovárskeho textu.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Märchen „Die schöne Amalie“ ist in den späteren dreißiger Jahren dieses Jahrhunderts im Lovari-Dialekt der Vlašike Roma erzählt und aufgezeichnet worden. - Es war einmal ein großer Herr, dessen Tochter allgemein „die schöne Amalie“ genannt wurde. Sie hatte goldene Haare und silberne Zähne. Ihr Geliebter war ein General. Er zog in den Krieg. Das Mädchen folgte ihm und wich auch beim Rückzug nicht von seiner Seite. Die Niederlage zwang den Mann, Selbstmord zu begehen. Der General grub selbst sein Grab und erschoss sich dann. Vorher besprach er noch mit dem Mädchen, wie sie ihn nach seinem Tod beerdigen solle. Sie nahm seine Worte jedoch nicht ernst und dachte lediglich, der Geliebte spreche nur im Scherz, und schlief bald darauf ein. Als sie, durch den Schuss aus dem Schlaf gerissen, erwacht war und den Toten erblickte, fiel sie in Ohnmacht. Als sie wieder zu sich kam, begrub sie ihn, nachdem sie vorher

hudobníkov do hrobky, tam ho uložíť!
A toho starkého si vezmem so sebou, lebo
veru dosť dobrého mi *preukázal*.”

Mládenec ju pojal so sebou, aby ju odvie-
zol domov. Keď jeho otec a mať uvideli diev-
činu, rozbehli sa jej v ústrety tak *rýchlo* po
schodoch, že si nohy dolámali. Veľmi, veľmi si
želali, aby ju syn doviedol. Dali ju odviezť
k nim domov a hneď aj dali vystrojiť svadbu.
Povedal otec dievčine: „Ale vyjav už, čiáže
si ty dcéra?“ Jej *budúci* svokor povedal
hneď potom: „Lebo vedz, tvoj otec bol mo-
jím priateľom.“ Potom sa už začala svadobná
hostina. A napokon pochovali aj generála.

A ak nepomreli, žijú podnes.

noch sein Gesicht mit dem Rand ihres weißen
Kleides, auf das sie ihn gebettet hatte, sorgsam
ganz verhüllt hatte. Dann wälzte sie einen
Felsblock auf sein Grab. Sie weinte bittere Trä-
nen und betete lange am Grab. Völlig ratlos und
ganz mutlos verweilte sie an der Grabstätte lange
Zeit und wusste nicht, wie es mit ihr nun weiter-
gehen solle. - Auf einer Wiese begegnete sie in-
dessen einem alten Hirten, der damit
einverstanden war, dass sie eine Herde von
Schafen hüten und weiden werde. So bot sich
ihr die Gelegenheit, das Grab des Geliebten jed-
zeit zu besuchen. Und so ging es ganze vier Ja-
hre hindurch. - Eines regnerischen Tages, als
noch draußen mit den Schafen weilte, fuhr
der König in seiner Kutsche am Weideflächenrand
vorbei. Nachdem das Mädchen heimgekommen
war, spannte sie behände die Pferde aus und zo-
g die Kutsche des Königs in den Schuppen hinein.
Als sie dann das Zimmer betrat, da bemächtigte
sich des Königs ein Zittern am ganzen Körper.
Das Mädchen sorgte selbst dafür, dass dem Kö-
nig und seiner Frau frisches Obst vorgelegt und

das Bett für sie gemacht wurde. Trotzdem konnten beide nicht einschlafen und sprachen vom Mädchen, das sie durch ihr ganzes Gehaben zutiefst beeindruckt hatte. - Das Königspaar hatte einen schönen, anmutsvollen Sohn. Der Sohn belauschte, ohne es zu wollen, ein Gespräch seiner Eltern nach ihrer Heimkehr und beschloss darauf, sich auf die Suche nach dem Mädchen zu begeben, das er schließlich auch glücklich gefunden hat. Beide trieben am nächsten Tag die Herden auf die Weide. Der Jüngling fertigte sich eine Hirtenpfeife an, aus der er Klänge hervorzulocken verstand, die sich wie Engelsmusik anhörten. Das auf der Wiese in Halbschlaf versunkene Mädchen wähnte, dass zwölf Engel im Himmel ihrem toten Geliebten zuliebe so ergreifend schön spielten. Als sie am nachfolgenden Tag von neuem diese himmlische Musik noch eindringlicher spielen hörte, schlich sich das Mädchen auf Zehenspitzen an den spielenden Jüngling heran und so erfuhr sie auf der Stelle, woher die Musik kam. Sie erzählte nun dem Jüngling, welchen Leidensweg sie nach dem Tode ihres Geliebten

durchgemacht hatte. Sie sagte ihm, sie könne ihn nicht heiraten, solange sie die Pflicht empfinde, am Grab des Geliebten zu beten. Der Jüngling ließ indessen nicht nach und versuchte, trotzdem ihre Liebe für sich zu gewinnen. Sie blieb jedoch standhaft und ließ sich nicht verführen. Sie sagte ihm: „Ich werde dich nur dann zum Mann nehmen, wenn du gleichzeitig mit mir den alten Hirten mitzunehmen und auch den toten Geliebten heimzubringen gewillt bist und außerdem zustimmst, dass der Tote in einer Gruft bestattet wird.“ Der Jüngling war damit einverstanden und führte sodann das Mädchen heim. - Seine Eltern liefen den beiden schnellstens entgegen und überschlugen sich dabei vor Freude. Nun folgten die Vorbereitungen zur Hochzeit. Der König, also der Vater des Jünglings, fragte vorher noch die Braut, wessen Tochter sie denn sei, und war höchst erfreut zu hören, dass ihr Vater sein ehemaliger Freund sei. Nun stand einer richtigen Hochzeitsfeier nichts mehr im Wege. - Schließlich wurde auch der General beerdigt.

I. E. Kutlík

Vajenco STOJKA, 26-ročný

TRI VLAŠICKOROMSKÉ PESNIČKY

J'ANDAJ ČHUGNI BAŠÁDEM

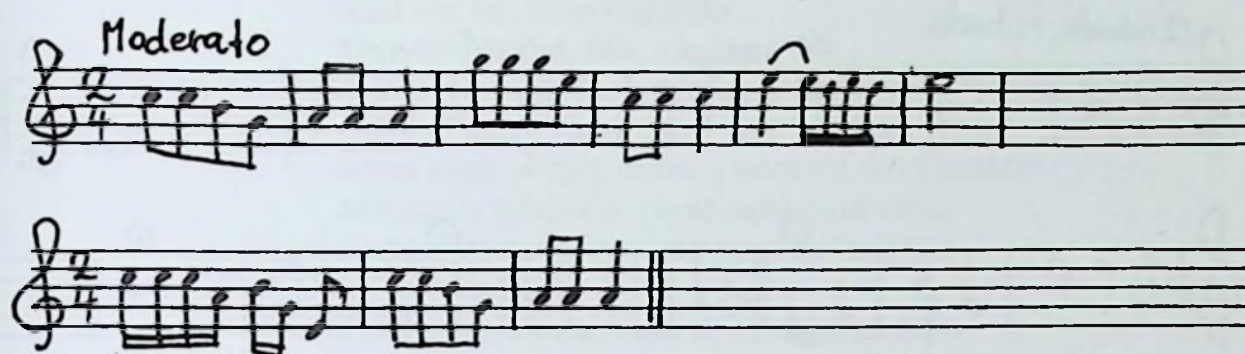
'j andaj čhugni bašádem,
andaj šej romňa kerdem,
dallom majdillom malom majdálom!
Chuteldem páрно ašvar,
chuteldem páрно maškar,
dallom majdillom malom majdálom!
Chuteldem úči kúči,
chuteldem laki čúči,
dallom majdillom malom majdálom!
Laki čang-i čangáli,
laki pulpa-j chandžváli,
dallom majdillom malom majdálom!

Bičom som zapráskal, eh-ej,
z panny som ženu spravil,
dallom majdillom malom majdálom!
Schytil som biele liace,
schytil ju kolom pása,
dallom majdillom malom majdálom!
Schytil som jej prs pevný,

schvatol pohár vysoký,
dallom majdillom malom majdálom!
Preložila nohy križom,
stehná ju rozšeklili,
dallom majdillom malom majdálom!

*Ich knallte mit der Peitsche weit,
aus einer Maid macht'ich ein Weib,
dallom majdillom malom majdahlom!
Ich ergriff die weißen Zügel,
umfasste ihren weißen Leib,
dallom majdillom malom majdahlom!
Ich ergriff mein tiefes Krügerl
und griff voller Sehnsucht, Lust geschwind
nach ihrer vollen, runden, festen Brust,
dallom majdillom malom majdahlom!
Sie legt ein Knie gleich übers andre,
denn ihre Schenkel juckten sehr...
dallom majdillom malom majdahlom!*

AMÁRI SAS AMÁRI

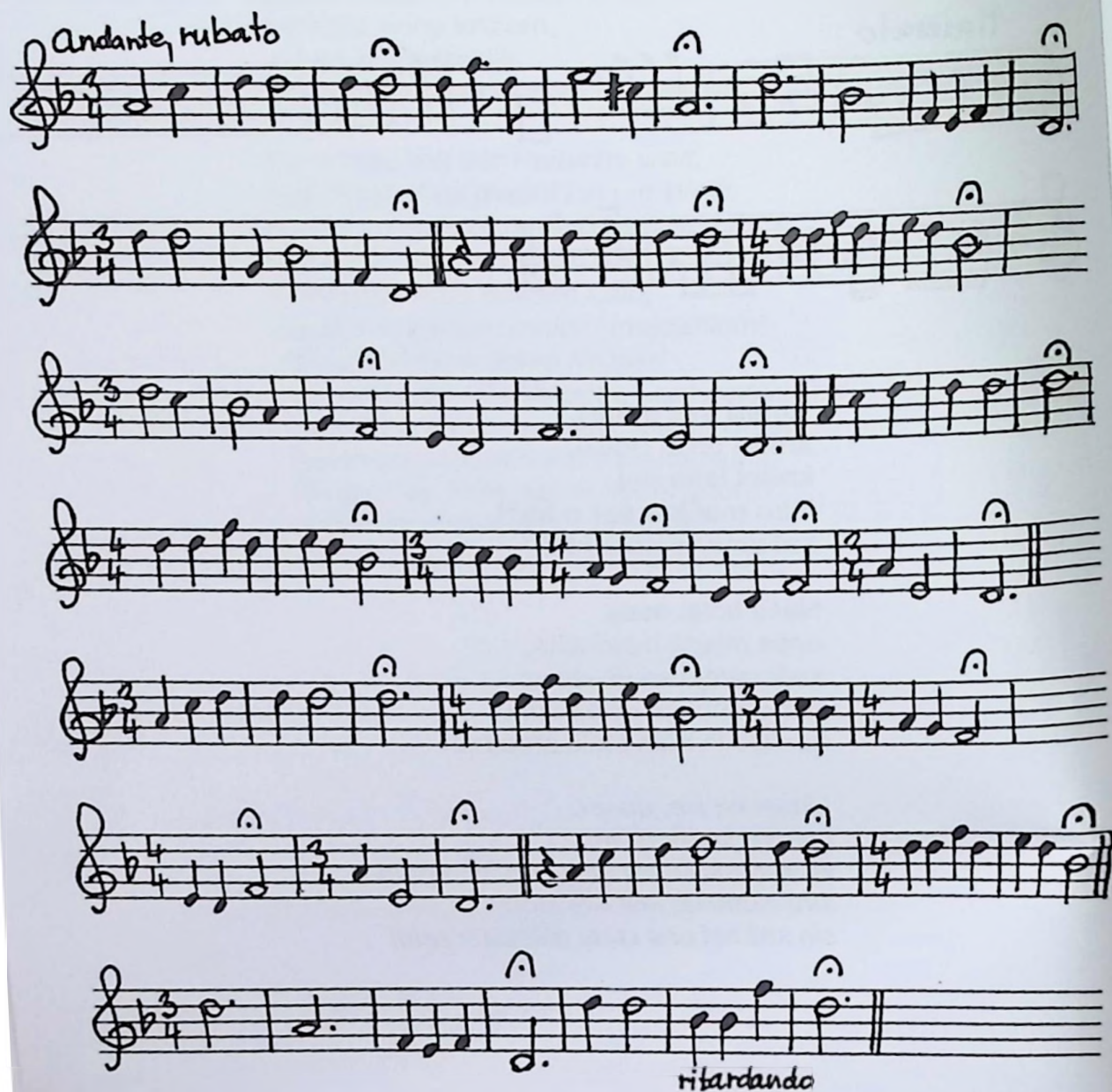

Amári sas amári,
amári terni bouri,
kréjci lake bal,
lako maškar sar o kašt,
t'al amenge bachtáli!

Naša bola, naša,
naša mladá mladucha,
kučeravejú sa jej vlasy,
driek tuhý má jako peň,
nechže je nám stále šťastná!

*Unser ist sie, unser,
unsere junge Braut,
ihr Haar kräuselt sich schön ringelnd,
ihre Hüfte ist fest wie Holz,
sie soll bei uns stets glücklich sein!*

TUMEN ROMOURALÉ

Tumen Romouralé, tumen dilouralé,
 čé Rom sanas tumen, kana či mol či pen...
 Le šavoura cipín, j'avel muro dad tar,
 kurva či na šundas, prej ma či na dikhlas.
 Koran detehára le bogon kiňárdem,
 le bogon kiňárdem, la kurva mundárdem!
 Rajále butále, na keren muri doš,
 na keren muri doš, dilo máto simas...
 Dilo máto simas, či žanous, so kerav...

„Či sal itilimé, taj sal slobodziné!“

Vy Cigánikovia, vy sprostáčikovia,
akíže ste vy Cigáni,
keď ani len víno nepijete...
Detváky kričia, hľa, ide tato náš,
cundra to nečula, na mňa nepozrela.
Ešte včas za rána kone som unavil,
kone som unavil, cundru som na smrť uvláčil!
Mnohí vy pánovia, nedávajte mne vinu,
nedávajte mne vinu, bo som bol načisto
dosprosta opitý...
Bo som bol dosprosta opitý, neznal som,
čo robím...

„Nie si odsúdený, lež oslobodený!“

*Ihr Zigeunerchen, ihr Dummerchen,
was für Zigeuner seid ihr denn,
wenn ihr keinen Wein mehr trinken braucht?
Die Kinder schreien schon von weitem,
der Vater kommt uns heim zurück,
die Hure hat es überhört und wagte nicht
mich anzusehen.
Frühmorgens noch bei Morgenrot
todmüde wurden meine Pferde:
die Hure schleiften sie zu Tod!
Ach, ihr viele große Herren,
spricht nicht schuldig mich dafür,
spricht nicht schuldig mich dafür,
denn wie wahnsinnig war ich in meinem
Rausche...
wie wahnsinnig war ich im wilden Rausch,
und wusste nicht mehr, was ich tat...*

*„Du bist nicht schuldig befunden worden
und kraft unseres Urteilsspruches
bist du nun endgültig frei!“*

Tieto lovárske piesne, spievané Vajencom Stojkom, zaznamenal vo Vištuku (prv okres Modra) v 30. rokoch Igor E. Kutlík-Garudo a vryli sa mu natolko do pamäti, že bol schopný ich pre nás ešte po tolkých rokoch rekonštituovať! Piesne preložil voľne do slovenčiny a do nemčiny tak isto sám. Do nôt ich prepísal Pavol Zeliska.

A spevák sám? Jeho obraz nezodpovedal celkom predstavám o vzhľade typického Roma. Vajenco bol pekný čiernovlasý muž pravidelných črt, nápadne bielej pleti s hektickou červeňou líc (mal tuberkulózu pľúc, ktorá ho skoro nato skosila). Bol impulzívnej, prchkej letory, zavše až násilnícky. Týmito vlastnosťami bol poznačený aj jeho spevácky prednes plný vášne.

Angèle POSTOLLE

SAINTES-MARIES-DE-LA-MER (Francie)

KOLÉBKA ROMSKÉHO KŘESŤANSTVÍ, NEBO USURPACE PROVENŠÁLSKÉ POUTI?

Angèle Postolle je v současné době studentkou čtvrtého ročníku doktorandského studia oboru politických věd na universitě v Montpellier (Francie) a na Karlově universitě v Praze. Její výzkum se týká „Otázky romských menšin v nových střeoevropských demokraciích: veřejná politika stojící před výzvou interkultury.“ Od roku 1995 spolupracuje v Praze se společností CEFRES (Centre Français de Recherche en Sciences Sociales). Získala Lavoisierovo stipendium, které uděluje francouzské Ministersvo zahraničních věcí. Angèle Postolle je i autorkou fotografií.

Ptám se vás, Romové a gádžové ze střední Evropy, ptám se těch, kteří lační po historickém a mystickém ospravedlnění, ale i těch druhých, věčných kritiků jakéhokoli důkazu existence kulturní identity Romů, ptám se vás, co říci o „Saintes-Maries-de-la-Mer“? Který Rom by nikdy neslyšel jméno tohoto místa na jihu Francie, kde se

Svaté Marie v interiéru kostela

každoročně scházejí Romové, Kale a Manušové na pouti tak tajemné a družné jako lidé, kteří se jí účastní? A proto, jak se vyznat v romantických spekulacích o romských pohádkách a provensálských alegoriích nebo v pseudohistorických analýzách chladných vědeckých pracovníků. Vědecká debata je příliš rozporuplná a mýty příliš krásné na to, abychom se znovu marně pokoušeli o nové objektivní zhodnocení této události.

„Těmto lidem bez farnosti zbývají jen poutě”

Připomeňme si, že první Romové přišli do Francie v roce 1419 a že se představovali, vybaveni listem papeže Martina V., jako „chudí poutníci”. Po celý středověk se zúčastňovali poutí Sv. Jakuba z Compostelly. V šestnáctém století se ubírali ke klášteru Mont-Saint-Michel. Tito věční poutníci mají v současné době ve Francii nejméně dvacet vlastních, velmi úchvatných a okázalých poutí. Je-li pouť v Saintes-Maries-de-la-Mer nejznámější, pak je to proto, že tamější Kali Sara (černá Sára) zaujímá v seznamu mocných ochránců před ďáblem (Beng) zvláštní místo. **Sára, ochránkyně nenáviděných, a Svaté Marie, služebnice Kristovy**

Tajemství Černé Sáry, patronky Romů, nebude patrně nikdy odhaleno. Romové přicházejí do Saintes-Maries-de-la-Mer „od pradávných časů”, prý aby vzdali své patronce úctu a poděkovali jí nebo poprosili o ochranu jak ji, tak obě Svaté Marie.

Kdo byly Svaté Marie, které prý pocházely *od moře*? Podle provensálské legendy jsou Marie-Salomé a Marie-Jacobé blízké příbuzné Panny Marie. Podobně jako ostatní apoštolové, byly i ony přítomny všem Ježíšovým kázáním. Doprovázely ho d Galileje, neznaly ho a následovaly ho až na nekonečnou cestu s křížem. Šly k je

Procesí sv. Sáry

ho hrobu a byly tam, když se Ježíš zjevil svým věrným. Dvanáct let po jeho smrti, v roce 42, uposlechly Kristových slov „Jděte a učte všechny národy...“. Nalodily se tedy s malou skupinkou nejvěrnějších na nákladní loď běžnou v té době a později, již samy, urazily poslední kilometry²⁾ na plavidle bez plachet a vesel. Po dlouhé cestě dorazily k břehům nedaleko města Marseille, v místě, kde se Rhône vlévá do moře. Jako vzpomínka na příjezd Marií k pobřeží se zde každý rok koná procesí. Zatímco Kristovi učedníci odešli šířit jeho slova po celé provensálské oblasti, zestárlé Marie zůstaly na místě svého vyloďení a „kázaly u krbu“.

Přestože je nepopíratelné, že v Provinci byly již před koncem prvního století křesťanské komunity³⁾, a tudíž zde museli být i jejich zakladatelé, historická věrohodnost těchto událostí není dnes úplně potvrzena. O svatosti Marií svědčí znamenité zázraky, jako například objevení pramene sladké vody v těchto končinách, kde je i země slaná... Tato voda se čerpá ještě dnes během poutních dnů ze studny uprostřed chrámové lodi⁴⁾.

sv. Sára

Sára, služebnice Svatých Marií

Její minulost je těsně spjata se Svatými Mariemi. Jmenuje se Sára, Sarah, Svala, Sára, Černá Sára (černé panny jsou všeobecně pokládány za starobylé pohanské idoly), Sára-Cikánka nebo Egyptská Sára. Říká se jí princezna Romů, služebnice, která přišla se Svatými Mariemi z Palestiny, nebo první, která uvěřila slovům Svatých Marií při jejich příjezdu do provensálské země, Egyptanka, která žebřala po celém kraji Camargue, aby uživila dva přímé svědky Ukřižování a Zmrtvýchvstání...

Markýz de Baroncelli, básník zamilovaný do atlantského mýtu, tvrdil, že Romové ještě dávno před vznikem křesťanství přicházeli už pravidelně do svého chrámu v kraji Camargue, zejména během slunovratů. A právě jedna z nich - Sára - je přivedla ke křesťanství. Od těch dob sem přicházejí stále, neboť právě zde „byla pokřtěna jejich rasa“⁵⁾. Celá řada provensálských básníků zpívala příběh o Sáře, kněžce Mithrově⁶⁾ a princezně cikánské, která plula vstříc lodi Svatých Marií a spolu s nimi se vrátila na břeh. Toto podání je odůvodněno historicky doloženým faktem, že na místě, kde se v současné době nachází Saintes-Maries-de-la-Mer, stávalo kdysi oppidum Ra obývané Egyptany.

I z jiných pramenů je známo, že si Romové při svém příchodu do Evropy říkali Egyptané (odtud i slovo „Gitan“) a že za ně také byli pokládáni. Od té doby se samozřejmě již zjistilo, že pravda je někde jinde a že Romové pocházejí z Indie. Tento

Maringotka z r. 1940

mýtus byl však znovu oživen, když bylo nedaleko Montpellier (přibližně 60 km od Saintes-Maries-de-la-Mer) objeveno židovské sídliště z dob před naším letopočtem. Co kdyby sem byly vyslány průzkumné skupiny Romů, stejně jako to učinili Židé? Podle této hypotézy⁷⁾ byli Romové pastýři a je možné, že někteří z nich se vydali velmi daleko, aby hledali nové pastviny pro svá stáda. Camargue je obývána zvláštním druhem býků a koní, jejichž původ je často spojován se zvířaty, která žijí na severu Indie. Svaté Marie kázaly pro Egypťany a Římany, kteří žili v Provinci, a možná i pro Romy, z nichž jako první se na víru obrátila Sára.

Saintes-Maries-de-la-Mer, vesnice Gitanů?

Saintes-Maries-de-la-Mer je hlavním městem kraje Camargue, jehož krajina, přestože leží v oblasti Provence, nemá nic společného s krajinou, jakou maloval Van Gogh. Camargue představuje zvláštní svět unikající popisu. Je to magický, leč nepřátelský ostrov, ohraničený na jihu Středozemním mořem a z obou stran pak dvěma rameny řeky Rhône. Sestává více z vody než z pevné země, je skrz naskrz prosáklý solí a porostlý rákosem a jinou vzácnou vegetací. Je rájem komárů, plameňáků a divokých asijských koní a býků. Napůl ráj a napůl peklo, Camargue je líhni mýtů, útočištěm odmítnutých, očištěm silných a hrdých mužů, kteří se uměli vyrovnat s tímto jedinečným kusem přírody. Ideální poutní místo! V době, kdy byla delta Rhône úrodnou zemí a výsadním obchodním místem, jej obléhali Řekové. Pak ovšem byla Camargue opuštěna a svou slávu získala teprve na počátku tohoto století, zejména díky iniciativě markýze de Folco de Baroncelli. Tento šlechtic, básník, muž činu a regionalista, znovu obnovil tradice camargueského kraje podle svých představ a snů. Založil jakési jezdecké a býčí rytířstvo, které dosud existuje

a v době pouti vede procesí k moři. Vybudoval zde rovněž národní park a obnovil středověkou aristokratickou tradici přijímání Romů. Mnohokrát intervenoval v jejich prospěch a stal se posluchačem a vypravěčem jejich legend. Jihofrancouzští Romové (Gitans), povětšinou koňští handlíři, si v ekonomice Camargue zajistili své pevné postavení. Dnes se v Saintes-Maries-de-la-Mer a v celém kraji Camargue žíví jako hudebníci v restauracích a barech, jako obchodníci s použitým zbožím nebo starým železem, jako kotláři, brusiči, cínovači nebo věstkyně.

Kultura Camargue a Romů spolu splývají a navzájem se obohacují do té míry, že si zde bude málo zasvěcený turista myslet, že přijel do cikánské země. Těžko bude rozlišovat mezi Romy a Neromy, ať už podle fyzického vzezření nebo způsobu odívání (tradiční oděv je v tomto kraji až orientálně zdobný a barevný). Na všech veřejných prostranstvích se ozývá flamenco a komercializovány jsou zde všechny tradiční romské kultury (hudba, tanec, oblečení, čtení z ruky atd.). Rovněž toponymie v Saintes-Maries je většinou spojena s Romy: dokonce i centrální náměstí, na němž dříve během poutí tábořili Manušové, se jmenuje Náměstí Gitanů.

Nicole⁶⁾ shmuje, proč je toto místo pro Romy tak přitažlivé: „*Přicházíme sem kvůli víře. Je to tak trošku naše země a jsme tady tolerováni. A už to je docela dobré, protože, víš, stále ještě nás tady házejí na smetiště. Ale my jsme šťastni, nejsme nešťasní! Tady, tady je Sára, královna Romů! A potom, je tady taky taková zvláštní atmosféra, která nám dává volnost... Každý každého respektuje... Vždyť přece je třeba všechny a všechno respektovat. I netoleranci. I netolerance se musí respektovat! A kromě toho jsme něco jako komplici úřadů a policie. Lidi, turisté si nás žádají, a tak si nás úřady musí pěstovat. V téhle oblasti je také více povolených a vybavených tábořišť: v Avignonu, Saint-Martin-de-Craux, v Aubagne... Dřív bylo Saintes-Maries známé vlastně jenom*

Nicole, předsedkyně Asociace Romů v Saintes-Maries-de-la-Mer, se synem

kvůli místní pouti, ale v posledních desetiletích jsme se díky muzice a jiným věcem zapojili do života Saintes-Maries a vlastně jsme je světově proslavili. Nemůžou nás ignorovat. V Saintes-Maries je vlastně taková směs kultur. Je to drsný kraj, nejsou tady továrny a je tu i jiná atmosféra. Jsme na neutrální půdě, ale také úplně na konci světa."

Jinou kuriozitou je obec Pioch-Badet, ležící asi 10 km od Saintes-Maries, kde se nachází soukromé romské muzeum. Uchovává se v něm vzpomínka na romský cirkus, stojí tu několik krásných původních maringotek, které jako by tu byly zapomenuty během nějaké z poutí za Sárrou. Toto soukromé muzeum je výsledkem nadšeného zájmu jednoho nepřizpůsobivého gádže, který se ve svých sedmnácti letech ocitl v kouzelném světě romského cirkusu. Jen pro zajímavost připomíná, že ve francouzštině se běžně nazývá zaměstnanec cirkusu termínem *tchéco* (tj. od slova Tchèque: český, Čech - pozn. překl.).

Romští poutníci

Pouť a její historie

V archivu města Arles, ležícího přibližně 30 km od Saintes-Maries, je uchována zmínka o Romech, kteří tímto provensálským městem procházeli v roce 1438. O jejich účasti na pouti do Saintes-Maries však neexistuje žádný písemný doklad před počátkem 19. století. Je těžko uvěřitelné, že by se žádný z Romů, kteří se účastnili pouti do Compostelly⁹⁾ (Santiago de Compostella leží až na úplném severovýchodě Španělska), nedostal až do hlavního města kraje Camargue, ovšem neexistence žádného písemného důkazu by tuto domněnku potvrzoval.

Ve středověku se na evropské cesty vydávaly miliony kajícíků¹⁰⁾ a jedna z těchto cest procházela i městem Arles, neboť tradice vyžadovala, aby se poutníci shromáždili na velkém římském hřbitově Alyscamps. Říkalo se totiž, že jsou zde pochováni společníci Karla Velikého. Nejodvážnější poutníci byli vyzváni, aby zašli i do Saintes-Maries a shromáždili se zde u ostatků Svaté Marie-Jacobé, která nebyla nikým jiným, než matkou sv. Jakuba. Můžeme se domnívat, že by k tomu měli odvahu jenom gádžové? Pokud ne, jak tedy vysvětlit, že účast Romů na této pouti nevzbudila žádnou pozornost, jestliže se již od roku 1508 objevují písemné zprávy o cestě *větrného lidu* na pouť ke klášteru Mont Saint-Michel?

Ať už je tomu jakkoli, jisté je to, že jejich cesta na pouť do Saintes-Maries si získala v 19. století velkou, možná snad až příliš velkou pozornost. V roce 1895 totiž jeden prefektorátní výnos dokonce zakázal Romům jejich účast na této velké pouti. O tři roky později se sem ovšem Romové opět vrátili a svými bouřlivými projevy a praktikami, které byly považovány za pohanské, podněcovali strach davu a podezřelost zbožných.

Na začátku tohoto století se zlepšovaly silnice, stavěly mosty a zavedla se železnice až do Saintes-Maries. Později se rozšířily automobily. To všechno vedlo k tomu, že se ve

Interiér maringotky holandských Romů z r. 1948

dvacátých letech účast na pouti rozrostla na deset až dvacet tisíc poutníků, z nichž Romové tvořili pouhý jeden tisíc. Nyní je tomu zcela naopak, neboť dnes se tu schází deset tisíc Romů ku třem nebo čtyřem tisícům Provencálců, Languedocanů a turistů. Fantazie a nedůvěřivost těchto lidí, smíšená s obecnou neznalostí romských obyčejů, daly vzniknout tisíci legend a téměř stejnému počtu důvodů, pro které byla těmto méně ortodoxním poutníkům zakázána účast na obřadech. To donutilo Romy k tomu, aby se utekli k Sáře, která byla také vykázána od obřadů do krypty zapomenutých¹¹⁾. Teprve v roce 1935 získal markýz de Baroncelli po velkém úsilí od arcibiskupa z Aix pro Romy povolení nést Sáru procesím až k moři. Ale protože Sára nebyla oficiálně prohlášena za svatou, procesí se konalo bez kněze. A tak byli Romové opět zatlačeni do pozice exotických pohanů usurpujících si tuto pouť. Přesto nakonec rozpaky duchovenstva, dojemný vzdor Romů, a zejména strach z toho, že pokud se pouti nezúčastní Romové, zmenší se její turistická přitažlivost, přiměla diecézního duchovního, aby se pouti zúčastnil, a dodal jí tím potřebné vážnosti.

Vypovídá jeden starý Manuš: „*Pouť se hodně změnila. Dříve nás tu bylo jen několik desítek maringotek. Byli jsme mezi svými. Ted', když jsou všude auta a karavany, sem jezdí úplně všichni. I ti, kteří se nechtějí modlit. Je to škoda. Poslední vůz tažený koňmi jsem viděl v roce 1963. Patřil Manušům, kteří sem takhle jezdili z velké dálky. Když jsem byl mladý, trvalo nám celý týden, než jsme sem dojeli s koňmi. Nevím proč, ale bylo tradicí projet v poslední etapě městem Arles kolem velikého hřbitova, kterému se říkalo Alyscamps. Potom se přijelo do kraje Camargue, na tu placku, kde se do nedohledna táhnou bažiny. Když jsme přijeli do osady Astouin, vždy jsme se zastavili u takového kříže a to znamenalo, že od této chvíle jsme na požehnané zemi. Všichni se zuli a dál jsme pokračovali pěšky. Vyjadřovali jsme tak kajícínost a úctu. Lidé z Camargue již čekali na rolničky našich koní, sbíhali se*

k cestě a volali: „Cikáni přicházejí! Cikáni už jdou!“ A to bylo jako znamení k zahájení slavnosti. Ale tehdy zde ještě nebylo tolik Manušů. Byli tu hlavně Kale, kteří v téhle oblasti bydleli již dlouho. Občas se tu také objevila skupina Beášů či medvěďářů ze střední Evropy. To ještě neexistovaly karavany jako dneska. Mnoho Romů přijíždělo vlakem a část lidí chodila spát do kostela, někdy i celé rodiny...”¹²⁾

Dnes se během pouti v Saintes-Maries zastaví více než tisíc aut, maringotek a karavanů a městské čtvrti se na krátkou dobu změň na shluk miniaturních tábořišť, které se od sebe liší charakterem různých romských etnických podskupin, které se sem sjely. Během let se pouť stala mezinárodní atrakcí, a to i díky např. výjimečné účasti Romů z USA nebo z Indie, Tinkerů, či dokonce muslimských Romů z Pákistánu a Makedonie. Pouti se účastní i velmi majetné rodiny, jako je rodina Bouglionů (vlastníci největšího francouzského cirkusu). U příležitosti poutě se konají i romské *krisy*¹³⁾.

Pouť a její neměnný rituál

Existuje vlastně mnoho způsobů, jak se pouti zúčastnit. Otec Morel vysvětluje, že rodiny, které drží smutek, se shromáždí na dohled od kostela, ale obřadů se neúčastní, aby se tak vyhnuly následné světské oslavě. Někteří jdou pouze do Sáříny krypty, kde se dlouze modlí, jiní se účastní jednoho nebo obou procesí a konečně další se účastní i mší, nechávají se křtít a chodí k přijímání. Pouť se koná vždy 24. a 25. května a má následující program:

23. KVĚTNA - modlitby v předvečer pouti

První příchozí nejprve velmi pokorně pozdraví Svaté Marie a pak se poprvé odeberou do Sáříny krypty. Romové se potom scházejí v kostele za zvuku hymnů s uchvatnými nápěvy, které jsou velice blízké tradičním rytům romského folkloru, jako například:

*Naše housle zpívají naše písně.
Náš život opěvuje Hospodina. Ale-
lujá!
Když mě někdy na cestě
odněkud vyhánějí,
kráčím jako Ty,
Pane, nesu si svůj kříž...”¹⁴⁾*

Otec Causse¹⁵⁾ před oltářem vyzývá všechny poutníky k vzájemnému odpuštění a smíření. Občas připomene i aktuální konflikty mezi Romy a gádži. Každý Rom dostane při vstupu do kostela svíčku. Sloužící kněz pak zapálí první z nich od velké velikonoční svíce

sv. Sára na kresbě Dušana Oláha

a světlo pošle kolovat. Plamínek se pohybuje od jednoho ke druhému, takže po chvíli ze tmy vystupují stovky obličejů. Svíčky hoří až do konce mše a každý si pak tu svoji odnese do karavanu jako závazek či slib. Ozývá se časté hlasité vzývání. Po posledním požehnání se dav vyhrne na náměstí před kostelem a jenom málokdo odolá zvukům flamenca ozývajícím se ze sousedních ulic.

24. KVĚTNA - snímání relikviářů Svatých Marií a Sářino procesí

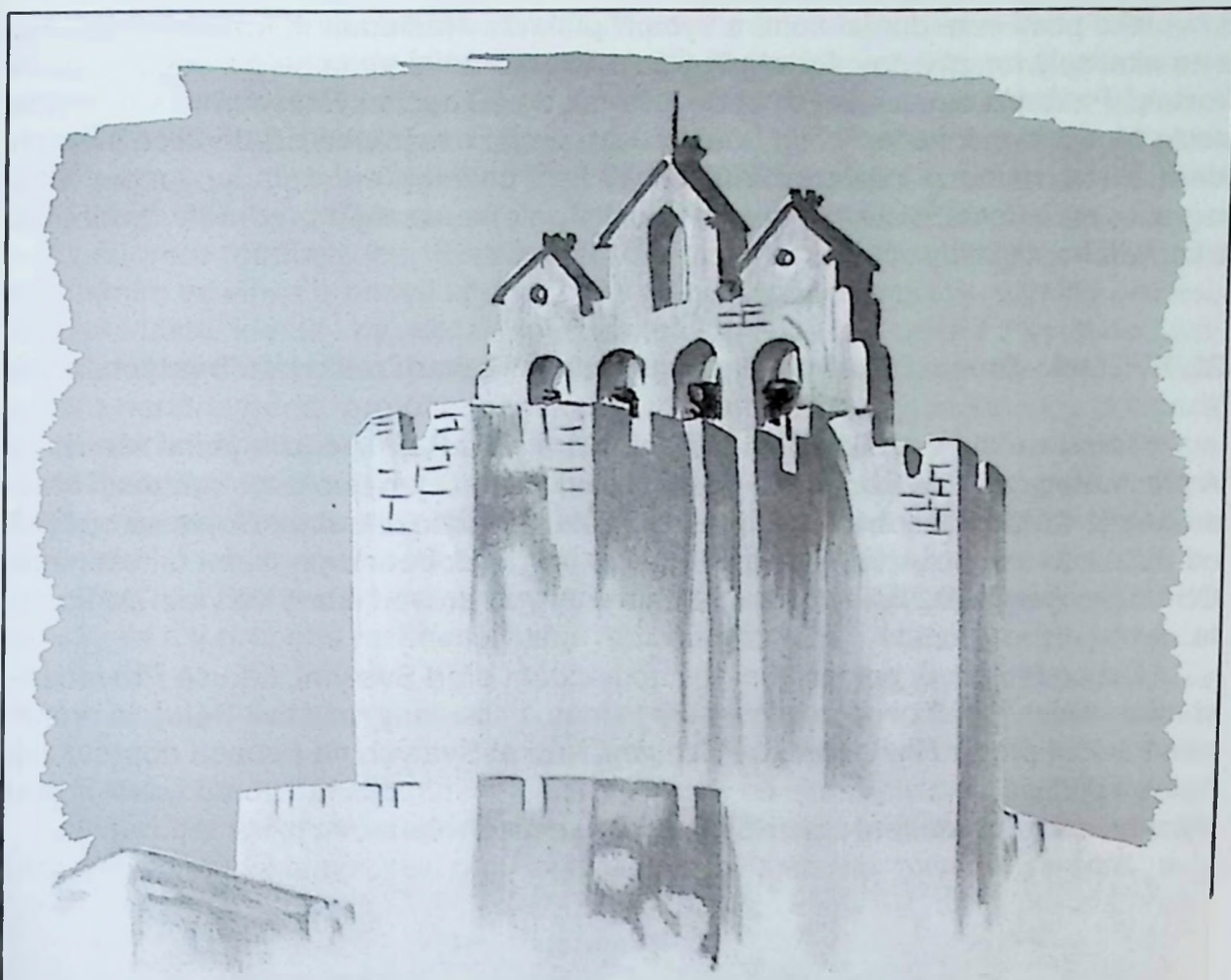
Těsně před začátkem obřadu je socha Sáry vystavena nad schody do krypty. Sejmutí dvojitého relikviáře Svatých Marií v kostele je doprovázeno výkřiky Provensálců „Ať žijí Svaté Marie!“, na které Romové odpovídají „Ať žije Svatá Sára!“. Potom se nad oběma skříňkami shluknou stejně živelně Provensálci i Romové.

Po celých čtyřadvacet hodin, kdy se světice dotýkají země, sem nepřestávají proudit davy poutníků. Jednotlivci i celé rodiny přicházejí políbit relikviáře nebo nechat si pomazat různé předměty.

Od roku 1935 čekají na Romy před kostelem každoročně strážci na koních¹⁶⁾, aby doprovázeli Sářino procesí. Sára, příliš tmavá a podezřelá služebnice, je konečně ospravedlněna. Na několik hodin ji její lid vynese z pokorné temnoty a projde s ní úzkými uličkami tohoto starobylého městečka. Bude se kývat nad mořem hlav mezi dvěma špalíry měšťanů a ohromených turistů. Lze ji jenom stěží rozeznat pod spoustou šatečků a kabátků, jichž je bezmála sto. Každý z nich totiž představuje dar, oběť, projev vděčnosti za splněné přání. Na hlavě se jí skvěje spousta diadémů, které jí jako oběť přinášejí mladé Romky, které se toho roku vdaly. Romská ostraha vytvoří živý řetěz, aby zadržela proud zvědavců, zatímco se kněží snaží

Příjezd svatých se služkou Sárou

LES SAINTES-MARIES-DE-LA-MER

**Grand Pèlerinage
de Mai**

24 Mai

navodit klasičtější, zbožnou atmosféru. Za zvuku starého provensálského hymnu *Provençau e catouli*, modifikovaného pro tuto příležitost na *Li gitan soun catouli*, dorazí průvod až k moři.

Jako první sem dorazí koně a vytvoří půlkruh. Následují ti, kteří nesou Sáru, a za nimi celý romský dav. Po chvilce se průvod otočí a vydá se na cestu zpět ke kostelu. Patronka nenáviděných bude ještě až do půlnoci navštěvována a uctívána podle téměř neměnného rituálu, kterému předchází zastávka před lodicí Svatých Marií. Bude objímána a zahrnována polibky žen, budou před ní kladeny rodinné fotografie, na shromaždiště napravo od sošky pak nejrůznější předměty, budou se v kostele konat křtiny atd...

25. KVĚTNA - Procesí Svatých Marií a znovuvyzvednutí relikviářů Svatých Marií

Obřad začíná v 10.00 hodin mší, na které jsou Romové již v jasné menšině. A přesto tradičně právě oni nesou posléze lodici, z níž jen nepatrně vyčnívají Marie-Salomé a Marie-Jacobé. Cesta je stejná jako předchozího dne. Dojde se opět až na pláž, kde se zbožní nalodí na rybářskou loď, ozdobenou pentlemi a květinami. Obřad je u konce. Dav se pokřizuje a znovu vytvoří průvod, který se vrací do kostela. Jeho příchod doprovázejí zvuky zvonů.

Brzy odpoledne, po posledním shromáždění před Svatými, kde se Provensálci mísí s Romy (kteří neopomenou ještě jednou, naposledy navštívit Sáru), je pronesen tradiční projev *Rozloučení se Svatými*. Návrat Svatých na nebesa doprovázejí zpěvy i přidušené vzlyky, zatímco strojnici začínají napínat lana. Obřad končí novou výzvou kněze k usmíření mezi všemi a se všemi.

Procesí svatých 25. května

Kéž by tato výzva definitivně sblížila pouť „romskou“ a „neromskou“. Romská pouť do Saintes-Maries-de-la-Mer je stále ještě podezřívána z pohanství, přestože se přátelské styky mezi Romy a Neromy množí. V tomto kontextu je důležité připomenout, že pouť do Saintes-Maries-de-la-Mer byla od kolébky francouzského křesťanství původně poutí provensálskou a že Sára byla Povensálci uctívána daleko dříve než Romy. Bylo by ovšem nespravedlivé tvrdit, že romská pouť se z ní stala pouze pod nápořem medializace. Romové si toto uznání poctivě vydobyli mnohaletým rozjímáním ve vlhké a tmavé kryptě Svaté Sáry. Dnes v rámci intenzivního procesu hledání vlastní identity by někteří romští intelektuálové rádi udělali z pouti do Saintes-Maries symbol mytické jednoty romského lidu. Tato snaha je ovšem podle mého názoru neoprávněná, protože zdaleka ne všichni Romové jsou katolíci. Dokonce ani ne všichni francouzští Romové, ba právě naopak: Mezi romskými komunitami ve Francii lze pozorovat silný vliv apoštolské církve. Přitom uctívání Sáry je rituál katolický. Ignorovat tento fakt a přijíždět do Saintes-Maries pouze s cílem potvrdit jednotu romského lidu by mohlo narušit ono smíření, o kterém se na této pouti káže.

Pouť do Saintes-Maries i samotné město jsou v každém případě ódou na romský lid a v průběhu let se staly jeho jedinečným symbolem.

*z francouzštiny přeložila H. Sadilková
redakčně zkráceno*

Poznámka redakce:

Navzdory velké informativnosti a zajímavosti článku v něm chybí zmínka o velkém sociálním významu poutí pro Romy. Umožňují totiž známým, aby se sešli, neznámým, aby se poznali. Na poutích se domlouvají sňatky, uzavírají obchody, předávají životně důležité informace atd. Nic z toho neubírá na niterné zbožnosti, s níž Romové uctívají ať Svatou Sáru v Saintes-Maries-de-la-Mer, nebo „Černou Madonu“ v Čenstochové (Polsko) a podobně. Kromě toho má velká většina Romů ve-lice silný vztah k Bohu, ovšem vztah přímý, osobní, nezprostředkovaný církví, ať katolickou, apoštolskou nebo ortodoxní. Dodržují-li někteří Romové rituál katolický, jiní apoštolský, nebrání jim to ani v tom, aby společně uctívali Boží energii v podobě Matky (ať Sáry nebo Marie), ani v tom, aby se shromažďovali na společné pouti.

Těšila by nás odezva z řad čtenářů a ještě více vzpomínky romských pamětníků na dřívější poutě.

SUMMARY

Pilgrimage of Saintes-Maries-de-la-Mer (Camargue, South of France)

Being concerned with its uniting and mythical potential for Roma communities throughout the world, this article aims at summarising up the historical and religious controversies around the widely known Roma pilgrimage of Saintes-Maries-de-la-Mer and Sara-la-Kali, „Queen of Gitanos“. Anyhow, Sara, servant of the two saints Mary (witnesses of Jesus Christ's resurrection and preachers in Provence in the second half of first century) is considered by Roma as theirs,

and they do, since an unknown time, come to pray her each year on 24th of May.

Besides giving a clear insight to the pilgrimage religious and cult dimensions, this paper also tries to give a new reading to the following questions: Were Roma communities, through Saint Sarah baptised in Saintes-Maries-de-la-Mer? Or did Roma simply took over a local pilgrimage? How come still Kalé feel so special in Saintes-Maries-de-la-Mer? How could local gadgo culture and Kalé culture so much interact? Most of all, so that to clarify come unexplained minor-Asian characters of the region, the new working hypothesis of some local historians, is now directed at verifying whether some Roma groups could have indeed arrived in Provence before this era.

POZNÁMKY

- ¹⁾ Colion M., *Les Saintes-Maries-de-la-Mer ou les pèlerins du clair de lune*, Paříž, Ed. S.O.S., 1975, str. 11
- ²⁾ Žádná loď se nemohla dostat za ústí řeky Rhôny.
- ³⁾ Tzn. přibližně o dvě nebo tři staletí dříve než v Languedocu, v oblasti sousedící s Provenčí na východě.
- ⁴⁾ Dnes se již ví, že tento pramen není zázračný, ale že je přirozeným vývěrem řeky Rhôny.
- ⁵⁾ *Les Bohémiens et les Saintes-Maries-de-la-Mer*, Revue d'Arles, 1941.
- ⁶⁾ Kult býka, který do kraje Camargue přinesli Římané.
- ⁷⁾ Rozhovor z 23. srpna 1997 s otcem Morelem, který je diecézním knězem v Saintes-Maries-de-la-Mer od svých 25 let. Pozn. redakce: Je téměř jisté, že jednotlivé romské rody se jak na půdě Indie, tak poté, co svou pravlast opustily, živily hudbou, různými řemesly a obchodem. Ani nepřímé historické indikace nevedou k tomu, že by kdy Romové byli pastýři.
- ⁸⁾ Rozhovor z 23. srpna 1997 s Nicole ze skupiny Kalé z Bretaně, nomádkou. V létě čte u kostela lidem z ruky, zároveň je prezidentkou Asociace Romů a jejich přátel v Saintes-Maries-de-la-Mer (*Association saintoise des Gitans et de leurs amis*), která má zásadní roli v komunikaci mezi Romy a obyvateli Saintes-Maries.
- ⁹⁾ Písemné zprávy o účasti Romů na pouti Sv. Jakuba jsou datovány rokem 1435 a jsou podepsány jistým Tomášem, „hrabětem z malého Egypta“. Podle britského historika W. Starkieho šel Tomáš do Compostelly přes Provence.
- ¹⁰⁾ Colion, *ibidem*¹⁾, str. 69. Colion odhaduje, že se na cestu do Compostelly vydávalo každý rok půl milionu lidí.
- ¹¹⁾ Opevněný kostel Notre-Dame-de-la-Mer, ve středu Saintes-Maries-de-la-Mer, byl postaven nad kryptou Svaté Sály, kde se podle tradice nacházel prostý příbytek Svatých Marií a jejich služebnice Sály.
- ¹²⁾ Colion, *ibidem*¹⁾, str. 16-18.
- ¹³⁾ Tradiční romské soudy.
- ¹⁴⁾ Colion, *ibidem*¹⁾, str. 32.
- ¹⁵⁾ Otec Causse je jedním ze tří romských duchovních správců, do Saintes-Maries přichází již několik desítek let, aby zde vedl romské procesí.
- ¹⁶⁾ Jezdci z kraje Camargue, chovatelé býků.

KŮSTKA - OKO - MYSL (tři variace na jedno téma)

I.

Byl jednou jeden rybář. Celá jeho rodina strádala bídou a nouzí. Jednoho dne se rybář vypravil k řece, aby zkusil své štěstí, hodil udici do vody a trpělivě čekal. Čekal celý den, ale nechytil nic. Zklamaný se vzdával naděje, a právě když přemýšlel, co si počít, jel proti němu král se svou suitou. Král se zeptal rybáře, co ulovil.

„Za celý den se mi nepodařilo chytit vůbec nic,“ postěžoval si rybář.

Král povídá: „Víš co, hod' tam tu udici jednou za mě a všechno, co chytíš, mi přines do paláce. Dám ti za to tolik zlata, kolik bude tvůj úlovek vážit.“ Na to odjel král se svou suitou do paláce.

Rybář hodil udici do řeky ve jménu krále. Chvilí čekal, a když pak udici vytáhl, viděl, že ulovil malou okrouhlou kůstku. Nedá se nic dělat, král poručil, že mám přinést, cokoli ulovím, řekl si rybář a šel za králem. Podal mu kůstku, král přikázal přinést váhu, zvážit kůstku a vyplatit rybáři tolik zlata, kolik kůstka vážila.

Sluhové přinesli váhu, na jednu misku položili kůstku a na druhou kousíček zlata. Miska s kostičkou zlato převážila. Sluhové přidali zlato, ale kůstka byla těžší. Ať přidávali zlata, kolik chtěli, nemohli kůstku vyvážit. Král svolal všechny rádce a ministry, aby vyzkoumali, co to je za podivnou kost. Ministři si lámali hlavy, ale žádný z nich na to nepřišel. Tu si král vzpomněl na starého poustevníka, který žil sám na břehu moře, a přikázal ho přivést. Sluhové došli pro starce a předvedli ho před krále. Král ukázal váhu: Na jedné misce ležela malá okrouhlá kůstka, na druhé celá hora zlata, a přece ta miska s kůstkou převažovala všechno zlato.

Stařík si kůstku prohlédl a povídá: „Víš králi, to je kůstka z lidského oka. A lidské oko je tak nenasytné, že do sebe pojme celý svět: slunce, měsíc, hvězdy... Neustále chce vidět všechno, co se dá, i to, co se nedá, a proto tu kůstku nikdy nemůžeš vyvážit, i kdybys na misku vah nakladl všechny své poklady.“

„Co si ale počnu?“ polekal se král.

Stařík tedy vzal hrstku hlíny a nasypal ji na kůstku. Miska váhy okamžitě stoupla. „Lidské oko přestane hladovět teprve tehdy, když ho zakryje hlína hrobu,“ řekl stařec. Král se podivil jeho moudrosti a bohatě ho obdaroval. Obdaroval i rybáře a všichni byli spokojeni.

Pohádku vyprávěl Veliko Iliev, Rom ze skupiny Erli. Pochází z Varny (Bulharsko). Syn Velika Ilieva - Gošo - ji zapsal v bulharštině. Do redakce nám ji zaslala paní Doro Mayerová z Drážďan, která donedávna pracovala ve studiu animovaného filmu DEFA, a napsala nám k tomu:

„S rodinou Veliko Ilieva se přátelím od roku 1971. Jako dítě a později i jako mladé děvče jsem vždycky slýchala o „cikánech“ jenom to nejhorší. V roce 1971

jsem se svou přítelkyní jela na dovolenou do Varny a tady jsem se poprvé setkala se skutečnými Romy. Trochu jsem rozuměla bulharsky, oni nerozuměli německy, a přesto jsme si byli velice blízcí. Ale zároveň jsem jako osmnáctiletá dívka na vlastní kůži pocítila, co to je opovržení. Neopovrhovali mnou Romové, ale Bulhaři za to, že se přátelím s Romy. Ovšem i naše vzájemné vztahy s Ilievovými a jejich příbuzenstvem byly zpočátku opatrné. Kladla jsem jim nesporně otázky, které považovali za hloupé - často se mi smáli, ale nikdy ne urážlivě. Spíš srdečně, vesele a trpělivě se mi snažili přes veškeré jazykové bariéry vysvětlovat své zvyky, názory, představy o životě a sny. Jezdila jsem za svými přáteli, jak jen jsem mohla, a také jsem je pozvala do Drážďan. Čím více jsem obdivovala kulturu starých Romů, s tím větším smutkem jsem si uvědomovala, že ti mladí už svou kulturu a jazyk začínají ztrácet. A tak jsem se v roce 1988 rozhodla zapsat co nejvíce romských pohádek v rodině pana Ilieva. Bohužel, ještě stále neumím romsky, a tak mi s jazykovými překlady pomáhá pan Boris Trendafilov. V roce 1989 jsem ve studiu animovaného filmu DEFA v Drážďanech předložila návrh na zfilmování pohádek, ale neuspěla jsem s ním. Nechci se ovšem vzdát a doufám, že se projekt autentické romské pohádky ve filmu přece jen jednou podaří zrealizovat."

Pohádka „O kůstce“ je spjata s příběhem o přátelství německé filmařky s romskou rodinou Ilievových z Varny. Chceme poukázat ještě na další spojení - folkloristické, totiž na varianty téže pohádky.

Pozoruhodný motiv „O nenasytném oku“ se vyskytuje i v pohádce, kterou zapsala M. Hübschmannová v roce 1954 ještě jako studentka v Hranovnici (okr. Poprad), kde ji slyšela od „staré Michovky“. „Michovka“ - její pravé jméno zůstalo nezaznamenáno - platila za moudrou vědmu, a dokonce se o ní říkalo, že dovede te pokerel - očarovat. V té době jí bylo **buter sar ochtovardeš berš** - více než osmdesát let.

II

Ehas jekh gadžo. Čoro gadžo. Maľi les na has, aňi graja gurumňa, ĺikerlas pes ko Roma. Le Romen hin kovlo jilo, prituľinen sakones, kas ňi-ko nane. O čoro gadžoro phirelas andro veš kaštenge, čhingerlas le Romenge kašta. Ajso čoro has.

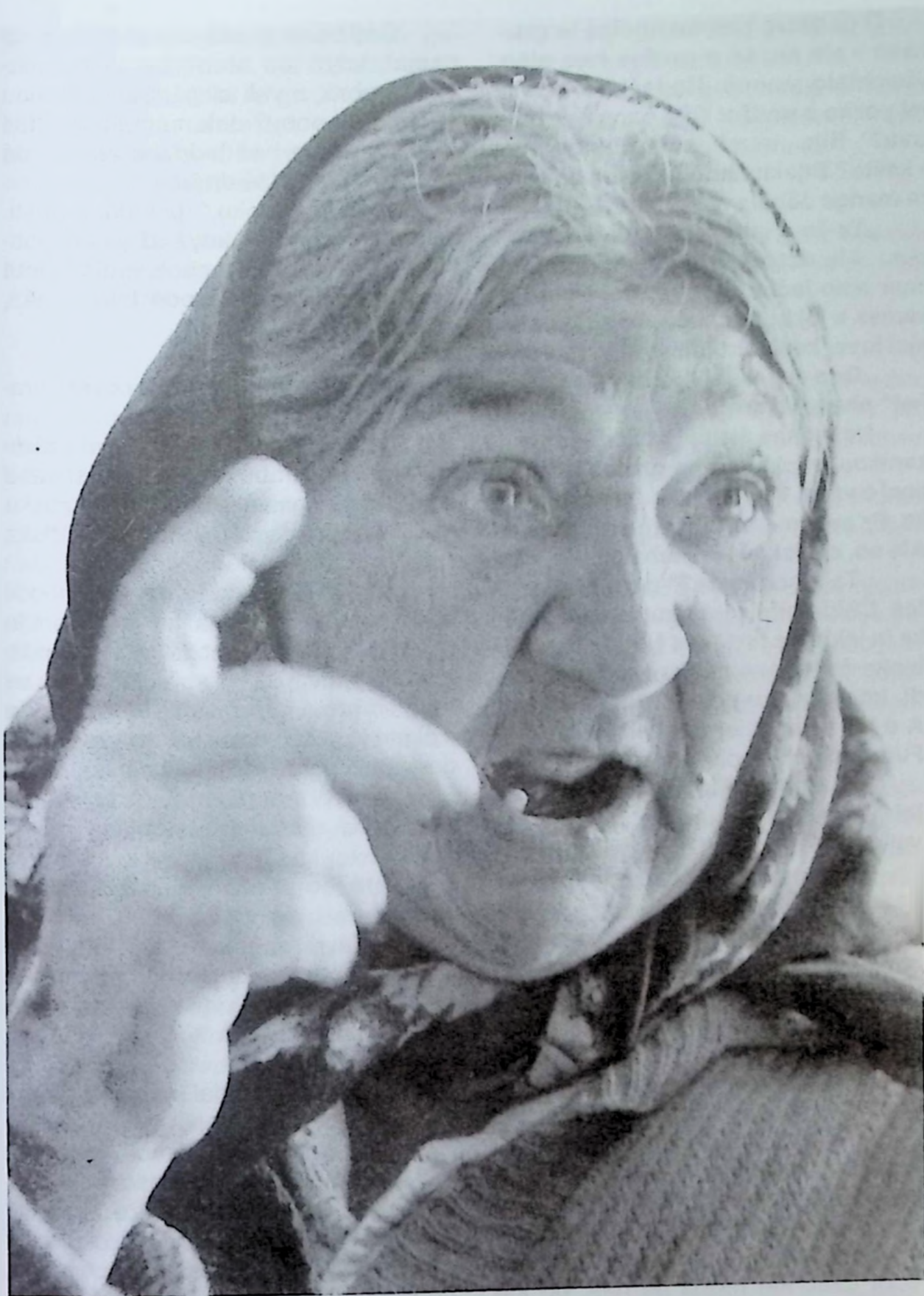
Jekhvar geľlas andro veš o kašta te kidel. Aľe na kidkerlas ramuzdži, sar pes patrinel, čhingerlas fest lače dručki. Čandav le grofoske! - bo o veš has le grofoskero, na. Imar o grofos avel pro graj. Baro beng ehas o grofos! Rukono. Bibachtalo manuš.

„Ta oda na! Oda na! Sar tut opovažines mire kašta te čhingerel? Oda miro veš, na tiro! Džanes so? Abo vast te odčhinel abo e čang abo e jakh avri te lel. Ta so kames feder?“

Byl jeden gádžo. Chudý gádžo. Pole neměl ani dobytek, zdržoval se u Romů. Romové mají soucitné srdce a ujmou se každého, kdo nikoho nemá. Ten chudý gádžíček chodil do lesa na dříví a štípal Romům dříví. Tak byl chudý.

Jednou šel do lesa sbírat dříví, ale nesbíral chrastí, jak se sluší, nýbrž sekal festovně řádné kmeny. Na hraběte se můžu vykašlat! (řikal si) - protože ten les patřil hraběti, ne. A ten hrabě už přijíždí na koni. Byl to ďábel, pes, prokletec.

„Tak tohle ne! To ne! Jak se opovažuješ sekat moje dříví? To je můj les a ne tvůj! Tak víš co? Buď si necháš useknout ruku nebo nohu anebo vydloubnout oko. Co se ti víc líbí?“

Stará Michlovka
Foto: archiv redakce

O gadžoro pes mangelas le grofoske - afe so, te o grofos has ajso bibachtalo manuš. No lačhes, mišlinel peske o gadžo: Bije čang sar phirava? Bije musi sar čhingerava o kašta? Bijakhakero šaj dživav. Hinke mange ačhela aver jakh.

„Ta ča e jakh,“ phenel le grofoske. „Ale džanes so, grofona, te salimar ajso lačo manuš, hoj mandar kames e jakh, ta choča man de vaše ajci love, keci miri jakh važinel.“

„Oda tuke šaj žičinav, spokojnel!“ phenel o grofos.

No lačhes, ile le gadžores andro zamkos, e jakh avri, o grofos diňa te anel e vaha, thođa e jakh pre jekh miska. Pr'aver miska čhiđa jekh rupeste. Ne so, e miska la jakhaha ačhiľa tele.

„Ta s'oda kada?“ phenel o grofos. Čhiđa hinke jekh rupeste. E miska la jakhaha furt tele. Hinke čhivlas, hinke čhivlas, e miska has pherdarđi, imar o rupune na reštonas andre. A e jakh furt tele, furt tele, furt tele. Furt ehas phareder sar o love.

„Hem man čorareha, tu bengeja! Avava hinke čoreder sar tu!“ rovel o grofos.

(Aňi o gadžo na džanelas, so kada znameňinel!)

„No ča, grofona, vičin la phura Michovka Hranovnicatar, joj bari gođaver manušni. Joj tuke džanela te phenel, soske miri jakh na birines te vivažinel.“

Lačhes, o grofos diňa te vičinel la phura Michovka Hranovnicatar.

„Džanes so, grofona bareja, dili-neja? Kole gadžeskeri jakh ajsi hiňi, hoj ňigda šoha na čaľola. Ajsi hiňi manušaňi jakh. Manuš hin ajsi stvora, hoj furt kamel vareso te dikhel, odoj džal, kaj ňigda na has, bo kamel te dikhel, so hinke na dikhľa. Dičha pašalal tute, andre tiri jakh hin calo svetos. Ajci love tut nane, hoj te

Gádziček prosil hraběte, ale co naplat, když ten hrabě byl taková mrcha! Dobrá, myslí si gádžo: Jak budu chodit bez nohy? Jak mám štípat dříví bez ruky? Ale bez jednoho oka se dá žít. Zbyde mi ještě druhé.

„Tak teda oko,“ povídá hraběti. „Ale víš co, hrabě, když už jsi tak dobrotivý člověk, že mi češ vydlobnout oko, dej mi za něj aspoň tolik peněz, kolik to moje oko váží.“

„To ti dopřeju, klidně,“ povídá hrabě.

No dobrá, vzali gadžička do zámku, oko ven, hrabě nechal přinést váhu a položil oko na váhu. Na druhou misku hodil stříbrňák. Ale co to? Miska s okem zůstala dole.

„Co to?“ povídá hrabě. Přihodil ještě jeden stříbrňák. A miska s okem je pořád dole. Ještě přihodil, ještě přihodil, miska s penězi už byla přeplněná, už se tam stříbrňáky ani nevešly a miska s okem je pořád dole, pořád dole, pořád dole. Byla pořád těžší než peníze.

„Vždyť mě ožebračíš, ty d'áble! Budu ještě chudší než ty!“ pláče hrabě.

(Ani ten gádžo nevěděl, co tohle znamená!)

„Hele, hrabě, zavolej starou Michovku z Hranovnice, je to velice moudrá žena. Ta ti určitě vysvětlí, proč nejsi s to vyvážit moje oko.“

Dobrá, hrabě dal zavolat starou Michovku z Hranovnice.

„Víš co, vznešený hrabě, ty hlupáku? Oko toho gádže má takovou vlastnost, že se nikdy nemůže nasytit. Takové už bývají lidské oči. Protože člověk je stvoření, které pořád chce něco vidět, chce jít tam, kde ještě nebyl, aby viděl to, co ještě neviděl. Rozhlédni se kolem sebe a ve tvém oku se ocitne celý svět. Tolik peněz nemáš, abys vy-

vivažines o svetos. De le čore gadžoreske e jakh pale, ela tut smirom.“

O grofos diňa le gadžeske pale leskeri jakh u ehas les smirom. La phura Romňake diňa jepaš love u te na mule dži adaďives dživen.

vážil celý svět. Vrať tomu chudému gádžovi oko a budeš mít pokoj.“

Hrabě vrátil gádžovi oko a měl pokoj. Staré Romce dal polovinu peněz a jestli neumřeli, žijí dodnes.

A konečně třetí varianta, tentokrát indická, je z příběhů Paramhanse Svámího Mahéšvaránandy, uveřejněných v knížce „Božské zrcadlo“, Krystal, Praha 1996. Příběh (str. 24) ocitujeme:

III

Jednou žil jeden velice hrdý král, který si myslel, že je pánem všeho a všechno může. Když k němu přišel žebrák a prosil o almužnu, král pyšně povídá: „Co chceš, mohu ti dát všechno, mohu ti dát tolik peněz, že už nikdy nebudeš muset žebrot.“

„Jenže já ani nevím, co bych s takovým pokladem dělal,“ odpověděl žebrák, „docela mi postačí, když naplníš mou žebrací misku, a jedno čím, rýží, tvarohem nebo zlatem.“

Král se chtěl ukázat a začal sypat do misky zlaté mince, sypal a sypal, ale miska zůstávala stále prázdná, sypal dál a celé bohatství královské pokladnice pomalu mizelo. Král byl poněkud znepokojený. Zmizelo vše, ať tam dal cokoli. „Co je to za misku? Z čeho je vyrobená?“ ptal se celý užaslý. „To je miska lidské mysli,“ odpověděl žebrák. „To lidská mysl je jak žebrací miska, také ji nikdy nelze naplnit a uspokojit. Vždy po něčem baží, je zvědavá a hladová.“

Mysl, mana, patří k základním pojmům jógové filozofie. Mysl je neklidná, neustále v pohybu, protože ji indrie, smysly, zásobují novými a novými podněty z vnějšího světa. Mysl je hladově hltá jako ta bezedná žebrací miska alegorického žebráka a nikdy se jimi nemůže nasytit. Pak v ní vřou vášně, přání a vášně, a mysl nedopřává člověku, aby byl s to nehlédnout do pravé Podstaty sebe sama, světa a vůbec existence. Jedině takovéto nazření vede k vyrovnanosti, ke klidu, ke spokojenosti. Proto když při rozjímání, dhjána, se má člověk vyrovnat se svými myšlenkami, představami, přáními a aspiracemi, zavírá oči, aby k němu nemohly pronikat rušivé podněty z vnějšího světa.

Oko je konkrétní. Jeho funkce se váže ke konkrétnímu, viditelnému, hmatatelnému předmětu. Mysl je abstraktní koncept. V lidovém podání plní tedy konkrétní oko funkci onoho bezedného a nenasytného činitele. Didakticko-filozofická funkce vyjádřená alegorickým jógovým příběhem je v romských pohádkách zasutá anebo směřuje trochu jinam - i když se možná oklikou vrací vlastně tam, kam jógový příběh míří přímočaře. Nemáme dostatek informací, abychom úvahy na toto téma rozvíjeli dále. Nicméně jedno je téměř jisté: totiž že pohádka bulharských Romů z Varny a pohádka staré Michovky z Hranovnice je ozvukem indické kultury.

redakce

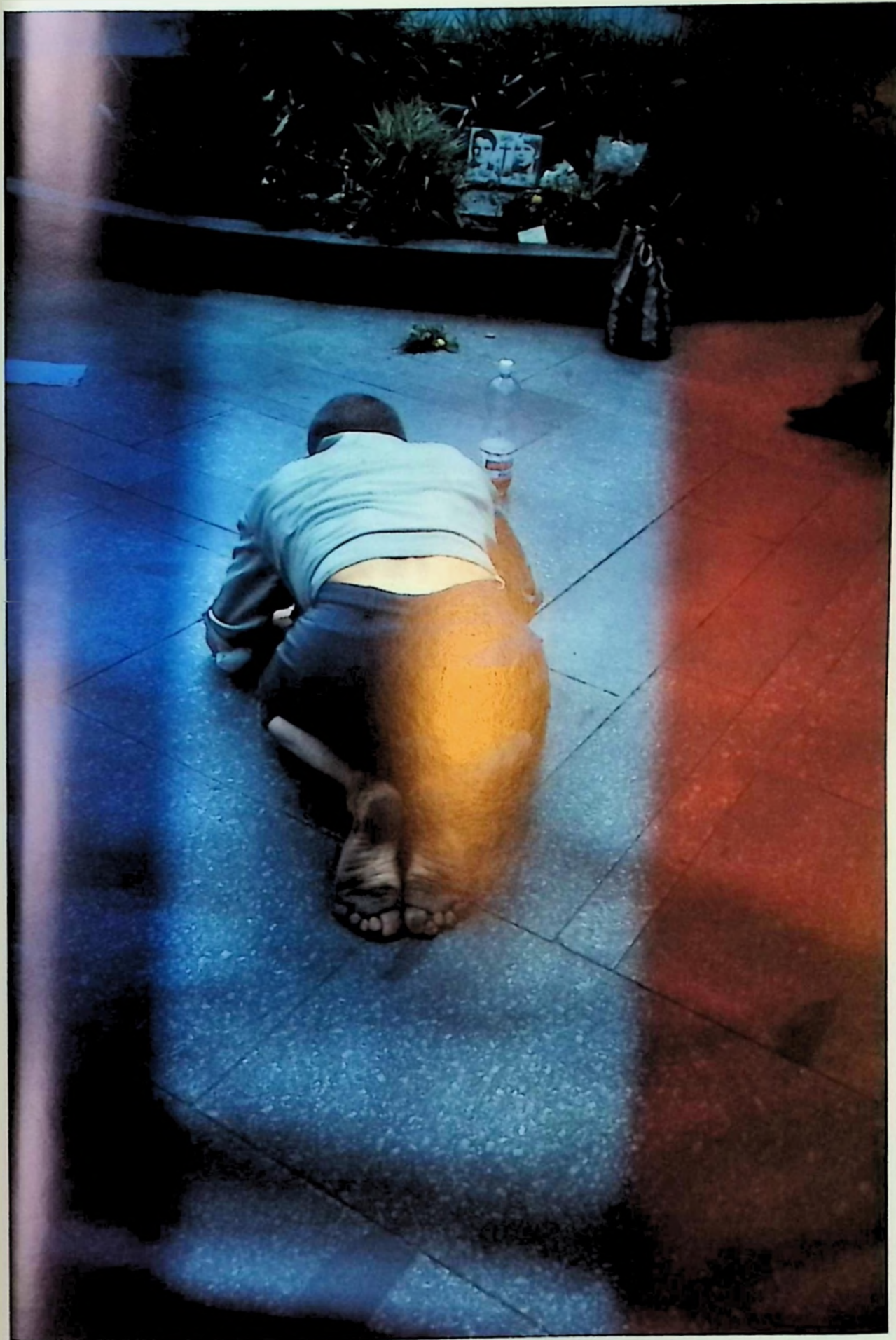
SUMMARY

THE LITTLE BONE - THE EYE - THE MIND

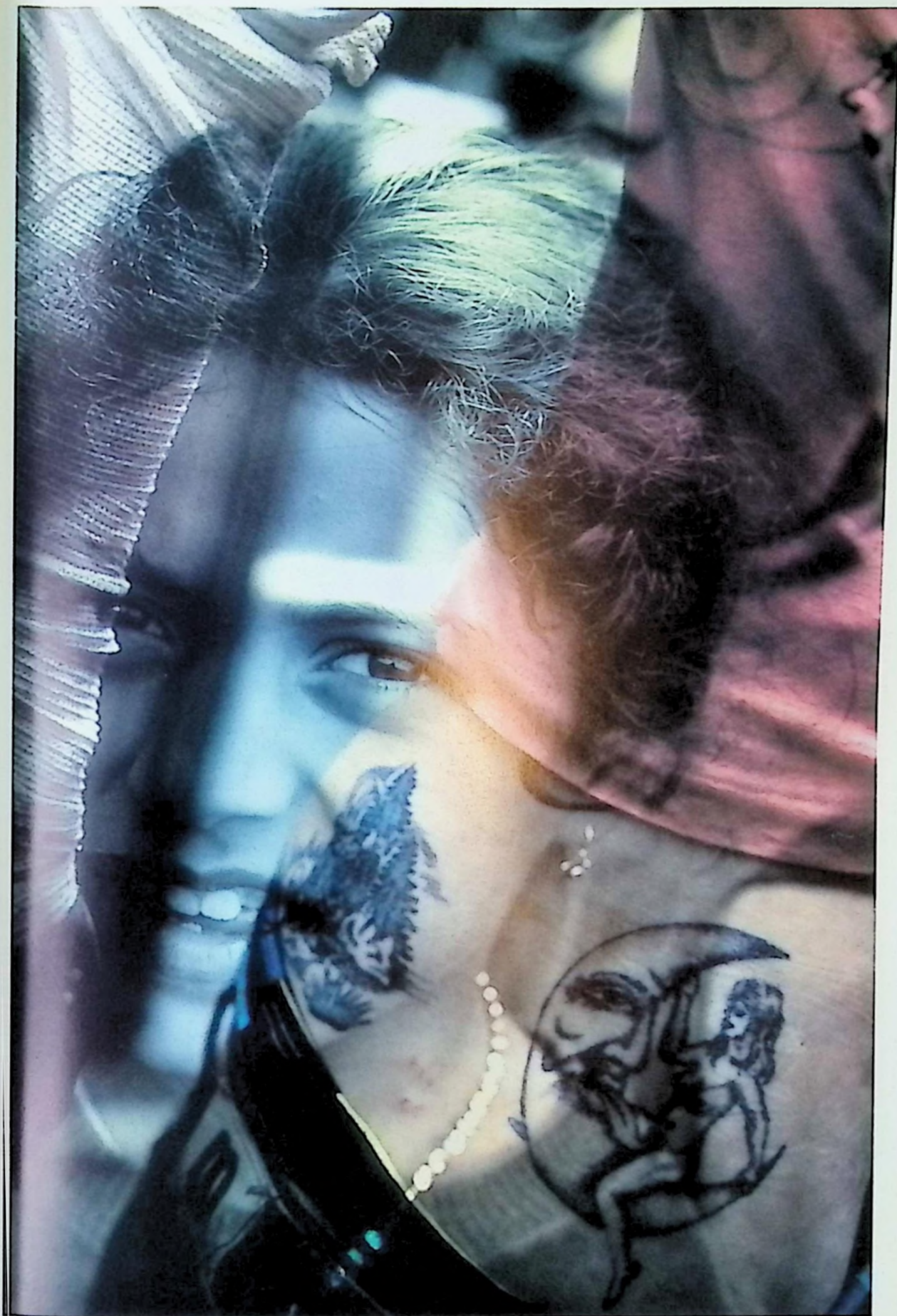
Three tales are presented, two Romani and one Indian. All three are variations on the same theme: a king or a nobleman promises a poor man a gift of gold. The gift should be equal in weight to a little bone - in the first tale - or to the eye the poor man will lose as punishment in the 2nd. In the third tale the king promises to fill a begger's bowl with gold. In each case, no matter how much gold is poured in, the scale does not tip, and the bowl is not filled. All the gold in the world would not suffice.

This strange phenomenon is explained in the first two Romani tales by the fact that the human eye (the little bone, it turns out, is from a human eye) is insatiable since it is capable of taking in all it sees - the whole world, in fact. In the third - Indian - tale, the bowl is compared to the human mind, which is also insatiable. That is why one closes one's eyes during meditation: so that the eye cannot contribute to stimulating the mind which should, during this activity, be as peaceful as possible. The two Romani tales are, according to the article, an echo of the Indian tale.

B. Bollag

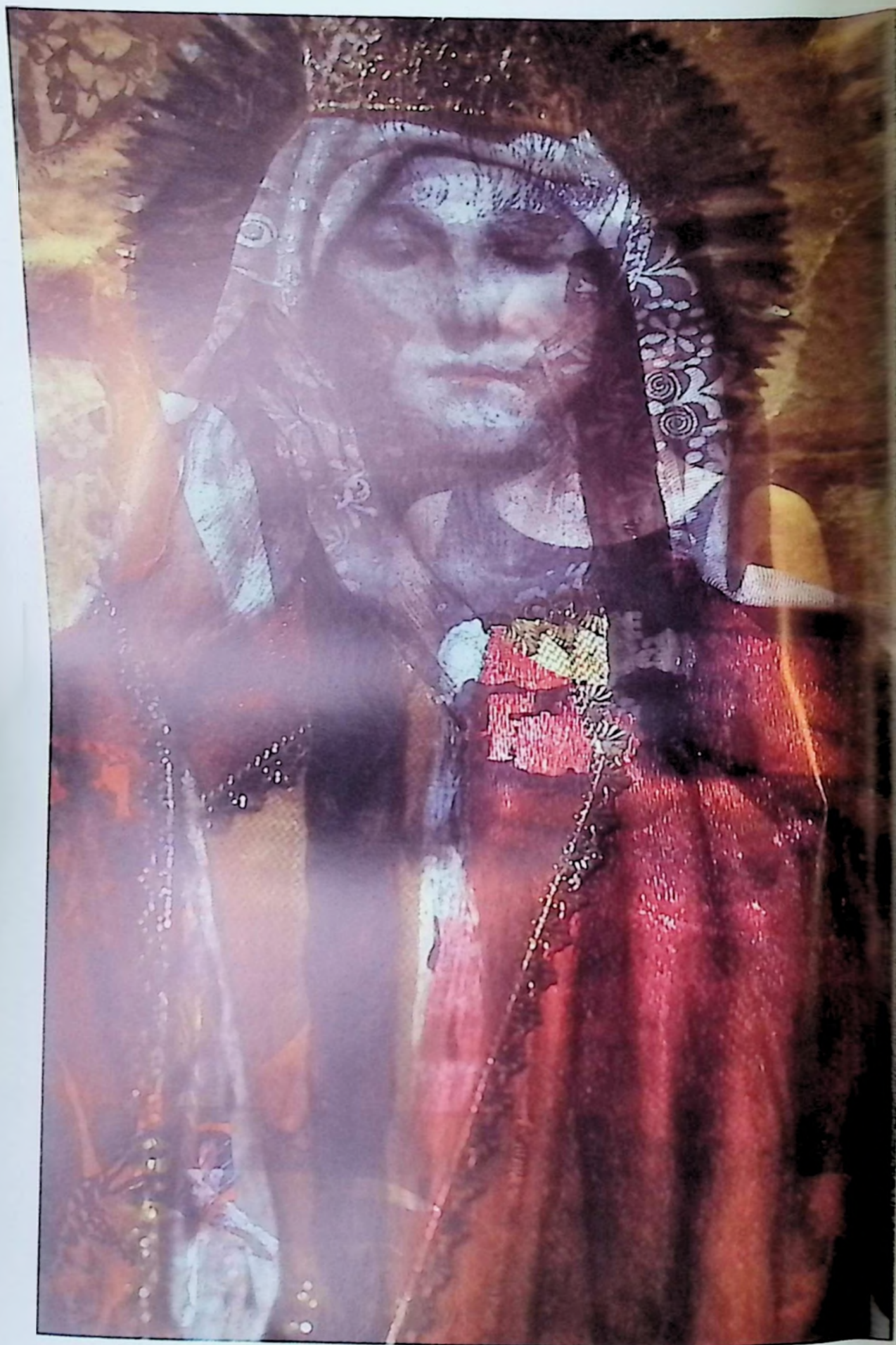

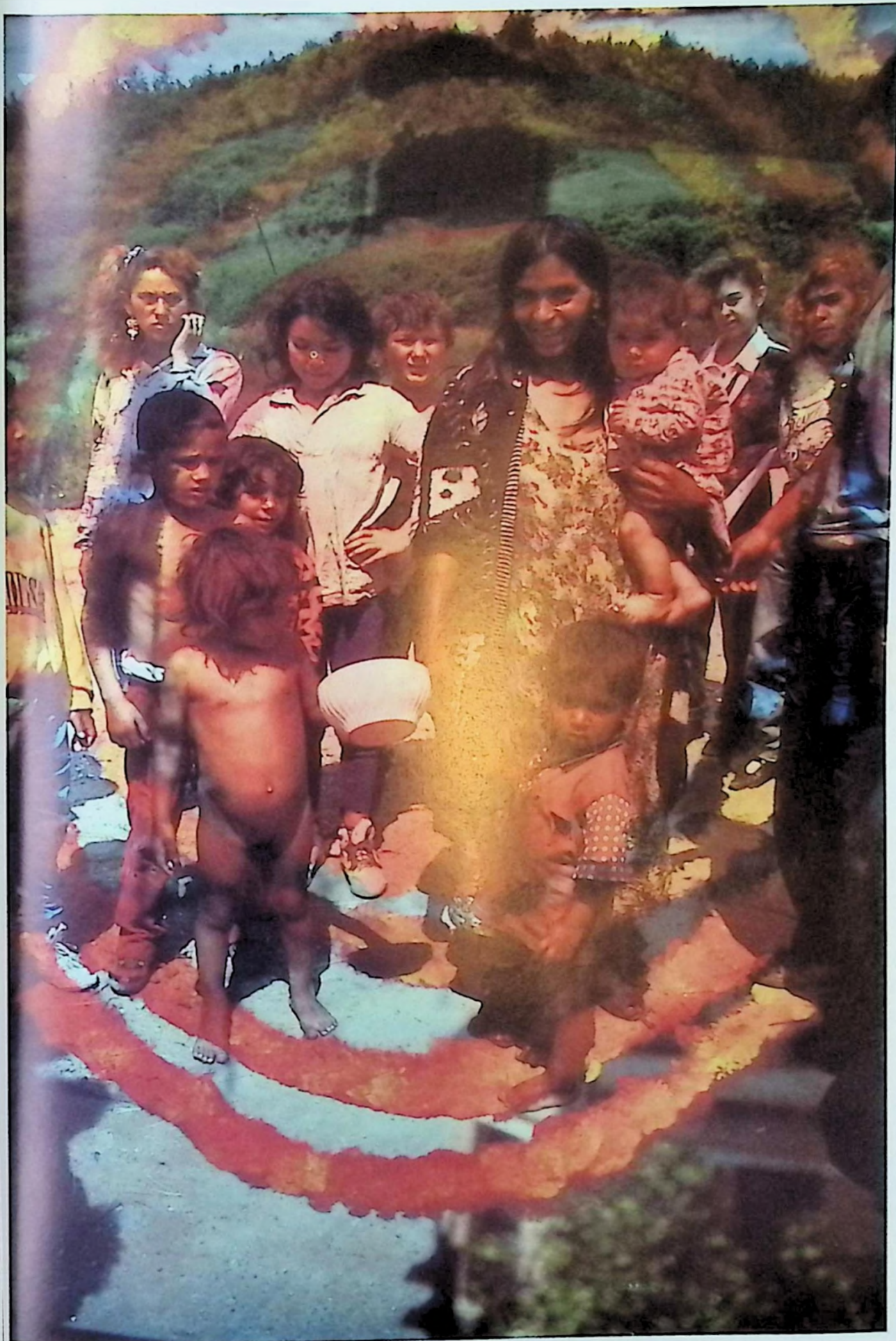

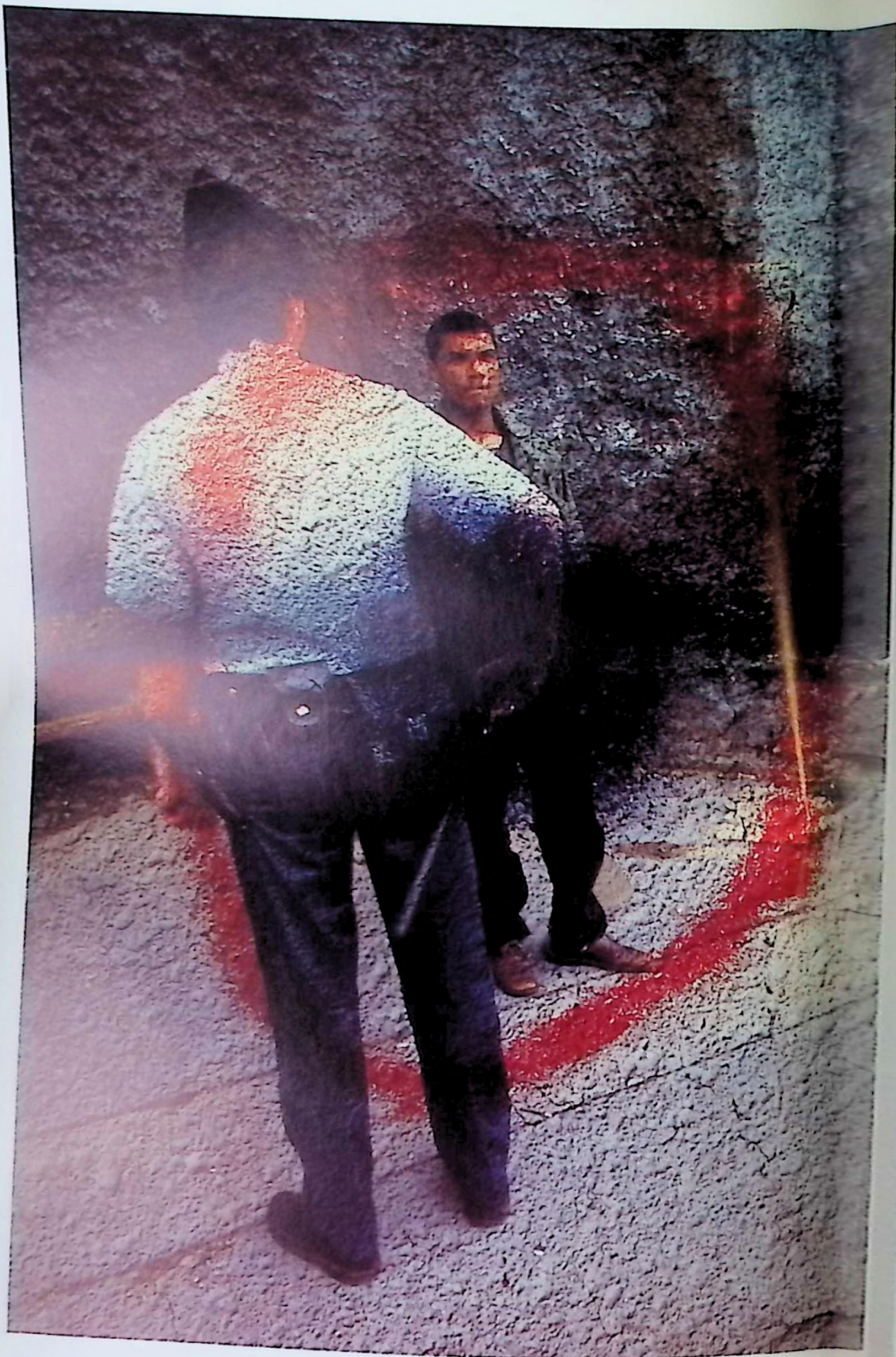

Basma Pichon - CACIPEN

Anna ŽIGOVÁ

VĚDĚT ZNAMENÁ PROŽÍT. A PROŽÍT MŮŽE KAŽDÝ, JE TO VĚC VOLBY. (Medailon fotografky Báry Plichtové)

Život znamená pro Báru Plichtovou nepřetržitý tok otázek. Případná jím ušředřená skřípnutí v rovině osobních nezdarů obrací s vzácnou houževnatostí v téma, které stojí za to být zpracováno. Za nekonvenčním způsobem života, k němuž celým svým vnitřním ustrojením tíhne, vězí neúnavné hledání existenční alternativy. Takové, která by obsahovala volnost zbytečně neoklešťovanou administrativními zásahy státu, prosazujícími identifikaci na úkor identity. Daří se jí objevovat prostor ještě nezasažený všeprolézajícím morem konzumu, kde stále ještě zbývá trochu místa pro vzájemnou úctu a respekt k jiným hodnotám, než které nám sebevědomě nabízí stávající stupeň „bílé“ civilizace.

Určité ostrůvky svobodného společenství předpokládala u kanadských Indiánů, ale i u obyvatel východoslovenských romských osad. Na častý pobyt mezi nimi se vybavuje nejen citlivým filmem, ale především citlivým a otevřeným srdcem.

Kontakty navazuje na ryze lidské bázi, bez příměsi jednostranné zvědavosti folklorního „takysběratele“ i bez příděchu novinářské honby za senzací. K oběma profesním kategoriím má zásadní výhrady pro odtazitý intelektuální přístup: vykořist a nechat být. A nutno dodat, že v mnohém jí někdy povrchní a senzacechtivá média, nahlízející na romský problém prizmatem kbelíku špíny, dávají za pravdu.

Smysluplnost přibližování dvou světů přes společná humna tak vzdálených a odlišných spatřuje ve spolukonání. Vždyť i proces fotografování, tak jak jej Bára Plichtová pojímá, vyžaduje aktivní účast na obou stranách objektivu.

Už jako malé děvčátko prožívající své dětství na Slovensku si vryla hluboko do paměti nezaměnitelně zadýchanou atmosféru romského příbytku. Zachytný kruh tepelné energie objímající početné rodinné osazenstvo jako aureola vnímatelná všemi smysly, která dokáže vytvořit účinnější ochrannou hráz než středověký kruh svěcenou křídou, vábí Báru jako mŕku světélko. Snad právě zde se rodí její bezbřehá úcta k romským ženám a matkám, nepodléhající v žádné situaci pocitům frustrace a čelícím životním strážním se zařatým odhodláním, mámám, jež nerozlišují mezi drobotinou vlastní a cizí a v rámci svých možností nakrmí a utrou nos každému lidskému mláděti.

Fotografické vyjadřování si Bára osvojila až v posledních deseti letech, v čase svého pobytu v Kanadě. Předcházela mu dlouhodobá příprava, jakési komplexní nasávání atmosféry, včetně do posledních podrobností podrážkami přečtených nerovností prošlapaného terénu. Byly to ulice nejchudších čtvrtí Vancouveru, které jí daly okusit pocitu nikým neohrožované volnosti. Šťastné období tří až čtyřletého „flákání“, což je Bářin ve své náplni až kerouakovsky přiléhavý termín.

Zřejmě natolik prolnuta ovzduším se se svým poloautomatickým přístrojem pohybovala periferií s pocitem ptáčka radostně se řáchajícího v kaluži při chodníku a nerušivou každodenní přítomností mimikricky splývala s prostředím. Nadšeně se

věnovala detailům: vrásnění, skulině, prasklině v omítce. Prostřednictvím makrofotografie je vyloupávála z šedivé skořápky přehlédnutelnosti a ozřejmovala jejich tvarovou jedinečnost.

V počátcích zdokonalování techniky a řemeslného vyprávění záměrně nezobrazovala lidi. Výběr fotografovaného korigoval její osobní a osobitý smysl pro etiku. Lidský prvek nezachycovala z důvodu autorské poctivosti a zodpovědnosti za živou bytost. Co kdyby se na snímek vetřelo i cosi cizorodého a v jádru negativního? Zúžená čtenářská abeceda dnešního pozorovatele, vychovávaného poněkud jednostrannou publicistikou, by to pak mohla přičíst k tíži portrétovaného. Přesto však umělecký vývoj Bány Plichtové směřoval k ztvárnění lidského příběhu s nárokem na individuální výlučnost. Lidské tváře a postavy snímá s pokorou a respektem k jejich osobnosti.

Vyhýbá se historizujícímu pohledu dokumentu, jenž má na zřeteli budoucí archivní hodnotu. Vyjadřuje se sama za sebe. Její obrazy nejsou tedy zakonzervovaným okamžikem, nýbrž mají několikerý časový rozměr a vnitřní hloubku, často rozvedenou Bářinou asociací. Jejich vrstevnatost je umožněna specifickou, třebaže ne původní metodou skládaček. Používá dvoj- až trojnásobnou projekci vkládáním a překrýváním různých obrazových komponentů, jako je tisk, plakát, snímek obrazu apod. Výsledná kombinace v kontrapunktu zachycuje konkrétní příběh, který na ni silně a naléhavě zapůsobil, nebo sdělení, které má na srdci. Zároveň tak dovedně přizpůsobuje své materiální možnosti tvůrčím cílům. Dodatečné zhuštění obrazu tak, aby ve výslednici splňoval autorčinu představu, se zdálo být vzhledem k množství nafotografovaného materiálu úsporným řešením. Nedostupnost černé komory, a tudíž možnost své snímky vyvolávat, vedla k volbě barevného diapozitivního materiálu.

Ukázky doprovázející tento příspěvek byly vybrány z exponátů jedné z posledních výstav Bány Plichtové v pražské Galerii Franze Kafky. Jelikož byla zahájena 21. srpna, symbolicky se tohoto data dotkl trikolorou lemovaný snímek bosého mládence zachyceného v gestu zbožného uctívání před symbolickým hrobem J. Palacha.

Fotografie Marie Danihelové je pocta matce tragicky zahynulého romského chlapce, oběti hovadského rozvášnění skinů v Písku. Až do své předčasné smrti usilovala o vyšetření a spravedlivé potrestání viníků.

Z jiného snímku na nás hledí zachmuřená tvář romské dívenky, znásilňované a zneužívané bílou spodinou, zosobněnou poloobnaženou tetovanou zadnicí jednoho z jejích příslušníků.

Vroubkovaná struktura bílých punčocháčků a poněkud ukoptěné lakované botky jiného děvčátka slouží jako podklad hanlivého nápisu na zdi prešovského činžáku „Only for white“.

Diskriminační, ba přímo holokaustový moment je pak obsažen i v dalším snímku, na němž se křížují tři pásma identifikačních podobenek dvou romských mužů a dítěte, pořízených pro potřeby koncentračního tábora, a současně prosvítá fotografie mladé romské ženy.

Obraz barvotiskové bohorodičky s milostiplným výrazem a sepjatýma rukama se ve vrchovatě naplněném významu překrývá s postavou romské matky.

Torzo portrétu mladé dívky - milované dcery, o jejíchž osudech nevědí nic ani vlastní rodiče, naznačuje další z nešťastných rovin romského životaběhu.

Vzácnější snímek pohodové nálady nás ovane ze skupinky dětí a mladé romské matky s nezbytným baculatým nemluvnětem na jedné ruce a jen se zdánlivě

nepatřičným umělohmotným vandlíkem v ruce druhé. Obrázek působí díky kulatému bříšku naháče v první řadě, zalesněnému vrcholku v pozadí a slunečnému jasů, jímž jsou postavy oblité, téměř plasticky. Dodatečný načervenalý dvojkruh zdůrazňuje pocit hřejivé sounáležitosti pod „indickým“ sluncem východního Slovenska.

Fotografie policistky, chystající se perlustrovat ničím na sebe neupozorňujícího mimojdoucího Roma a ostnaným drátem spoutaná a zničená krajina na Ostravsku s romskými krátce střiženými aktéry připomene drsnou válečnou skutečnost přenesenou do současnosti.

Bářino krédo vyjadřující ve své trojčlennosti základního ducha jejího veškerého počínání, téměř rytířské erbovní heslo či slogan lapidární až do morku kosti o nedělitelné jednotě lidské, občanské a kumštýřské, nám ledacos napoví o jejím životním názoru. Svou představu o komplexní lidské bytosti naplňuje vlastní lidskou existencí. Svěbytná filozofie není plodem chvilkové koketerie od kavárenského stolku ani módní záležitostí nesené na hřbetu vlny proklamovaného návratu k přírodě a zdravé životosprávy končící u misky s pohankou. Je to poznenáhla orientace niterně spravedlivého člověka se silným sociálním cítěním, který svými znepokojujícími obrazy jitrí srdce těch, jejichž duše ještě neokorala.

Bára Plichtová se narodila v roce 1947 v Brně, kde v roce 1969 ukončila studium herectví na JAMU. Posléze působila jako herečka v českých i slovenských divadelních souborech. Zvláště úspěšné bylo angažmá v Hanáckém divadle.

V roce 1988 emigrovala do Kanady, kde se tvůrčím způsobem realizuje ve fotografii. Ve Vancouveru uspořádala dvě výstavy cyklu fotografií se symbolikou odpadu pod názvem „Zadní trakty“.

V roce 1995 měla výstavu „Sar dživen, Romale“ v budově Policejního muzea v Praze. V roce 1997 vystavovala v ČR hned třikrát: V pražské galerii U jednorožce byl k shlédnutí kanadský cyklus fotografií „Sedím zde se zlomeným srdcem“, v Galerii Franze Kafky pak zmíněná výstava s názvem „Čačipen“ a konečně v budově Univerzity F. Palackého v Olomouci další výstava s romskou tematikou.

Viktor ELŠÍK

K ETYMOLOGII ROMSKÉHO SLOVA *HANGO(S)*

Etymologická esej Václava A. Černého, publikovaná v *Romano džaniben* (1:2, 1994, str. 34 - 36), obsahuje mimo jiné kratičkou úvahu o původu slova *hangos* „hlas; akord, tónina“ ve východoslovenské romštině (srov. Hübschmannová et al. 1991: 119). Za nejpravděpodobnější etymologii považuje autor eseje přejetí staršího perského *hang* „melodie, tónina, intonace“ do romštiny arménským prostřednictvím, nevylučuje však ani přímé přejetí z perštiny nebo indický původ slova.

Podle mého názoru lze všechny tyto možnosti téměř s jistotou odmítnout. V podobě *hango* je zmíněné slovo v tomtéž základním významu „hlas“ doloženo ještě v tzv. maďarské romštině jihoslovenské a v maďarské lovárštině (Hutterer & Mészáros 1967: 75) a s poněkud odlišným významem „ozvěna, rezonance; tón“ také ve švédské kalderaštině (Gjerdman & Ljungberg 1963: 245). Je velmi pravděpodobné, že se jedná o mnohem pozdější přejímku z maďarského *hang* „hlas; zvuk, tón; hláska“, v případě švédské kalderaštiny o přejímku nepřímou. Na podporu těchto tvrzení uvedu tři argumenty: fonologický (1.), morfologický (2.) a dialektologický (3.).

1. Laryngální hláska *h*, vyskytující se v násloví substantiva *hango(s)*, má v romštině v zásadě čtverý původ: [1] Výjimečně² je pokračováním indického *h*, např. *hasal* „směje se“ v prizrenském a v prilepském dialektu romštiny ze staroindického *hasati* id. nebo *her(oj)* „noha, kyčel, stehno“ v bosenském gurbetu ze středoindického *hadda* „kost“ (Boretzky & Igla 1994: 107, 313, 317, srov. též Sampson 1926 [1968]: 116). Ve východoslovenské romštině v těchto případech *h* buď odpadlo, srov. *asal* „směje se“, nebo se změnilo v uvuláru *ch*, např. *cheroy* „stehno, kýta“. V maďarské lovárštině (Hutterer & Mészáros 1967: 69, 75) je stejně tak *asal* „směje se“, avšak *héro* „holeň“ s původním *h*. - [2] V některých dialektech vznikla laryngála tzv. aspirací hlásky *s*. Ve slovenské romštině jde o výsledek změny intervokálního *s* v gramatických exponentech, např. *kereha* < *keresa* „budeš dělat, uděláš“, nebo iniciálního *s* v několika funkčních slovech, např. ve sponě *hi(n)* < *sí* „je“; v některých varietách západoslovenské romštiny je např. i *har* < *sar* „jak“, *havo* < *savo* „jaký“. V mnoha nářečích romštiny k takové změně nedošlo vůbec, srov. kalderašské *keresa*, *sí* (< *sí*), *sar*, *savo*, v jiných je naopak laryngála tohoto původu častější, srov. sintské (v. Sowa 1898: 106) *ho* < *so* „co“. - [3] V jihoslovenské romštině a ostatních *-ahi* varietách, podobně jako v mnoha balkánských dialektech, vznikla laryngála *h* také z původní uvuláry nebo veláry *ch*, která se často vyskytuje i ve slovech indického původu, např. *hal* < *chal* „(on/a) jí“. - [4] Zdaleka nejčastěji je hláska *h* součástí přejatého slova, srov. iniciální laryngálu např. ve slovech *hrabinel* „hrabat“ (< slov. *hrabat*), *hoj* „že“ (< maď. *hogy* id.) ve východo-

slovenské romštině, *háború(vo)* „válka“ (< maď. *háború* id.) v jihoslovenské romštině, *harco* „pryskyřice“ (< něm. *Harz* id.) ve švédské kalderaštině nebo *halaštóvo* „rybník“ (< maď. *halastó* id.) v maďarské lovárštině.

Z podaného přehledu mj. vyplývá, že ve východoslovenské romštině se laryngála nemůže vyskytovat v autosémantických indických etymech³, a to znamená, že zde substantivum *hangos* nemůže být indického původu. Pokud však jde o přejímku ve východoslovenské romštině, pak se o ni s velkou pravděpodobností jedná i v ostatních nářečích, v nichž je doložena. Uvedený fonologický argument, jak vidíme, neříká nic k možnosti přejetí daného slova z arménštiny nebo perštiny, jen vylučuje jeho indický původ. Vyjdeme-li však z celkem rozsáhlého seznamu íránských a arménských přejímek u Boretzkého a Igly (1994: 329-332), zjistíme, že žádná z nich laryngálu neobsahuje a že v jednom případě došlo dokonce k jejímu odstranění: *bezech* „hřích“ (< pers. *bazah* „vina, zločin“). Mnohem průkaznější je však následující argument morfologický:

2. Zakončení nominativu singuláru *-os* ve východoslovenské romštině, resp. *-o* v jihoslovenské romštině, v maďarské lovárštině a ve švédské kalderaštině (srov. I a. v tabulce⁴), zakončení nominativu plurálu *-i* v obou slovenských varietách, resp. *-uri* v maďarské lovárštině a *-ureä* ve švédské kalderaštině (srov. I b.) a element nepřímého singulárového⁵ kmene *-o-* ve všech uvedených dialekttech (srov. instrumentál singuláru v I c.) jsou příznakem tzv. nepůvodní morfologie. Dichotomií původní a nepůvodní morfologie, jež se projevuje jak u sloves, tak u jmen, jak ve flexi, tak v derivaci (např. u deminutiv), je evropská romština mezi jazyky světa unikátní. Vysvětleme si ve stručnosti podstatu a původ této zvláštnosti na příkladě flexivní morfologie substantiv.

TABULKA

I	II	III
a. <i>hang-o(s)</i>	* <i>hang</i>	<i>beng</i>
b. <i>hang-i</i>	* <i>hang-a</i>	<i>beng-a</i>
c. <i>hang-o-ha</i>	* <i>hang-e-ha</i>	<i>beng-e-ha</i>

V indické protoromštině existovalo několik substantivních deklinačních typů; maskulina zakončená na souhlásku se skloňovala obdobně jako dnes, srov. tvary substantiva *beng* „dábel“ (sloupec III v tabulce). Později se romština dostala do kontaktu s íránskými jazyky a s arménštinou. Substantiva přejatá z těchto jazyků byla plně integrována do existujících deklinačních typů; např. maskulina veš „les“ (< středopers. *veša(g)* „les, vrch“) a *bov* „pec, kamna“ (< arm. *bov* „tavicí pec“) se skloňovala a dosud skloňují stejně jako konsonantická maskulina indická. Takováto plná integrace přejímky je v jazycích světa běžnou integrační strategií, srov. shodné skloňování přejatého českého substantiva *gól* (< angl. *goal* id.) a původního *hrad*. Podobně jako slova íránského a arménského původu se v romštině chovají i starší přejímky z byzantské řečtiny, např. *drom* „cesta“ (< ř. *dromos* id. s kmenem *drom-*); tyto staré, plně integrované přejímky můžeme nazývat asijské.

Dlouhý a intenzivní kontakt romštiny s byzantskou řečtinou však přinesl kvalitativní změnu. Řecká substantiva začala být přejímána i se svými nominativními exponenty, např. *for-os* „město; trh“ < ř. *for-os* „daň; trh“ s plurálem *for-i* < ř. *for-i* nebo *petal-o* „podko-

SOUČASNÁ ROMSKÁ LITERÁRNÍ TVORBA

JAN ŠÁNDOR

Motto: „Ďakujem životu, že som,
ďakujem školám, že viem.“

Krátké novely, príbehy ze života, „humorky“ a „hororky“ - tak by se dal charakterizovať žánrový rozsah romského autora Jana Šándora z Prievidze, jehož diela sa v poslední době objavujú stále častejšie na stránkach slovenských novín a časopisů. Píše slovensky, ale rád by si zdokonalil své znalosti romštiny natolik, aby mohl psát i v tomto jazyce. Proto jsme se rozhodli přeložit jednu z jeho „humorek“ do romštiny a překlad uveřejnit spolu s několika dalšími ukázkami z jeho bohaté, i když ve velké většině dosud nepublikované literární produkce.

E ŽELENO CHOLOV

Jekh Rom sogalinelas paš o gadžo. Kana imar pregeľa jekh berš, ta o gadžo les vičinda andre pitvora. Ta o phureder asando bajusato Rom avľa andre pitvora, užarel, so leske phenela o gadžo. Paš o gadžo terďol leskeri romňi the manuša, so paš lende sogalinen. O gaždo dikhel pro Rom u phenel leske:

„Dežo, imar jekh berš paš mande sogalines. Lačhes sogalinda mange, ta me tuke vaš oda kamav te poťinel.“

„Mišto,“ phenel o Rom the užarel. O gadžo le Romeske diňa love u mek phenel:

„De bachtales tira familijake!“ O Rom peske garuvel o love tel o gad, aľe mek užarel, na džal het.

ZELENÉ NOHAVICE

Na jednom gazdovstve slúžil Róm. Uplynul rok a gazda si ho dal zavolať na chodbu svojho domu. Usmiaty postarší zarastený Róm príde teda na chodbu a čaká, čo mu gazda povie. Pri gazdovi stojí jeho žena a niekoľko služobníkov. Gazda pozerá na Róma a vraví:

„Dežo, zišiel sa rok s rokom, a keďže si mi poctivo slúžil, tak ti patrí aj riadna odmena.“

„Áno, prosím, pán gazda.“

„No dobre, Dežo, tu máš zaslúžené peniaze, už si ich v zdraví so svojou rodinou!“

„Áno, pán gazda, užijem, užijem.“ Dežo si schová peniaze za košeľu, ale neodchádza.

„Ta s'oda, Deži? Diňom tuke čino?“

O Rom phenel: „Na, poťindan man mištes. Ale džanen, so bi mek tumendar kamavas? Odi želeno cholov, so tumenge figinel pal o dumo pre fala.“

O gadžo dikhel pre peskeri romňi, so joj phenela. Joj priačhel, kerel le šereha.

„Mištes, Deži, dava tuke e želeno cholov. Ale tu mušines vaš mange vareso te kerel.“

„No mišto,“ phenel o Dežis le gadžeske, „so ajs?“

„Deži, akanakes uri e cholov the trin minuti mušines andre late te likerel avri. Ale našmines tut te randel, tuha te čivkerel! Te likeraha avri trin minuti, e cholov avela tiri.“

O Rom imar urel e želeno cholov pre peskere pindre, zamelarde andal e maštafa.

Urdo avri terďol paš o gadžo. Savore počoral asan, bo džanen, hoj andre cholov hin pušuma.

Kana imar avel dujto minuta, o Dežis peha čivkerel. Leskere kale jakha pes previsaren the o muj leske džal tele. O pušuma les chan.

So jekhvar dikhas? O Dežis chudňa te khelel, sar te ulahas jagale angarora tel leskere pindre, činel čapaša le vastenca pal o pindre the vešelones gravčinel:

„Dikhen, sar mange pasinel e cholov! Sar adaj! The kadaj! Pasinel mange!“

Savore, o gadžo, leskeri romňi the o sogala thode baro asaben, kana prindžarde, sar o Dežis hino mardo avri.

Ta e želeno cholov leske ačhiľa.

Do romštiny přeložil E. Cina

„No, čo je, Dežo? Dal som ti málo?“

„Ó, to nie, pán gazda, vyplatili ste ma dobre, ale prosím vás ešte o tie zelené nohavice, čo visia na vešiaku za vaším chrbtom.“

Gazda sa pozrie na svoju ženu, čo povie. Ona súhlasne kývne hlavou.

„No dobre, Dežo, darujem ti tie zelené nohavice, ale mám podmienku...“

„Áno, pán gazda, a čo to bude?“

„Dežo, hneď teraz si oblečieš nohavice a tri minúty v nich budeš stáť predou mnou bez toho, že by si sa zamrivil či poškriabal. Keď to vydržíš, nohavice budú tvoje.“

A tak si Dežo oblečie nohavice na svoje od maštalného hnoja ušpinené nohy a v pozore, ako svieca, stojí pred gazdom.

Gazdova žena a služobníctvo pochopili, o čo ide, a uškŕňajú sa. Všetci vedia, že v gatiach sú blchy.

Plyníe druhá minúta, Dežo je nepokojný. Gúľa čiernymi očami a na tvári mu poznať trpnú grimasu. Odrazu sa však roztancuje, ako by mal pod nohami žeravé uhličky, rukami sa plieska po nohách a veselo vykrikuje:

„Pán gazda, tu mi pasujú! Aj tu! Aj tam!... A všade pasujú!“

Gazda, jeho žena aj služobníctvo sa rozosmiali nad Dežovou prefíkanosťou.

A nohavice boli jeho!

ZÁZRAK NA VELKONOČNÝ PONDELOK

Šestnásťročná Mária pozerá cez otvorené okno von do ulice. Jej pohľad je smutný až bolestný. Tak rada by s výskotom utekala spolu s ostatnými dievčencami pred šibačmi! Slzy sa jej tlačia do očí, je jej do plaču.

Posledné dva roky do ich domu na Veľkonočný pondelok šibači nechodia. Mária je pripútaná na invalidný vozík a šibači sa pred ňou cítia trápne.

Pred tromi rokmi mali s matkou a nevlastným otcom autohaváriu. Matka s otcom to prežili s ľahkým poranením, iba Mária utrpela úraz chrbtice.

Práve dnes chcela byť sama, nechce byť nikomu na ťarchu. Nestojí o prejavy ľútosti.

Mária je pekné dievča s dlhými svetlými vlasmi a krásnymi veľkými modrými očami. Tak rada by utekala pred šibačmi, až ju z toho bolí pri srdci.

Ako tak pozerá do ulice, pri ozdobnej bráne zbadá muža stredne vysokej postavy. Má na sebe modré rifle a bledú polokošeľu, na hlave tmavú letnú šiltovku. Otvára ozdobnú bránu a ide k domovým dverám.

Mária nakláňa hlavu a hlasito sa pýta: „Kto ste, pane, a čo tu chcete?“

„Som blízky príbuzný vašich rodičov a už dlho som u vás nebol.“

Mária chvíľu rozmýšľa, potom odpovie: „Keď je tak, podte ďalej.“ Neznámy muž teda otvorí dvere a vojde dnu. Prešiel cez krátku chodbu a vošiel do kuchyne.

Mária naňho zvedavo pozerá. Muž si sadne na stoličku oproti nej.

„Volám sa Jozef Baláž a som bratranec tvojej mamy,“ vraví mäkkým hlasom a milo sa usmieva.

„Nespomínam si, pán Baláž, že by o vás moja mama niekedy hovorila.“

„Je to možné, lebo som sa pred rokmi so všetkými pohneval a odišiel do cudziny. Dalo by sa povedať, že žijem na inom brehu sveta. Ale na tom teraz nezáleží, lebo o chvíľu vstanem a odídem navždy.“

„Tak potom prečo ste prišli?“

„Lebo som ťa chcel vidieť...“ odpovie a díva sa cez okno na šibačov, ako naháňajú dievčence.

„Čo sa ti stalo, že si zostala na vozíku?“ pýta sa zrazu.

„Pred tromi rokmi sme mali autohaváriu. Auto riadil môj nevlastný otec, ale na vine bol iný šofér. Bol to zlý osud, ale už sa stalo a niet pomoci.“

„A čo je s tvojím vlastným otcom?“

„Zomrel na rakovinu pľúc, keď som sa narodila.“

„Taký je život!... Tak ja už pôjdem. A ty nezúfaj, Mária, lebo život je záhadný a nevyspytatelný ako vesmír.“ Po týchto slovách pán Baláž vstal a podal Márii ruku na rozlúčku.

Mária sa len usmiala a hlavou kývla na pozdrav.

Zostala sama, ale už necíti ľútosť a beznádej.

Odrazu dostala chuť na zákusky a iné veľkonočné dobroty. Otočí vozík smerom ku stolu. Zrazu pocíti vo svojom tele príval veľkej sily a v duši neskonálny pokoj. Má nesmiernu nutkanie vstať a ísť ku stolu.

Zaviera oči a vstáva. Stojí pevne na zemi a urobí niekoľko krokov ku stolu. V tú chvíľu precitne a s výkrikom vybehne na ulicu. Pripája sa k utekajúcim dievčencom, ktoré si ani neuvedomujú, že Mária zázrakom vyzdravela.

Po čase, keď zase s mamou pozerali album, zrak jej padol na jednu z fotografií:

„Mama, ten pán Baláž sa tak veľmi podobal na môjho vlastného otca!“

„Mária, na Veľkonočný pondelok sa stal ozajstný zázrak!“ povedala matka s plačom a objala svoju dcéru.

BLÚDENIE

Noc je neprijemná. Ťažké čierne mraky sa prehánajú oblohou. Silný vietor fúka všetkými smermi a žlté blesky mátožne osvetľujú krajinu, ako keby sa malo otvoriť peklo. Ani psa nehodno von vyhnať!

A predsa, po železničnej trati sa poneviera akási osamelá postava. Sotva stojí na nohách. Majster alkohol sa podpísal na ďalšom človeku. Kymácanie, potom pád na kolená. Muž dávno zmeškal posledný vlak domov. Do neskorého večera popíjal po výplate s kamarátmi. Z peňazí už nemá ani polovičku.

Zúri, nadáva. Žena neprišla, ako inokedy, keď berie, za ním prosiť. Veď on jej ukáže! Bude ho poslúchať ako pes svojho pána!

Zrazu sa opilec zastavuje. Prechádza ním alkoholická slabosť, malátnosť a otupenie. Padá na koľajnice a premáha ho spánok. Mozog mu zastiera nepreniknuteľná tma.

Keď opäť otvorí oči, nič nechápe. Nad hlavou mu spomedzi zdrapy popretáhaných oblakov svieti kosák mesiaca. On sám leží pod akýmsi ovocným stromom, ďaleko od trate. Dážď už prestal, no premoknuté šatstvo ho neprijemne chladí na celom tele. Zrak mu padne na belejúci sa kus papiera pripevneného na rukáv kabáta. Pri svetielku zapalovača horko ťažko rozlúšti: „Ty ožran, poďakuj Bohu, že ma tade to viedol, inak by si bol skončil pod kolesami vlaku.“

Riadky sú bez podpisu. Muž sa rozochveje na celom tele, keď mu dôjde, čo sa s ním mohlo stať. Už nikdy nebudem piť!

Hanba vyvierajúca kdesi z hĺbky mu na chvíľu zopne dlane rúk. Plačky prisahá: Všemohúci Bože, do smrti ti zostanem vďačný...

No keďže pozemský záchranca je anonymný, zaprisaháva sa ďalej:

Len čo vytriezviem, všetkým chlapom v krčme zaplatím rundu. Určite ma záchranil jeden z nich!

BOŽIE ZÁZRAKY

Postarší šedivý zarastený muž otvára kontajner pri jednom dome na sídlisku. Živí sa zberom fliaš, ktoré môže speňažiť v obchode. Zídu sa mu však aj iné, podľa neho užitočné veci. Pospevuje si, ako vždy, i obyvatelia sídliska si už naňho zvykli. Stal sa jeho súčasťou.

Ráno začalo dobre. Vrece sa plnilo fľašami, ani tašky, čo mal položené na kárikke, neboli prázdne. Dost' bolo i chleba, pečiva a iných potravín.

Pospevujúc už už sa chystal odísť k ďalšiemu kontajneru, keď spozornel. Zbadal papierovú krabicu previazanú motúsom. Zvedavosť ho prinútila, aby ju vyhrabal spod odpadkov a otvoril...

„Prečo sú niektorí ľudia takí bezcitní, že sú schopní zahubiť božie zázraky? Zázraky, medzi ktoré iste patria i tieto úbohé čiernobiele mačiatka.“

V duchu sa im prihovára, aby sa nebáli. Všetci si ich zoberie domov! V obchode, keď otvorí, im kúpi mliečko...

Mačiatka uložil na kárikku a pobral sa ďalej svojou cestou. No už si nespieval, v duchu sa rozprával sám so sebou. Nevedel sa vysporiadať s tým, čo našiel, nevedel pochopiť takú bezcitnosť. V jeho jednoduchom, úprimnom srdci sa zrodilo

presvedčenie, že sa s takým dačím už nestretne... Ved' ešte musí byť na svete trocha lásky!

A tak hrabal v kontajneroch ďalej, kárička sa plnila, bol čas na odchod domov. Nedalo mu však. Nazrel do posledného kontajnera - a triaška mu prešla celým telom! Neveril vlastným očiам. Na odpadkoch v uterákoch ležala mŕtvolka dieťaťa. Nôžky a malulinké pršteky čneli k oblohe ako výčitka.

Starký prekoná nevoľnosť, rozbalí smutný balíček. Bábätko, drobné dievčatko, bolo zaškrtené pančuchou.

Celý zhrozený sa nezmohol ani na slovo, len kýval na policajné auto, čo náhodou prechádzalo okolo...

S MŔTVYMI SI NEZAHRAVAJ

Keď môj brat Zlatomír - všetci sme ho volali Belo - doniesol v jeden jesenný večer za náruč krásnych kvetov a množstvo sviečok, rodičia sa zhrozili.

Priznal sa, že sa s kamarátmi túlal po prievidzskom cintoríne a že si každý zobral z krásnych dušičkových kytíc.

Matka ho ihneď poslala s tým, čo zobral, späť na cintorín. Vysvetlila mu, prečo sa z cintorína nesmie nič brať.

Brat bol však malý a matkiným slovám váhu neprikladal. Kvetý nevrátil.

Bola polnoc, keď sme začuli v dome krik. Vyskočili sme z postelí. Belo sa zmietal na posteli a rukami si zúrivo šúchal uši, oči, tvár... „Horím,“ kričal a pýtal si vo-
du. Otec rozsvietil a upokojoval synka. Myslel si, že má zlý sen. Matka si však okamžite dala veci do súvisu.

„Ty si nezaniesol kvety a sviečky tam, odkiaľ si ich vzal, však?“

Belo sa po chvíli mlčania priznal: Nie, zahodil ich spolu s chlapcami do rieky Handlovky.

Matka mu vysvetlila, že to Boh ho potrestal za jeho nepekny čin. Otec zamyslene počúval, potom vstal a položil Belovi na podušku peniaze zo slovami:

„Hneď zajtra kúpiš kvetiny a sviečky a zanesieš ich tam, odkiaľ si tie predchádzajúce vzal. Inak nebudeš mať pokoj. S mŕtvymi si nezahrávaj!“

Belo sa sotva vedel dočkať budúceho dňa, aby mohol napraviť svoju chybu.

A skutočne, už nikdy nezažil také chvíle strachu, ako v tú noc, keď nás zobudil vojím kvílivým plačom.

ELIKONOČNÍ SETKÁNÍ

Tento príbeh se stal o Velikonocích krátce po druhé světové válce.

Do kupé vchází postarší žena s kufrem. Sedá si na volné místo u okna a černý kufr si klade k nohám. Na hlavě má červený šátek stažený hluboko do čela. Pozorně hledí z okna a prohlíží si cestující na nástupišti. Kupé je už plné a vlak se ze stanice Pezinok pomalu vydává na cestu. Naproti ženě s červeným šátkem, také na místě u okna, sedí jiná žena v šátku tmavé barvy. Vypadá nazlobeně a něco si pro sebe mudruje.

Spolucestující ji po očku sledují a uculují se. Žena s červeným šátkem se tváří nevšimavě a dál hledí z okna ven.

Důvodem nespokojenosti ženy s tmavým šátkem je žena s červeným šátkem. Levou nohu v zaprášené botce má totiž opřenu o její tlumok.

Ostatní cestující se smějí a čekají, co se bude dít.

První žena konečně otáčí hlavu od okna a zamračeně pohlédne na ženu naproti. Druhá žena nevrle zabručí:

„Co na mě pouliš ty svoje buličí oči?“

„Proč mi říkáš, že mám buličí oči?“ zvýšila první žena hlas.

„Protože máš položenou nohu na mům baťohu, ty stará čarodějnice!“

„Cože? Já že jsem čarodějnice? Sama seš jako sto čarodějnic na koštěti!“ rozzuřila se první žena.

„Dej si pozor na jazyk nebo ti vyškube vlasy a budeš mít hlavu jako koleno! A sundej nohu z můho baťohu!“ zaječela druhá žena.

Spolucestující jen trnou, kdy si ty dvě vjedou do vlasů.

„A co máš v tom baťohu tak cennýho? Zlato? Ty poběhlice jedna!“

„Mám tam peří, ty doroto!“

„Neříkej mi doroto, nebo ti vyškrábu oči! A nenaparuj se, že v tom baťohu máš peří! A když, tak je určitě vorvaný z vrabců!“ posměšně opáčí první žena.

„Moje jemňoučký husí peří je nejkrásnější na světě, ty couro jedna!“ ječí druhá žena a rozvazuje uzel na tlumoku, aby to každý viděl.

V tu chvíli první žena vnořila obě ruce do rozvázaného tlumoku a rozhodila peří po celém kupé.

Cestující se s křikem vyhrnuli do chodbičky, protože peří se po kupé rozlétlo jako vločky ve větru. Rozpálené ženy zatím tloukly jedna druhou, kam je napadlo. Vřiskají jako smyslů zbavené! Dobře, že do kupé vstoupil průvodčí. Už se totiž navzájem drželi za vlasy a bůhví, jak by to dopadlo.

„Přestaňte se prát, nebo vás nechám vyhodit z vlaku!“ houknul průvodčí a odtrhl ženy od sebe. Ty konečně přestaly, jen sklonily rozcuchané hlavy bez šátků.

„Vaše doklady, prosím,“ povídá přísně průvodčí.

Ženy mu neochotně vydaly občanské průkazy a romsky reptají. Průvodčí čte nahlas z prvního průkazu, který patří ženě s kufrům:

„Vy jste Júlia Ištoková, rozená Cicková, trvalým bydlištěm Podunajské Biskupice a pocházíte z Čičman?“

Druhá žena zavrávala, jako by do ní udeřil blesk. Po tvářích jí stékají slzy

Průvodčí čte druhý průkaz:

„Maria Balážová, rozená Cicková, trvale hlášená v Klačně. A taktéž pocházíte z Čičman?“

Průvodčí nechápavě zírá na obě ženy: „Vy jste příbuzné?“

Odpovědi už se ale nedočkal, protože bojovnice si padly do náručí.

„Nejdražší Júlie, třicet let jsme se neviděly a takhle jsme dopadly!“

„Tak, tak, Marie, máme si o čem povídat! A kam se vlastně chystáš?“ ptá se Júlie a rukou si hladí rozježené vlasy.

„No přece k tobě, do Biskupic, na návštěvu!“ povídá Marie a náhle se obě rozesmály.

Smích je přešel teprve ve stanici Bratislava, když musely zaplatit pokutu za znečištěné kupé.

Do češtiny přeložila K. Ryvolová

Jan Šándor se narodil v roce 1948 v Brně, kde vychodil základní školu. Už ve škole byl vášnivým čtenářem - přečetl, co se mu dostalo do ruky.

Měl tehdy možnost navštěvovat Kaunickou knihovnu, odkud si pravidelně nosil domů celé tašky vypůjčených knih: cestopisy, historické romány, dějepisné knihy, díla ruských a francouzských klasiků, populárně vědecké publikace, sbírky povídek, ale i Marxovy a Leninovy spisy, sbírky realistické i experimentální poezie, vědecko-fantastickou literaturu atd. Ve čtrnácti letech se pokusil napsat první verše a od těch dob mu přátelé a známí - napůl vážně, napůl žertem - začali přezdívat „Básník“.

Po ukončení školy se rodina přestěhovala do Prievidze. Janovi bylo patnáct a nemohl sehnat práci. Vrhł se tedy do psaní povídek a rozhodl se, že když ho nikde nevezmou do zaměstnání, stane se spisovatelem. Psal celé týdny a měsíce příběhy pravdivé i vymyšlené, které vzápětí ničil. Nelíbily se mu. Byla období, kdy psal denně pět šest hodin, pak nastaly pauzy, kdy po tři, čtyři i pět měsíců nevzal pero do ruky. Chuť do psaní se mu ale vždy znovu vrátila. Sen, že se jednou stane dobrým spisovatelem, ho neopouštěl.

V šestnácti letech se rozhodl, že napíše něco velkolepého. Po tři roky a tři měsíce psal dílo, které ho mělo proslavit: pětisetstránkový román „Královna krásy a trpký život“. Neproslavilo. Skončilo v jednom banskobystřickém nakladatelství bez odezvy. Ale ani tato zkušenost Jana neodradila a napsal další čtyři asi padesátistránkové příběhy, každý z jiného prostředí a z jiné doby: „Speváčka z cigánskej osady“, „Pekné oči“, „Tvrdá skúška života“ a „Posledný autobus“. Zasílal je postupně do nejrůznějších redakcí na Slovensku i v Čechách, ale nikde neprojeví zájem je uveřejnit.

Konečně v roce 1979 dostal z bratislavské redakce časopisu „Železničiar“ honorář 75 korun. Poprvé v životě mu uveřejnili kratičkou povídku „Nočný bludár“! To ho přivedlo k rozhodnutí psát raději krátké novelky.

Nyní je panu Šándorovi 50 let, pro silnou krátkozrakost je v částečném invalidním důchodu, ovšem pracuje na povolený úvazek jako dělník u firmy Prefa Betón a ve volném čase, o víkendech a o dovolené píše. Pravidelně přispívá do prievidzského týdeníku „Prieboj“ a v roce 1997 se zúčastnil literární soutěže „Poviedka 97“ (jejíž výsledky však budou známy až koncem března 1998, tj. po uzávěrce tohoto čísla).

Píše slovensky, romštinu zná jen pasivně, i když by se ji rád naučil ovládat i aktivně. Jeho snem a předsevzetím do dalšího života je totiž:

„Napísať rómske rozprávky, písať ďalšie príbehy zo života a byť skromným človekom“.

ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI

Anna ŽIGOVÁ

HÁDÁNÍ SE SOCHOU

(medailon romské sochařky Boženy Vavrekové)

Keramická mísa na ovoce. Ani malá, ani velká. Tak akorát na svátečně prostřený stůl, když chceme počastovat milou společnost. S vlnkovaným tlačným okrajem a v původním zemitém zabarvení. Místo oušek dvě malé ručky zapuštěné až po zápěstí do oblého dřívku, dlaněmi vzhůru, vstřícně přátelské.

Nádoba je křehká, ale budí důvěru, že se hned tak nerozbije. Vlastně tak navenek působí i její autorka, Boženka Vavreková - mladá nevidomá romská sochařka.

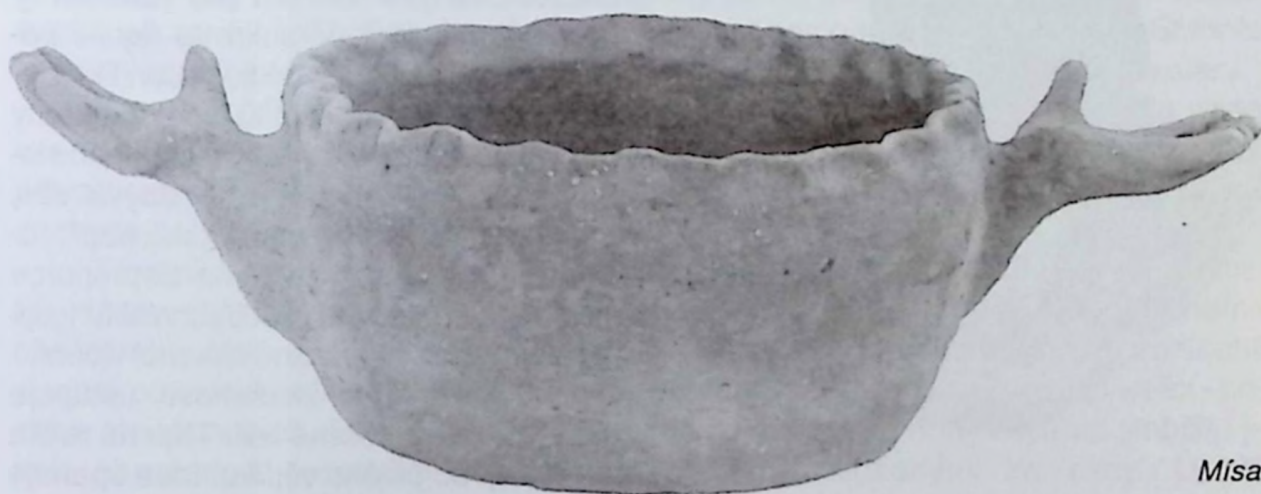
Půvabné drobné stvoření s výraznou představou o svém životě, kterou se snaží houževnatě uskutečnit.

Mísa je jedním z exponátů proměnlivé kolekce reprezentující od roku 1995 na četných výstavách doma i v zahraničí práce slepých dětí z Ateliéru v Helceletově ulici v Brně.

Série výstav završuje snahu projektu Manus Europae rozšířit možnosti vzájemné komunikace mezi zrakově postiženými a vidoucími prostřednictvím aktivního působení trojrozměrného uměleckého díla na straně jedné a recepcí objevených výsledků zhmotnělého vlivu stranou druhou.

Přední iniciátor této náročné dvoufázové akce a zároveň duše Ateliéru v jedné osobě - Štěpán Axman - zúročil svoji dvanáctiletou praxi v odlévání bronzů, kterému se jako absolvent Střední kamenosochařské školy v Uherském Hradišti profesně věnoval.

Stál v roce 1991 u zrodu putovní výstavy bronzových soch, které měly oslovit hmatovou přehlídkou slepé děti přímo ve školních zařízeních pro ně určených. Opí-

Mísa

skováním očištěný povrch soch vybízel nevidomé k prozkoumání dotekem. Schopnost bronzu reagovat na kontakt s lidskou rukou potvrzovala nestejněměrná patina indikující nejintenzivnější oblast zájmu na vystaveném objektu. Díla významných autorů byla vybrána se záměrem podnítit pozorovatele k vlastním pokusům o práci s hlínou, a tak záhy vznikaly zmenšené kopie různící se množstvím talentu svých tvůrců.

Mezi otisky dlaní můžeme vytušit i Boženčiny, která mezi malými experimentátory z brněnské Základní školy internátní pro nevidomé nápadně vynikala. Určitou drobnou zkušenost s modelováním si přinesla už z hodin výtvarné výchovy vedené panem učitelem Karlem Jelínkem.

Nadání, doposud tradičně rozvíjené hudebními prostředky - hrou na několik nástrojů, ale zejména devítiletá klavírní průprava předpokládala i další orientaci tímto směrem.

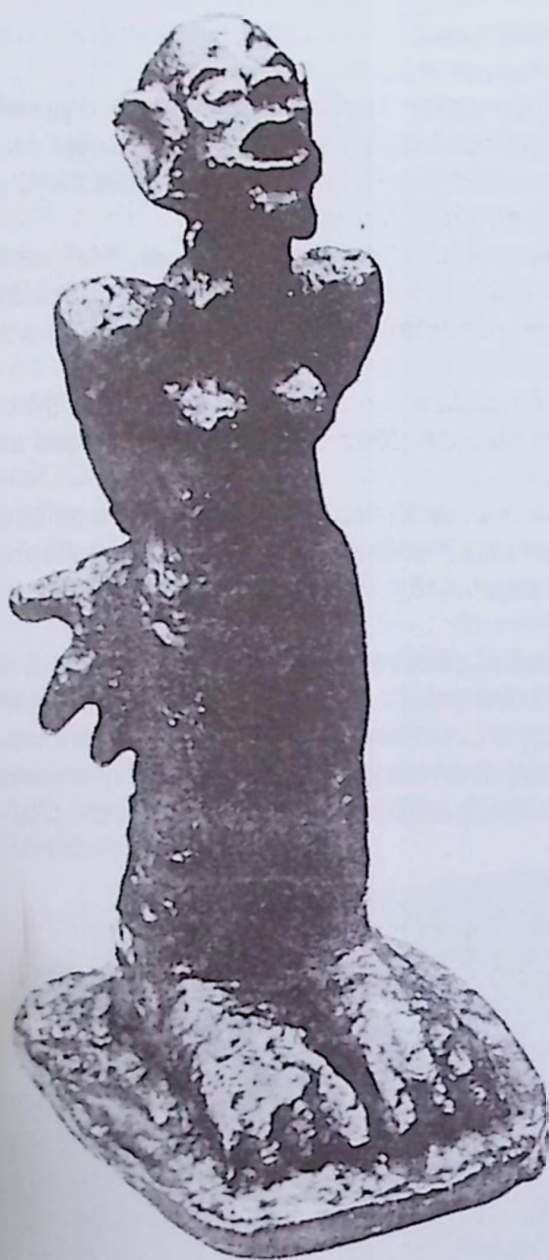
Objevení nových výrazových možností v tvárné hmotě, pochopení pravidel jejího zvládnutí, a především vnitřní odezva odvrátila pozornost Boženky Vavrekové od vzdálené pražské konzervatoře k světu hmatového modelování.

Úžasnou haptickou dispozici slepců zdokonalovala ve vznikajících prostorách Ateliéru, na jehož atmosféře se svým podstatným způsobem podílela.

Okamžik vize jeho budoucí tváře je jednou provždy zachycen v dumačím bronzovém sousoší *Stolová hora*. Na kopci v otevřené krajině dvě sedící postavičky opřené zády k sobě s navzájem propletenými vlasy splývajícími v jednotě svádějí k domněnce, že to jsou viditelné trasy myšlenek proudících z hlavy do hlavy.

Ve vlídném a útulném prostředí dílny se Boženka propracovala k nezaměnitelnému zjednodušenému stylu, zapříčiněnému zrakovým postižením. Diference mezi znázorňovanými lidskými těly jsou jen ty nejelementárnější. V sukovité figuře poznáme ženu téměř jen podle řader. Do roviny postradatelných detailů jsou přesunuty pro tvůrce nedůležité znaky (jako např. vlasy), naopak na mohutnosti nabývá vše, čemu je přikládán význam (jako např. ruce, uši, chodidla). Vytvořená disproporce podtrhuje uvědomění si potřeby fungujících smyslů při současné absenci vidění.

S přibývajícím zkušeností ustupuje masivní tvar probrané linii. Tříprstá ručka se rozvíjí do plného vějířku. Idea opanuje

Žena

Božena Vavřeková, foto: Š. Axman

konceptu. Zvládnuty jsou i technické finesy. Dírkované ozvláštnění některých plastik, sloužící původně k rychlejšímu vysychání hlíněné masy, je později nahrazeno vydlabáním hmoty zevnitř objektu. Uzárlá představa krystalizuje vyhnětena, zkrocena a zahuštěna do formy. Polapený obraz obrazu prošlý mlýnkem úvah a vnitřního oťukávání nabývá pevných tvarů. Po vypálení, vyplivnuta životodárným živlem, přináší divuplnou zprávu o řešení za zrcadlem a mnohdy svým posunem k životnosti překvapí i samotnou autorku.

Námětové těžiště jejích prací z Ateliéru leží v religiozní tematice, a to nejen pro mezinárodní srozumitelnost křesťanské symboliky návštěvníků výstav. Vždyť z těchto inspirativních zdrojů čerpalo výtvarné umění od dob, kdy se stalo křesťanství uznávaným světonázorem. Boženčina interpretace, jež není bezprostředně konfrontovaná se znalostí konvenčního zpracování těchto motivů, se stává jedinečnou. Jak sama dodává, sochy s touto tematikou jí šly samy.

Bronzový *Ukřižovaný Kristus*, odhalený jejími prsty, trpí bez bederní roušky a jeho výrazné ušní boltce dosvědčují schopnost naslouchat - na rozdíl od Stvořitele, který ve svých neproniknutelných záměrech oslyšel Kristovo zmučené volání.

Keramikou *Poslední večeře*, k níž má autorka nejsilnější vztah, tvořila vzdor všem obtížím s dlouhodobě zpracovávaným materiálem téměř 4 dny. Jidášovu proradnost vyjádřila amorfnní vypouklinou místo obličeje. Tančící figura krále Davida zachycuje výstižným pohybem jeho povahový příklon k radostnosti.

Tematický protipól se všemi charakteristickými rysy objevíme jak v keramice, tak i v bronz. *Pohoda* - nádherně rozvalená, na břicho si lebedící osůbka s nohama ohnutýma v kolenou. Jen chvíličku postát v její blízkosti a snad bychom zaslechli slastné povzdechnutí, které jí uniká z pootevřených masitých rtů. Bronz *Zpívající* - postava v posunutých dimenzích. Obrovská chodidla a pevné nohy zajišťují stabilitu jinak ohroženou proporčně obrovskými dlaněmi založenými za zády. Úplně

pohroužení a soustředění na zpěv vyjadřuje klidový postoj a zvrácená hlava s doširoka rozevřenými ústy.

Pásmo fotografií přináší jen zkratkový průřez dosavadního díla Boženky Vavrekové. Výběr určovala především kvalita snímků a jejich použitelnost pro publikaci. Aktuální ukázky ze současné tvorby, o níž autorka tvrdí, že je zcela odlišná a že představuje významný předěl v jejím tvůrčím i osobním životě, pak nejsou zastoupeny vůbec.

Odvážné a nelehké vykročení k samostatné existenci, vyvázání se z přátelských pout téměř rodinného prostředí Ateliéru, tak samozřejmé a nutné pro každou výraznou osobnost, přišlo současně s nabytím plnoletosti. Vše, čemu se tu mohla naučit, vsřebala a vykročila do života. Vždyť prostředí domova (i když zde Ateliér plnil jen zástupnou úlohu) opouštíme, abychom se měli kam vracet. Třeba jen na návštěvu nebo ve vzpomínkách.

Tentokrát nebyla Osudem vytypovaná a oslovená. Hybnou pákou na cestě životem se stala sama a kupodivu kroky jsou to rozhodné. Bílou hůlku potřebuje jen na bezprostřední vzdálenost.

Božena Vavreková se narodila v romské rodině 6. září 1978 v Gelnici, okres Spišská Nová Ves. Ve čtyřech letech se s rodiči přestěhovala na Moravu. Je nejstarší z osmi sourozenců. V důsledku očního onemocnění - glaukomu - ztratila v útlém věku zrak, ale světlocit byl do značné míry zachován. Navštěvovala speciální zařízení pro zrakově postižené - mateřskou školkou počínaje a Soukromou střední školou internátní Nadace pro zrakově postižené v Brně-Pisárkách konče.

Jako školačka se kromě hudby a sportu začala věnovat hmatovému modelování, v němž se zdokonalila pod vedením Štěpána Axmana v Ateliéru Boženka v Brně. S projektem Manus Europae se zúčastnila mnoha výstav doma i v zahraničí. Své práce - nyní převážně keramické - tvoří v dílně Centra sociální prevence v Brně. Náklady spojené s její tvůrčí činností určitým dílem sponzoruje Soukromá střední škola internátní v Brně-Pisárkách. Nápady a jejich realizace jsou zcela v režii talentu této mladé sochařky.

Pohoda

ZUSAMMENFASSUNG

Das Rätsel einer Statue (Kurzporträt der Roma-Bildhauerin Božena Vavreková)

Die Roma - Frau Božena Vavreková ist am 6.9.1978 in Gelnica in der Ostslowakei geboren. Als vierjährige übersiedelten sie und ihre Eltern nach Mähren. Sie ist die älteste von acht Geschwistern. Infolge einer Augenerkrankung, eines Glaukoms, verlor sie in zarter Kindheit ihr Augenlicht, aber ein Lichtempfinden blieb ihr in bedeutendem Umfang erhalten. Sie besuchte spezielle Einrichtungen für Sehbehinderte, angefangen beim Kindergarten und abschließend beim Privatgymnasium in Internatsform der Stiftung für Sehbehinderte im Bezirk Pisárky der Stadt Brunn.

In ihrer Schulzeit war ihr Interesse neben Musik und Sport zunehmend auch dem Modellieren zugewandt, worin sie unter der fachlichen Leitung von Štěpán Axman einen gewissen Grad an künstlerischer Reife erlangte. Štěpán Axman vom Atelier Boženka in Brunn hatte Blinde schon eine längere Zeit gerade über die Bildhauerei anzusprechen vermocht. Im Rahmen des Projektes Manus Europae war sie an vielen Ausstellungen im In- und Ausland beteiligt. Ihre derzeit hauptsächlich keramischen Arbeiten fertigt sie in der Werkstätte des Sozialfürsorgezentrums in Brunn an. Für einen bestimmten Teil der mit ihrer künstlerischen Tätigkeit verknüpften Kosten kommt das Privatgymnasium der Stiftung für Sehbehinderte im Bezirk Pisárky der Stadt Brunn auf. Die künstlerischen Ideen werden samt ihrer Verwirklichung voll und ganz dem Talent dieser jungen Bildhauerin überlassen.

P. Wagner

PORTRÉTY TONY GATLIF

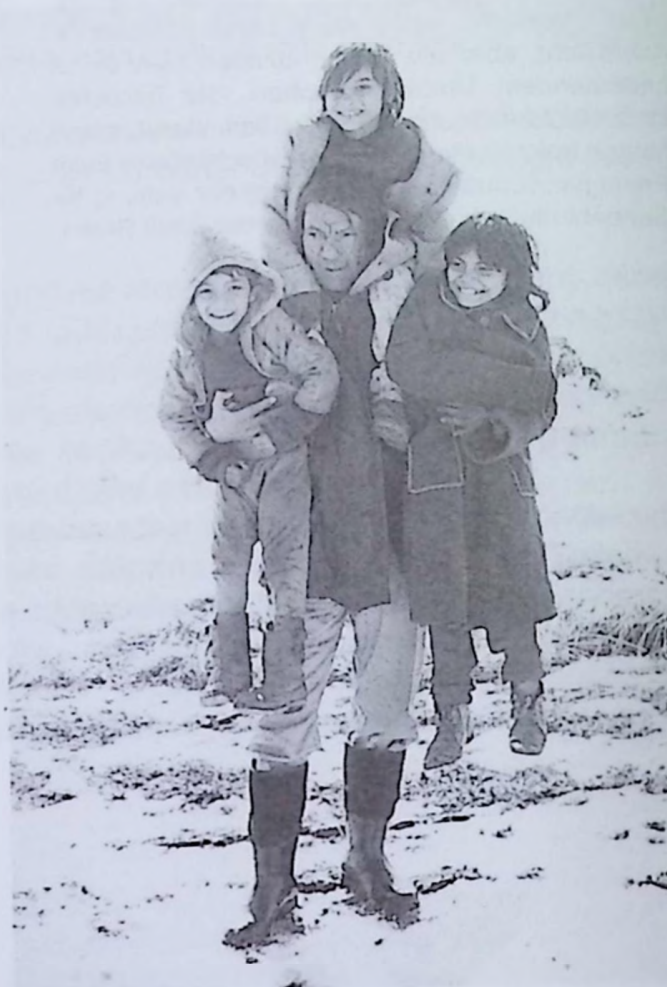
Narodil se v romské rodině na předměstí jednoho alžírského města. Ve 13 letech opustil rodinu, a protože přestal chodit i do školy, nejenže se nenaučil číst ani psát, ale dostal se i do Dětského domova, jakéhosi „pastáku“, kde se rozhodlo o jeho osudu. Setkal se tu totiž s vynikajícím vychovatelem, který v něm - pod vrstvou lotrovin a darebáctví - objevil umělecké sklony a výjimečné výtvarné nadání.

Svou roli sehrálo již předtím občasné sledování filmů v průběhu jeho krátké školní docházky, kdy učitel sahal k promítání jako k poslednímu účinnému prostředku, jak alespoň na chvíli upoutat pozornost svých temperamentních žáků.

Později se náhodou ocitl na jakémisi divadelním představení, které ho fascinovalo a vzbudilo v něm touhu „dělat divadlo“.

A právě toto jeho nadání, intenzivní touha a přání dostat se k divadlu nebo k filmu postačily vychovateli, aby mladého svěřence přiměl k cílevědomému rozvíjení kreslířského talentu i k tomu, aby se naučil číst a psát a posléze aby absolvoval i kurs dramatického umění.

První zkušenosti s filmem byly celkem bezvýznamné. Potom se však setkal s romským tanečníkem ze Španělska - Mariem Mayou, který v něm probudil pocit příslušnosti k romskému etniku. Tato změna se výrazně projevila nejen v jeho krátkém filmu **Canta Gitano**, ale i v celé jeho další kinematografické tvorbě, kde se - kromě herectví - zapsal především jako scénárista a režisér.

Režisér s romskými dětmi na Slovensku

(Z informací o T. Gatlifovi publikovaných ve francouzském časopise romistických studií **Les Études Tsiganes**)

*Z filmování „Lačo drom“
Foto: Eva Davidová*

Autorova skica ke „Stromu svobody“

KDO JE TONY GATLIF

Velký umělec a hluboký, opravdový člověk, alžírský Rom žijící v Paříži, filmový režisér, jemuž se dostává mezinárodních ocenění... Nejprve však fakta:

Tony Gatlif se narodil 10. září 1948 v Alžíru v romské rodině. Studoval v Paříži, získal francouzské státní občanství, procestoval nesmírné množství zemí, nějakou dobu žil ve španělské Andalusii - ale ať se ocitl kdekoli, vždy se zajímal nejvíce o život svého národa - Romů.

Od 70. let Gatlif režíroval řadu krátkých filmů, jako například *La tête en ruines* (*Hlava v troskách*) 1975, *La terre au Ventre* (*Země s útroby*) 1978, *Canta Gitano* (*Cikánská píseň*) 1982. V roce 1983 přichází do kin celovečerní film *Les Princes* (*Princové*), o dva roky později *Pleure pas, my love* (*Neplač, má lásko*) a v letech 1992-93 natáčí Tony Gatlif pozoruhodný film *Lacho drom* (*Šťastnou cestu*), který mu získal světovou proslulost.

Většinu filmů tvoří Gatlif nejen jako režisér, nýbrž i jako autor námětu a scénáře. Tak tomu bylo i v případě celovečerního filmu *Princové*¹⁾, který byl před lety promítán i u nás a setkal se s velkým ohlasem. V roce 1984 získal cenu Evropské společnosti. Mezi mnoha filmy o Romech je film *Princové* výjimečný tím, že byl natočen romským režisérem. Z toho pak vyplývá hluboká znalost prostředí a tématu ztvárněného bez romantického úžasu nad „exotikou“ a bez sklouznutí k naturalismu - neboť to, co by se mohlo zdát naturalistickým, je vzápětí povzneseno do symbolické metafory. Děj se odehrává na nepřívětivém sídlišti na kraji jednoho jihofrancouzského města. Těžko říci, kdo je hlavním hrdinou filmu: Je jím mladá Romka Nara, která se rozhodne pro antikoncepci, aby nerodila děti do bída a špíny, anebo její muž, který jí pro toto rozhodnutí porušující základní romskou tradici zakáže stýkat se s jejich malou dcerkou? Anebo je jím obdivuhodná babička, která chápe, rozumí a odpouští, ale navzdory svému stáří chce vědět a rozumět ještě víc, a proto se učí od své vnučky znalostem moderního světa - čtení. Proti životu Romů na špinavém předměstí, životu sice „svobodnému“, ale plnému problémů, stojí svět gádžů. Ti se dívají na Romy tradičními brýlemi předsudků jako na lumpy, zloděje a špinavé povaleče. Když však hlavní hrdina jednou přinese do rodiny jakéhosi významného gádže perfektně vypletenou židli, a navíc se chová s vrozenou noblesou a pronese několik „filozofických“ vět, zamění příslušný gádžo černé brýle za růžové a „cikán“ se pro něj stane „ušlechtilým divochem“, exotem, známostí, s nímž je eventuálně možno se pochlubit ve snobské společnosti. „Cikáni“ jsou pozváni na jakousi párty a senzacechtivá novinářka dotírá nezapnými, neuvěřitelně netaktními dotazy na „cikánského hrdinu“. Když se pak začne zajímat o sex cikánů, muž Nary jí chce názorně ukázat, co to „sex cikánů“ je. A tehdy se růžové brýle okamžitě znovu zamění za černé.

¹⁾ Do scénáře filmu *Princové* zahrnul množství autobiografických zážitků a vzpomínek. Některé z nich byly ve filmu ztvárněny, jiné zůstaly jen na papíře. Za všechny uvedme alespoň jednu, která je zajímavá i z etnologického hlediska:

Když bylo Tonymu asi sedm nebo osm let, čekali jednoho dne vzácnou návštěvu jedné alžírské rodiny. Všichni byli velmi vzrušení, protože si té rodiny považovali, byla to pro ně velká čest. Maminka smažila na plynovém vaříči na zemi rybu na španělský způsob, když tu malý Tony zakopl a spadl do pánve s rozpáleným olejem. Na celé levé straně obličeje měl popáleniny 5. stupně. Bylo vidět živé maso. Babička s dědečkem ho rychle dovedli do stáje, kde byla kráva a osel, a potřeli mu popálenou tvář kravským lejmem a oslími bobky. Rána se mu záhy zacelila a dnes po ní nezbyla sebemenší jizva. (pozn. redakce).

ROMANO DŽANIBEN - V - 1-2/1998

Časopis romistických studií.

Vydává **Společnost přátel časopisu Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23,

130 00 PRAHA 3, tel. 02/27 05 29, ISSN 1210-8545

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonní redaktori:	Hana Šebková a Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Redakční rada:	Bartoloměj Daniel, Ilona Ferková, Jana Horváthová-Holomková, Hilda Pášová, Rastislav Pivoň, Peter Stojka, Matěj Šarközi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Sdružení 29, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 21 30 32.

Vychází čtyřikrát ročně v nákladu 1.000 kusů. Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 160 00 PRAHA 6.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**TOTO ČÍSLO VYCHÁZÍ ZA FINANČNÍ PODPORY
MINISTERSTVA KULTURY ČR.**